

การศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
A STUDY OF THE EFFORT OF PHRA SONĀ THERĪ
AS FOUND IN THE BUDDHIST TEXTS

นางสาวสุวรรณี เลื่องยศลือชากุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

การศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

นางสาวสุวรรณี เลื่องยศลือชากุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A STUDY OF THE EFFORT OF PHRA SONĀ THERĪ
AS FOUND IN THE BUDDHIST TEXTS**

MISS SUWANNEE LUENGYOTLUECHAKUL

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
2007

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

	
	(พระศรีสิทธิมนี) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย	
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์	ประธานกรรมการ (พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์)
	กรรมการ (พระสุธีธรรมานวัตร)
	กรรมการ (ดร. พิสิฐ เจริญสุข)
	กรรมการ (ดร. เสนาะ ผดุงฉัตร)
	กรรมการ (อาจารย์รังษี สุนด์)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระสุธีธรรมานวัตร	ประธานกรรมการ
	อาจารย์รังษี สุนด์	กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ผู้วิจัย : นางสาวสุวรรณี เลื่องยศลีอชากุล
- ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
- : พระสุธีธรรมานุวัตร ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.
- : อาจารย์รังษี สุทนต์ ป.ธ. ๙, พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)
- วันสำเร็จการศึกษา : ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร ศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และศึกษาการประยุกต์หลักความเพียรมาใช้ในสังคมปัจจุบัน

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ใช้ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก ส่วนข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ พุทธธรรม รวมทั้งเอกสารหรือตำราทางวิชาการอื่น ๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บริษัท ๔ ซึ่งจัดเป็นหมวดธรรมจำนวนหลายหมวดธรรมนั้น จะมีความเพียรปรากฏทุกหมวด เช่น อิทธิบาท ๔ พละ ๕ อินทรีย์ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ ความเพียรจะต้องมีองค์ธรรมอื่นมาปฏิบัติร่วมกัน เป็นธรรมที่สนับสนุนกันและกัน ผู้ปฏิบัติจึงสามารถบรรลุธรรมได้

ความเพียรของพระโสณาเถรี เป็นกุศลธรรมที่ได้สั่งสมมาจากอดีตชาติด้วยความปรารถนาตำแหน่งผู้เป็นเลิศด้านปรารถนาคความเพียร ในปัจจุบันชาติ แม้ท่านเป็นภิกษุณีที่บวชเมื่อแก่ แต่ท่านมีความเพียรเจริญกายนุ้สนาสติปัญญาในทุกอิริยาบถ

จึงบรรลुरुหัตผลในขณะตัมน้ำ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นยอดของภิกษุณีทั้งหลาย
ผู้ปรารถนาคความเพียร

การประยุกต์หลักความเพียรมาใช้ในสังคมปัจจุบัน เป็นการจำแนกความเพียร
แบบโลกียะ ด้วยการเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการเลี้ยงชีพ การประกอบกรงาน
การแสวงหาโภคทรัพย์ เพื่อประโยชน์สุขในการครองเรือน ส่วนความเพียรแบบโลกุตตระ
เป็นความเพียรแบบบรรพชิต ปฏิบัติเพื่อละอกุศลธรรม เจริญในกุศลธรรม หรือ การเจริญ
สติปัญญาเพื่อบรรลุป่าหมาย คือ มรรค ผล นิพพาน

Thesis Title : A STUDY OF THE EFFORT OF PHRA SONĀ THERĪ
AS FOUND IN THE BUDDHIST TEXTS

Researcher : MISS SUWANNEE LUENGYOTLUECHAKUL

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Suthithammanuwat Pali ix, M.A., Ph.D.

: Arjarn Rangsi Suthon Pali ix, M.A. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 24, 2008.

ABSTRACT

The objectives of this thesis are to study the relationship between the effort and other principles of the Buddha's teachings, to study Venerable Sonā Therī's effort as found in the Buddhist texts and to apply the effort to social lives.

This research is a qualitative one that emphasizes the documentary research based on the primary source, i.e. the Tipitaka and the Commentaries, including the other academic works and the concerned researches.

From the study, it is found that the doctrines that Buddha taught to the Four Assemblies were of many categories each of which will be consisting of the effort, such as the Path of Accomplishment, the Powers, the Controlling Faculties, the Enlightenment Factors, and the Noble Eightfold Path. The effort also needs other factors to support and to reinforce to one who practises the Doctrines to attain enlightenment.

Venerable Sonā Therī's effort is the meritorious action that was accumulated in the past as a wish for being the one to be possessed of great effort. At the Buddha's time, although she was ordained when she was old, she

worked hard and was meditating Kāyānupassanā in all activities and at last attained Arahantaship while she was boiling the water. The Buddha praised her as a great Bhikkhunī in making effort.

To apply the principle of effort to social life is to classify the effort to be of two types. One is the effort of mundane state which is hardworking for earning properties and saving them for the happiness inhousehole life and the other is the effort of supermundane state which is the effort to avoid the demeritorious action, the effort to develop the meritorious action and the effort to practise mediatation for attaining Magga, Phala and Nibbana.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก พระสุธีธรรมาวุธวัตร
คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ประธานที่ปรึกษา อาจารย์รังษี สุหนต์ อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้
กรุณาให้คำแนะนำในการศึกษาค้นคว้าและการทำวิจัยมาตั้งแต่ต้น ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและ
ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

กราบขอบพระคุณ พระอาจารย์ชัยยุท ชยยุโท พระมหามนุญ ฐมฺมธโร
พระเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย
ห้องสมุดอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่มีส่วนสำคัญ
ในการอำนวยความสะดวกและเอกสารอ้างอิงในการศึกษาหาข้อมูลวิชาการต่าง ๆ และข้อมูลใน
การทำวิทยานิพนธ์

กราบขอบพระคุณพระเมธีรัตนดิลก พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ พระมหากฤษณะ
ตรุโณ พระมหาดนัยพัชร์ คมภีร์ปญฺโญ พระมหาบุญเลิศ ฐมฺมทสฺสี ดร.พิสิฐ เจริญสุข
ดร.เสนาะ ผดุงฉัตร อาจารย์จรรุญ ธรรมดา อาจารย์กฤต ศรียะอาจ ขอบคุณ
กัลยาณมิตรทุกท่านที่ได้แนะนำ ช่วยเหลือ และให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยให้มีความเพียร
ในการทำวิทยานิพนธ์นี้จนประสบผลสำเร็จ ผู้วิจัยขอขอบคุณเป็นอย่างมาก

ความสำเร็จของวิทยานิพนธ์นี้ ขอน้อมถวายเป็นพุทธานุชา แต่พระผู้มีพระภาค
ผู้ทรงความเพียรอย่างยิ่งยวดจนรู้แจ้งในธรรม ขอความเพียรจงบังเกิดแก่ทุกท่านที่มุ่งมั่น
เดินตามรอยพระศาสดาเทอญ

สุวรรณี เลื่องยศลือชากุล

๑๑ มีนาคม ๒๕๕๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฌ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย	๖
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร	๗
๒.๑ นิยามและความหมาย	๗
๒.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์	๗
๒.๑.๒ ความหมายจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๘
๒.๑.๓ ความหมายจากนักวิชาการ และนักปราชญ์โดยทั่วไป	๑๐
๒.๑.๔ คำที่เป็นไวพจน์ของ “ความเพียร”	๑๑
๒.๒ การเกิดขึ้นของความเพียร	๑๒
๒.๓ เหตุเกิดความเพียร	๑๕
๒.๓.๑ เหตุแห่งการปรารถนาความเพียร	๑๖
๒.๓.๒ ธรรมที่เป็นเหตุเกิดวิริยะ	๑๗

๒.๔	หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร	๒๔
๒.๔.๑	ปธาน ๒	๒๕
๒.๔.๒	อุปัฏฐาตธรรม ๒	๒๕
๒.๔.๓	อปีณณกปฏิปทา ๓	๒๕
๒.๔.๔	ทิวฐัมมิกัตถสังวัตตินิกกรรม ๔	๒๖
๒.๔.๕	วิธีปฏิบัติต่อทุกข์-สุข ๔	๒๖
๒.๔.๖	สมบัติ ๔	๒๗
๒.๔.๗	สัมมปธาน ๔	๒๗
๒.๔.๘	อิทธิบาท ๔	๒๘
๒.๔.๙	พละ ๕	๒๘
๒.๔.๑๐	เวสาร์ชชกรณธรรม ๕	๒๙
๒.๔.๑๑	สังวร ๕	๒๙
๒.๔.๑๒	อินทรีย์ ๕	๓๐
๒.๔.๑๓	ภัพพตาธรรม ๖	๓๐
๒.๔.๑๔	วิมฺนมุข ๖	๓๑
๒.๔.๑๕	เวปุลลธรรม ๖	๓๒
๒.๔.๑๖	โพชฌงค์ ๗	๓๒
๒.๔.๑๗	สัทธรรม ๗	๓๓
๒.๔.๑๘	มรรคมีองค์ ๘	๓๓
๒.๔.๑๙	ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘	๓๔
๒.๔.๒๐	กถาวัตถุ ๑๐	๓๕
๒.๔.๒๑	นาถกรณธรรม ๑๐	๓๕
๒.๔.๒๒	บารมี ๑๐	๓๖
๒.๔.๒๓	จรณะ ๑๕	๓๗
๒.๔.๒๔	โพธิปักขิยธรรม ๓๗	๓๘

บทที่ ๓	ความเพียรของพระโศภนาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๔๑
๓.๑	พระโศภนาเถรี ผู้ปรารภความเพียร	๔๒
๓.๑.๑	เนื้อเรื่องย่อ	๔๒
๓.๒	ความเพียรในอดีตชาติ	๔๕
๓.๒.๑	อดีตชาติ	๔๕
๓.๒.๒	การบำเพ็ญความเพียร	๔๘
๓.๓	ความเพียรในปัจจุบันชาติ	๕๔
๓.๓.๑	ปัจจุบันชาติ	๕๔
๓.๓.๒	การบำเพ็ญความเพียร	๖๕
บทที่ ๔	การประยุกต์หลักความเพียรมาใช้ในสังคมปัจจุบัน	๖๘
๔.๑	ความเพียรแบบโลกียะ	๗๐
๔.๑.๑	ความเพียรในสถาบันครอบครัว	๗๑
๔.๑.๒	ความเพียรในสถาบันการศึกษา	๗๑
๔.๑.๓	ความเพียรในสถาบันเศรษฐกิจ	๗๒
๔.๑.๔	ความเพียรในสถาบันการเมืองการปกครอง	๗๒
๔.๒	ความเพียรแบบโลกุตตระ	๗๔
๔.๒.๑	ความเพียรของพระพุทธเจ้า	๗๗
๔.๒.๒	ความเพียรของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า	๗๙
๔.๒.๓	ความเพียรของพระอรหันตสาวก	๘๑
บทที่ ๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๘๕
๕.๑	บทสรุป	๘๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๖
บรรณานุกรม		๘๘
ประวัติผู้วิจัย		๙๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อที่ใช้ นี้ เป็นการอ้างอิงจากคัมภีร์ไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนอรรถกถาและฎีกาภาษาบาลี ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เรียงตามเล่ม ดังนี้

ก. คำย่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

วิ.ภิกขุณี.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	จุพวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุพวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)

ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวคคปาלי	(ภาษาบาลี)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฎฐกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.อฎฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาจปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทานปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตันิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตันิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุปาไล	(ภาษาบาลี)

ขุ.เปต.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถาปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทศปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทานปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวสปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จริยา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	सुमंग्गलविलासिणी	สีลขุททกคฤคกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	सुमंग्गलविलासिणी	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	सुमंग्गलविलासिणी	มหาวคคฤคกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	सुमंग्गलविलासिणी	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	सुमंग्गलविलासिणी	ปาฎีกาวคคฤคกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	सुमंग्गलविलासिणी	ปาฎีกาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มฺ.อ.	(บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	पपण्णसुत्थि	มูลปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.มฺ.อ.	(ไทย)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปัญฺจสุตฺถิ	มูลปณฺณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	पपण्णसुत्थि	มชฺฉิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปัญฺจสุตฺถิ	มชฺฉิมปณฺณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	पपण्णसुत्थि	อุปรปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ.	(ไทย)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปัญฺจสุตฺถิ	อุปรปณฺณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.ส.อ.	(บาลี)	=	สังยุตฺตนิกาย	सारत्थपपกาसिणी	สคาถวคคฤคกถา	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.อ.	(ไทย)	=	สังยุตฺตนิกาย	สารัตถปปกาสिणी	สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.อ.	(บาลี)	=	สังยุตฺตนิกาย	सारत्थपपกาसिणी	นิทานวคคฤคกถา	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.อ.	(ไทย)	=	สังยุตฺตนิกาย	สารัตถปปกาสिणी	นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย	मनोरथपुरणी	เอกกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ.	(ไทย)	=	องคฺคตฺตรนิกาย	มนอรถปุรณี	เอกกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ.	(บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย	मनोरथपुरणी	ทุกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ.	(ไทย)	=	องคฺคตฺตรนิกาย	มนอรถปุรณี	ทุกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปณฺจก.อ.	(บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย	मनोरथपुरणी	ปณฺจกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปณฺจก.อ.	(ไทย)	=	องคฺคตฺตรนิกาย	มนอรถปุรณี	ปณฺจกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย	धम्मभทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.อ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	प्रमत्तथीपणी	อุทานอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.อ.	(ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย	ปรมัตถที่ปณี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	प्रमत्तथीपणी	อิติวุตฺตคฤคกถา	(ภาษาบาลี)

ขุ.อิติ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมุตตโชติกา	สุตตนิปาตอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตตโชติกา	สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมุตตทีปนี	เถรคาถาอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมุตตทีปนี	เถรีคาถาอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	เถรีคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	เอกกนิปาต	ชาตกอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกก.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาต	ชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	วิสุทธรชนวิลาสินี	อปทานอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	วิสุทธรชนวิลาสินี	อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทฺธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	มรุตตถวิลาสินี	พุทฺธวัสอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	มรุตตถวิลาสินี	พุทฺธวังสอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี	อฎฐสาลินีอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธมฺมสังคณี	อฎฐสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค	สมฺโมหวิโนทนีอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	สมฺโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ปญจ.อ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ปญจปกรณอฎฐกถา		(ภาษาบาลี)
อภิ.ปญจ.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปญจปกรณอรรถกถา		(ภาษาไทย)

ค. คำย่อคัมภีร์ฎีกา

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตฺถ.ฎีกา	(บาลี)	=	สารตฺถทีปนีฎีกา			(ภาษาบาลี)
-------------	--------	---	-----------------	--	--	------------

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.ฎีกา	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	มหาวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
-----------	--------	---	----------	----------------	-------------	------------

คำชี้แจงการใช้หมายเลขในคัมภีร์พระไตรปิฎก

การใช้หมายเลขย่อในพระไตรปิฎกจะแจ้ง เล่มที่ / ข้อที่ / หน้า ดังนี้

ตัวอย่าง : อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๓/๒๑๖-๒๑๘ หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย
ทสกนินาต (ภาษาไทย) เล่มที่ ๒๔ ข้อที่ ๙๓ หน้า ๒๑๖ – ๒๑๘

คำชี้แจงการใช้หมายเลขในคัมภีร์อรรถกถา

การใช้หมายเลขย่อในคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้ง เล่มที่ / ข้อที่ / หน้า ดังนี้

ตัวอย่าง : ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขุททก
อฏฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐

คำชี้แจงการใช้หมายเลขในคัมภีร์ฎีกา

การใช้หมายเลขย่อในคัมภีร์ฎีกา จะแจ้ง เล่มที่ / ข้อ / หน้า ดังนี้

ตัวอย่าง : สารตฎ.ฎีกา (บาลี) ๓/๘๔/๒๙๒ หมายถึง สารตฎที่ปณีฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๓
ข้อ ๘๔ หน้า ๒๙๒

คำชี้แจงการใช้หมายเลขในคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

การใช้หมายเลขย่อในปกรณ์วิเสสจะแจ้ง ภาคที่ / ข้อ / หน้า ดังนี้

ตัวอย่าง : วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๔๐๖/๕๕ หมายถึง วิสุทฺธิมคฺค นาม ปกรณวิเสสสุส ทุตฺติยาโก
ภาค ๒ ข้อ ๔๐๖ หน้า ๒๐๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้ค้นพบจากการตรัสรู้ และนำมาเผยแผ่สั่งสอนแก่ประชาชนทั่วไป มีเป้าหมายเพื่อดับทุกข์ และสร้างความสงบสุข แก่ชีวิตและสังคม เป็นคำสอนให้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงความเป็นผู้รู้ คือรู้จักตนเอง รู้จักคนอื่น รู้จักสังคม และรู้จักสภาวะต่าง ๆ ตามความเป็นจริง โดยไม่หลง มงาย ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความเป็นผู้ตื่น อันได้แก่ ตื่นจากกิเลส รู้เท่าทันต่อกิเลส ความชั่ว สิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย ไม่เป็นทาสของกิเลสใด ๆ และปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความเป็นผู้เบิกบาน ด้วยการ มีจิตใจที่แจ่มใสด้วยธรรมะ มีจิตใจที่บริสุทธิ์ ขจัดมลทินคือความทุกข์ออกจากใจ จิตใจผ่องแผ้ว ไม่ขุ่นมัว มีความสะอาด สว่าง สงบ^๑

ความทุกข์เป็นปัญหาสำคัญที่สร้างความบีบคั้น และความทรมานแก่สัตว์โลกเป็น อย่างยิ่ง ความทุกข์ตั้งแต่ระดับต้น ๆ คือทุกข์เกิดจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความ พลัดพราก ความรันทดใจ ตลอดจนความทุกข์อันเกิดจากกิเลสบีบคั้น คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่เข้ามาฝังตัวอยู่ในใจมนุษย์ และเป็นผู้บงการให้ทำทุกอย่างตามอำนาจของมัน จนทำให้มนุษย์เป็นทุกข์นานัปการจากกิเลสทั้งหลายที่มาเกาะแน่นอยู่ในจิตใจของมนุษย์ปุถุชน ทั่วไป พระพุทธศาสนาจึงเกิดขึ้นมาในโลกก็เพื่อขจัดความทุกข์ให้แก่มนุษย์อย่างแท้จริง ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า “ทั้งในกาลก่อนและในกาลบัดนี้ เราบัญญัติทุกข์และความดับทุกข์”^๒ เพราะพระพุทธองค์ทรงเห็นว่า สัตว์โลกทั่วไปย่อมประสบความทุกข์มากมาย ทั้งที่เป็นความ ทุกข์เฉพะหน้า คือความทุกข์ในชีวิตประจำวันทั่วไปแล้ว ยังประสบกับความทุกข์ในระยะยาว คือทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่าอย่างไม่รู้จักจบ

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงมีคำสอนเพื่อประโยชน์ให้กับมนุษย์อยู่ ๓ ระดับ^๓ คือ

๑. คำสอนสำหรับการดำรงชีวิตในชาตินี้ให้มีความสุข (ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์)

๒. คำสอนสำหรับการมีภพใหม่ที่ดีงามหรือสุคติภพ (สัมปรายิกัตถประโยชน์)

^๑ พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย, “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา”, อนุสรณ์งาน พระราชทานเพลิงศพ นายธงไชย บงกชเกิด, วันอาทิตย์ที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒, หน้า ๑. (อัคราเนหา).

^๒ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๖/๒๐๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๔.

^๓ ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๗/๓๔๒, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๗, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๓๗/๖๗.

๓. คำสอนสำหรับการดับทุกข์และมีสุขถาวร คือ บรรลุถึงพระนิพพาน (ปรมาตตประโยชน์)^๔

เป้าหมายของการดับทุกข์ คือการมีความสุข ดับทุกข์อันเป็นการแก้ปัญหาของชีวิตให้ได้ หากยังไม่สามารถดับทุกข์ได้ถาวร ก็ต้องจัดการกับความทุกข์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

ในสมัยพุทธกาล หลังจากที่พระพุทธเจ้าประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นแล้ว ได้มีผู้คนจากทุกวรรณะออกบวชเป็นสาวกของพระพุทธองค์ ผู้คนที่ออกบวชนั้น นอกจากผู้ชายแล้วยังมีสตรีจำนวนมากออกบวชเป็นพระภิกษุณีด้วยสาเหตุที่แตกต่างกัน แต่มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือ แสวงหาความพ้นทุกข์^๕

การพลัดพรากจากบุตรและสามี ๑ เป็นเหตุให้พระนางปชาบดี นางปฎาจารา นางธัมมา นางกิสาโคตมี และสตรีอีกหลายคนออกบวช ความยากจน ๑ เป็นเหตุให้นางปุณณา นางมุตตา นางสุมังคลมาตาออกบวช ในขณะที่พระนางสุมนาครองชีวิตโสดจนเข้าวัยชราจึงออกบวช ส่วนนางโสณาเป็นธิดาของเศรษฐีมั่งคั่งแห่งกรุงสาวัตถี เมื่อเจริญวัยเป็นสาว ได้ไปสู่สกุลสามี มีบุตรชาย ๑๐ คน ต่อมา สามีพร้อมด้วยบุตรทั้ง ๑๐ ได้พากันไปบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า เมื่อนางอยู่คนเดียวก็คิดว่า ตนพลัดพรากจากบุตรและสามี เป็นคนแก่น่าสงสาร จึงไปยังสำนักพระภิกษุณีและขอบวชเป็นบรรพชิต^๖

พุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า “วิริเยน ทุกขมจเจติ แปลว่า บุคคลจะล่วงพ้นทุกข์ได้ด้วย ความเพียร”^๗ เป็นบทพิสูจน์ความเพียรของพระโสณาเถรี ท่านมีความเพียรอย่างแรงกล้า เจริญวิปัสสนาอยู่ในเรือนไฟ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ว่า

บุคคลผู้ปรารถนาความเพียรอย่างหนัก
มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ก็ประเสริฐกว่าคนเกียจคร้าน
และละทิ้งความเพียรมีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี^๘

พระโสณาเถรีบรรลุอรหัตตผล ได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุณีทั้งหลาย ผู้ปรารถนาความเพียร^๙

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๙.

^๕ บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗/๓.

^๖ ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๒๘-๒๓๓/๓๗๘-๓๗๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๘-๒๓๓/๔๙๕-๔๙๖.

^๗ ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๘๖/๓๗๐, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๔๔.

^๘ ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๓๓/๓๗๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๓/๔๙๖.

^๙ อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๔๑/๒๖, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๑/๓๐.

ความเพียรตามหลักพุทธศาสนา เป็นความเพียรที่เกิดจากแรงผลักดันในใจ และเป็นสาเหตุจากภายใน คือ มีความตั้งใจใคร่ต่อการปฏิบัติจริง ๆ ทำหน้าที่ต่าง ๆ ด้วยความตั้งใจในการงานต่าง ๆ แม้เป็นงานเล็กงานน้อยก็ควรให้สำเร็จเรียบร้อยอย่างดีเยี่ยม การที่คนใดคนหนึ่งจะได้มาซึ่งความสำเร็จในชีวิตนั้น ต้องอาศัยความอุตสาหะ เพียรพยายามด้วยวิริยะต่อสู้กับอุปสรรคด้วยตัวเอง แล้วเราก็จะได้สิ่งนั้นมา ดังที่กล่าวกันว่า ไม่มีอะไรในโลกนี้หรือโลกหน้าที่มนุษย์จะทำได้ และการกระทำของมนุษย์ที่สมบูรณ์หรือการได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น ควรได้มาด้วยกระบวนการสร้างสมวิริยบารมีตามหลักศาสนาเท่านั้น จึงจะถือได้ว่าสิ่งนั้นมีคุณค่ามากที่สุด ดังอานิสงส์ความเพียรพยายามว่าในท่ามกลางมหาสมุทรของพระมหาชนก^{๑๑} แสดงให้เห็นคุณค่าในตัวเป็นอย่างดี

จากข้อมูลเบื้องต้นที่ได้ค้นคว้ารวบรวมมานั้น ผู้วิจัยเกิดแรงบันดาลใจที่จะศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีว่ามีความเป็นมาอย่างไร เหตุใดจึงบวชเมื่อแก่ ความแก่เป็นอุปสรรคหรือไม่ ท่านมีคุณธรรมอะไร และคุณธรรมนี้ก่อให้เกิดประโยชน์มากเพียงไร สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันได้อย่างไร อันจะก่อให้เกิดความสำนึกตระหนักในคุณค่าของการปฏิบัติอย่างลึกซึ้ง ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจนำไปสู่การศึกษาค้นคว้าต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการประยุกต์หลักความเพียรมาใช้ในสังคมปัจจุบัน

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

- ๑.๓.๑ ความเพียร หมายถึง ความบากบั่น ความกล้าแข็ง ความกล้าหาญ ไม่ย่อท้อความเป็นผู้กล้าหาญ ความพยายามจนกว่าจะสำเร็จ
- ๑.๓.๒ ความเพียรแบบโลกียะ หมายถึง ความเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน ในการเลี้ยงชีพ การประกอบกิจการงาน การแสวงหาโภคทรัพย์
- ๑.๓.๓ ความเพียรแบบโลกุตตระ หมายถึง ความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม ได้แก่ การเจริญสติปัญญา

^{๑๑} พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๒๔/๑๓๘, พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๔/๒๐๒.

๑.๓.๔ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร หมายถึง หมวดธรรมในพระพุทธศาสนาที่มีความเพียร (วิริยะ) เป็นองค์ประกอบ

๑.๓.๕ เอตทัคคะ หมายถึง พระสาวก พระสาวิกา อุบาสก หรืออุบาสิกา ที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศ เป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตน เช่น เป็นเอตทัคคะในทางปัญญา หมายความว่า เป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางปัญญา

๑.๓.๖ ปัจจุบันชาติ หมายถึง ชาติที่พระโสณเถรีมีชีวิตอยู่ และได้บำเพ็ญในสมัยพระพุทธเจ้าโคดมยังทรงพระชนม์ชีพ

๑.๓.๗ คัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา ฎีกา ฉบับภาษาบาลี ภาษาไทย และหมายถึงพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้สรุปเรื่องความเพียรไว้ว่า พื้นฐานของพระพุทธศาสนา เป็นสัจธรรม เป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบหลักความจริงนั้นแล้วนำมาเปิดเผยแก่ผู้อื่น การได้รับผลจากการปฏิบัติเป็นเรื่องของความเป็นไปอันเที่ยงธรรมตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ทุกคนจึงจำเป็นต้องเพียรพยายามสร้างผลสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงของตน ไม่ควรคิดหวังและอ่อนน้อมขอผลที่ต้องการโดยไม่กระทำ หลักพุทธศาสนาในเรื่องนี้มีว่า “ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปิ อกฺขาตาโร ตถาคตา แปลว่า ความเพียร ท่านทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอกทางให้” และการทำความเพียรก็เช่นเดียวกับการปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ จะต้องเริ่มก่อตัวขึ้นในใจให้พร้อม และถูกต้องก่อน แล้วจึงขยายออกไปเป็นการกระทำในภายนอกให้ประสานกลมกลืนกัน^{๑๑}

๑.๔.๒ พระครูวิรัช วิริยธมฺโม (เที่ยงธรรม) สรุปการวิจัยเรื่องการศึกษาวิริยวาทในพระพุทธศาสนาว่า วิริยะสัมพันธ์กับหลักธรรมในหมวดอื่น ๆ ทั้งในส่วนสภาวะสัจจะและหลักธรรมในภาคปฏิบัติทั้งหมดในลักษณะต่าง ๆ กัน คือ เป็นประธานที่เป็นแกนยื่นที่อาศัยหลักปฏิบัติอื่น ๆ เข้าไปสนับสนุน อาศัยชักจูงจากหลักธรรมอื่น ๆ กระตุ้นให้เกิด และหนุนข้อปฏิบัติให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามหมวดธรรมที่วิริยะเป็นองค์ประกอบอาศัยอยู่ และหนุนข้อปฏิบัติอื่น ๆ

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๘๐๐.

ให้บรรลุจุดหมายจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง ที่เจริญก้าวหน้า และประณีตขึ้นตามลำดับ จนถึงขั้นสูงสุดได้^{๑๒}

๑.๔.๓ พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง) ได้ศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวว่า การบรรลุธรรมนั้น สิ่งสำคัญประการแรก คือ การศึกษาหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ อันประกอบด้วยสติปัญญา ๔ สมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ ธรรมแต่ละหมวดมีความสมบูรณ์อยู่ในตัว ผู้ปฏิบัติจะถือธรรมหมวดไหนในการปฏิบัติ ก็สามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกัน ส่วนระยะเวลาที่สั้นหรือยาวแห่งการปฏิบัติธรรม และมูลเหตุให้บรรลุธรรมของพระอริยสาวกแต่ละรูปแตกต่างกันขึ้นอยู่กับอุปนิสัยและบารมีธรรมของแต่ละท่าน^{๑๓}

๑.๔.๔ พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี) ได้ศึกษาเรื่องสถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา กล่าวว่า ความจริงแล้วบุรุษและสตรีต่างกันแต่เพียงเพศเท่านั้น แต่ปัญญาและศักยภาพด้านการรู้แจ้งธรรมไม่ต่างกันเลย ดังจะเห็นได้ในครั้งพุทธกาลว่า ขณะที่บุรุษจำนวนมาก ออกบวชและบรรลุธรรม สตรีจำนวนมากก็ออกบวชและบรรลุธรรมได้เช่นกัน^{๑๔}

๑.๔.๕ พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก (เนตรนิมิตร) สรุปในการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชีวิตภิกษุณีกับการบรรลุอรหัตผลว่า การบรรลุอรหัตผลของภิกษุณีแต่ละรูป มีส่วนสัมพันธ์กับภูมิหลังในอดีตชาติ และภูมิหลังในชาติปัจจุบัน ในอดีตชาติ ภิกษุณีทุกรูปเคยพบพระพุทธเจ้า ตั้งความปรารถนาการบรรลุธรรมต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า เคยสร้างกุศลต่าง ๆ เป็นการให้พบในชาติปัจจุบันซึ่งเป็นชาติสุดท้าย ภิกษุณีทุกรูปแม้จะมาจากชาติตระกูลต่างกัน มีการศึกษาและอุปนิสัยแตกต่างกัน แต่บริบททางสังคมเหล่านี้ก็ได้เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุอรหัตผลแต่อย่างใด เมื่อมีความพร้อม ทุกรูปก็สามารถบรรลุอรหัตผล แต่ความพร้อมในชาติปัจจุบันก็สัมพันธ์กับภูมิหลังในอดีตชาติอย่างแน่นแฟ้น^{๑๕}

^{๑๒} พระครูวิรัช วิริยธมฺโม (เที่ยงธรรม), “การศึกษาวิริยวาทในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, บทคัดย่อ.

^{๑๓} พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒, บทคัดย่อ.

^{๑๔} พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓, บทคัดย่อ.

^{๑๕} พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก (เนตรนิมิตร), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชีวิตภิกษุณีกับการบรรลุอรหัตผล : เฉพาะที่ปรากฏในเถรีคาถา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๖, บทคัดย่อ.

๑.๔.๖ พระคุณฐิติ เมธงกูโร ซึ่งให้เห็นความสามารถของสตรีว่า สตรีก็สามารถปฏิบัติธรรม และบรรลุธรรมได้ โดยการมีสติสัมปชัญญะ พัฒนากาย ศีล จิต และปัญญาของตนตามฐานะ โอกาส และกิจหน้าที่ของตนโดยมีท่าทีและทัศนคติให้ถูกต้อง^{๑๖}

๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” นี้ เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยอาศัยหลักฐานข้อมูลในพระไตรปิฎก และอรรถกถาฎีกาฉบับภาษาบาลี ภาษาไทย ส่วนรายละเอียดของงานวิจัย ได้เก็บรวบรวมจากเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตามนัยและกรอบของการวิจัย เพื่อให้ได้น้ำใจความสมบูรณ์ที่สุด

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร มีวิธีดำเนินการตามกรอบของการศึกษาวิเคราะห์ความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร และรวบรวมข้อมูลความเพียรของพระโสณาเถรีจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๒ ศึกษารายละเอียด และวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๖.๓ เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร

๑.๗.๒ ทำให้ทราบความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๗.๓ ทำให้ทราบการประยุกต์หลักความเพียรมาใช้ในสังคมปัจจุบัน

^{๑๖} พระคุณฐิติ เมธงกูโร, ผู้หญิงกับการปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๘), คำนำ.

บทที่ ๒

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร

ความเพียร เป็นปัจจัยทำให้เกิดการปฏิบัติไปสู่จุดหมายในระดับต่าง ๆ ซึ่งสัมพันธ์และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ที่ดำเนินไปตามวิถีทางที่แตกต่างกัน โดยที่มนุษย์ทุกคนย่อมมีเสรีภาพที่จะเลือกดำเนินชีวิตในระดับใดก็ได้ตามกำลังสติปัญญาและความสามารถของตน

ในทางพระพุทธศาสนา ความเพียรเป็นหลักธรรมสำคัญที่ทำให้เกิดการกระทำ ความประพฤติ และการประกอบอาชีพการงานดำเนินไปสู่จุดหมายคือความสำเร็จในทางโลกียะ และการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ระดับต่าง ๆ ในทางโลกุตระ

เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาและความเข้าใจในเรื่องความเพียร ผู้วิจัยขอให้คำนึงถึงความหมายไว้ดังนี้

๒.๑ ความหมายของความเพียร

๒.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

เพียร มีความหมายตามพจนานุกรมว่า ความบากบั่น ความกล้าแข็ง พยายาม จนกว่าจะสำเร็จ บากบั่น ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า วิรย ตรงกับภาษาบาลีว่า วิริย^๑

วิริยะ มีความหมายตามพจนานุกรมว่า ความเพียร ความบากบั่น ความกล้า มักใช้คู่กับคำ อุตสาหะ เป็น วิริยอุตสาหะ^๒

พยายาม มีความหมายตามพจนานุกรมว่า ทำโดยมานะบากบั่น ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า วายยาม ตรงกับภาษาบาลีว่า วายาม^๓

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พยายาม หมายถึง การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนอินเตอร์พรีนท์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๐๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗๙.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕๘.

ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไวด้วยดี วิริยะ วิริยนทรีย์ วิริยพละ วิริยสัมโพชฌงค์ สัมมาวายามะ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เรียกว่า ความพยายาม^๔

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^๕ ให้ความหมายวิริยะว่า หมายถึง ความเพียร ความบากบั่น ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี ความพยายามทำกิจ ไม่ทอดทิ้ง (ข้อ ๕ ในบารมี ๑๐ ข้อ ๓ ในโพชฌงค์ ๗ ข้อ ๒ ในอิทธิบาท ๔)^๕

คัมภีร์ปรมัตถทีปนี ได้กล่าวถึงความหมายของความเพียร ๔ ประการ คือ

(๑) ความอาจหาญในการทำงาน วิเคราะห์ว่า วิรสุส ภาโว วิริย (วิร ศัพท์ + ญย ปัจจัย ในภาวตัทธิต)

(๒) กิริยาของผู้อาจหาญในการทำงาน วิเคราะห์ว่า วิรสุส กมฺม วิริย (วิร ศัพท์ + ญย ปัจจัย ในกัมมตัทธิต)

(๓) สภาวะพึงให้เกิดขึ้นด้วยวิธี วิเคราะห์ว่า วิธินา อีรยิตพฺพํ ปวตฺตยิตพฺพนฺติ วิริย (วิธิ บทหน้า + อีร ธาตุ + ญย ปัจจัย ทีฆะ อิ ใน วิ เป็น อี)

(๔) สภาวะทำให้ชวนชวายเป็นพิเศษ วิเคราะห์ว่า วิเสเสน อีรณฺติ กมฺปนฺติ ตํ สมฺจฺคิโน เอเตนาติ วิริย (วิ บทหน้า + อีร ธาตุ + ญย ปัจจัย ในกรณฺสนานะ)^๖

๒.๑.๒ ความหมายจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) พระวินัยปิฎก

ในคัมภีร์มหาวรรค พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเรื่องของความเพียรไว้ว่า สัมมาวายามะ หมายถึง เพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิด เพียรรักษาความดีไว้^๗

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเรื่องการปรารภความเพียรพระโสณโกปิวิสะว่า หมายถึง การประกอบความเพียรในสัมมปปธาน^๘

^๔ อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๖๓.

^๕ ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต).

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๖.

^๖ พระคัมภีร์สารทวิวงศ์ (แปล), **อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมราชา นฤวัตฺ, กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิคเพเลท, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๔.

^๗ วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๕, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๖.

๒) พระสูตรตันตปิฎก

พระสารีบุตรเถระได้แสดงเรื่องของความเพียรไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิทเทส ว่า การทำความเพียรและความบากบั่นให้มั่นคง คือ การปรารภความเพียร การก้าวออก การก้าวไปข้างหน้า การย่างขึ้นไป ความพยายาม ความอดุทธสาหะ ความขยัน ความไม่ถอยกลับ ความมั่นคง ความทรงไว้ ความบากบั่นไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคองธุระไว้ และอธิบายคำว่า พึงทำความเพียรและความบากบั่นให้มั่นคง คือ พึงทำให้หนักแน่น ได้แก่ พึงเป็นผู้มีการถือปฏิบัติมั่นคง มีการถือปฏิบัติแน่วแน่ รวมความว่า พึงทำความเพียรและความบากบั่นให้มั่นคง^๙

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาสัพพาสวสังวรสูตรว่า ความเพียรเป็นสภาวะที่แก่กล้า มีความประคับประคองจิตเป็นลักษณะ มีการอุปถัมภ์จิตเป็นกิจ มีความไม่ท้อแท้แห่งจิตเป็นเครื่องปรากฏ มีความเพียรเป็นคุณสมบัติหรืออาการอย่างหนึ่งของจิตเป็นคุณสมบัติที่เป็นกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว ถ้าพากเพียรไปในทางที่ถูก เช่น หาเลี้ยงชีพอย่างสุจริต ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ก็จัดเป็นกุศลธรรม นำความสุข ความเจริญ และความสำเร็จมาสู่ชีวิต ถ้าพากเพียรไปในทางผิด เช่น เสพของมีนเมา เล่นการพนัน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ชีวิตก็มีแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อน^{๑๐}

พระฎีกาจารย์กล่าวไว้ในสารัตถทีปนีฎีกาว่า ปรารภความเพียร หมายถึง ระดมความเพียรอย่างเต็มที่^{๑๑}

๒) พระอภิธรรมปิฎก

ในคัมภีร์ธัมมสังคณี พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเรื่องของความเพียรไว้ว่า การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวาย ความพยายาม ความอดุทธสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ^{๑๒}

สัมมาวายามะ ว่า การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวาย ความพยายาม ความอดุทธสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ^{๑๓}

^๙ ขุ.ม. (บาลี) ๒๘/๒๐๑/๔๑๔-๔๑๕, ขุ.ม. (ไทย) ๒๘/๒๐๑/๕๘๙.

^{๑๐} ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๘.

^{๑๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๘๔/๒๙๒.

^{๑๒} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๔/๑๓/๒๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๑๓/๒๙.

^{๑๓} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๔/๒๒/๒๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๒๒/๓๑.

วิริยพละ ว่า การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอดุสหาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ทอดทิ้ง ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ^{๑๔}

วิริยะ คือความอาจหาญในการทำงาน หรือกิริยาของผู้อาจหาญในการงาน ความจริงบุคคลที่ประกอบวิริยะเป็นผู้อาจหาญในการงาน ย่อมสำคัญการงานที่แม้จะใหญ่กว่าเล็ก แม้จะยากกว่าง่าย แม้จะหนักกว่าเบา ไม่คำนึงถึงความยากลำบากของตน ประคับประคองกายกับจิต อยู่เสมอเพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้ วิริยะจึงทำให้บุคคลเป็นไปอย่างนั้น และเป็นกิริยาแห่งกายกับจิตของบุคคลที่เป็นไปเหมือนอย่างนั้น^{๑๕}

อีกนัยหนึ่ง วิริยะ คือ สภาวะพึงให้เกิดขึ้นด้วยวิธี คือ นัย กล่าวคือ อุบาย ได้แก่ การกระตุ้นเตือนในเบื้องต้นว่า “ผู้มีวิริยะจะไม่สำเร็จอะไรหรือ”

อีกอย่างหนึ่ง วิริยะ คือสภาวะทำให้ผู้ถึงพร้อมด้วยวิริยะนั้นขวนขวายเป็นพิเศษ โดยมีประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นเหตุ

วิริยะ ความเป็นแห่งบุคคลผู้กล้าหาญ อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติใด อันบุคคลพึงดำเนินไปตามวิธี เพราะฉะนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่า วิริยะ^{๑๖}

วิริยะ เป็นเหตุให้กล้าลงมือทำงานและกล้าเผชิญปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ขณะทำงาน ตรงกันข้าม หากขาดความเพียรพยายามเสียแล้วก็ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้

๒.๑.๓ ความหมายจากนักวิชาการ และนักปราชญ์โดยทั่วไป

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ให้ความหมายไว้ว่า “วิริยะ หมายถึง ความเป็นผู้กล้าหาญ ศัพท์เดิมคือ วีระ แปลว่ากล้า ลงปัจจัยตามไวยากรณ์เป็นวิริยะ แปลว่าความเป็นผู้กล้า ที่เรียกว่าความเพียร เพราะมีอากาโรให้กล้าหาญ ไม่ย่อท้อ”^{๑๗}

ความหมายในแง่นี้ ทรงแสดงมติให้เหตุผลว่า ที่แปลวิริยะว่าความเพียรนั้น แท้จริงก็เพื่อให้ความเพียรเป็นอุปการะต่อความกล้าหาญ คือเมื่อกล้าหาญในการทำกิจใด ๆ กิจนั้น ๆ จะสำเร็จลงได้ก็โดยอาศัยความเพียรเป็นเครื่องประคับประคองไป

^{๑๔} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๔/๙๗/๓๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๙๗/๔๕.

^{๑๕} พระคันธสาราภิวังศ์ (แปล), อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๒๖๓.

^{๑๖} คณะกรรมการแผนกตำรา, อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๙๕.

^{๑๗} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, พระโอวาทธรรมบรรยาย เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๙๐-๑๙๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ ให้ความหมายไว้ว่า “วิริยะ หมายถึง “ความเพียร ความ
อาจหาญ แก่กล้า บากบั่น ก้าวไป ใจสู้ ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรค และความยาก
ลำบาก ความเข้มแข็ง กระตือรือร้น ยกจิตไว้ได้จากความหดหู่ถดถอยหรือท้อแท้ ความเพียร
เพื่อละอกุศลธรรม และทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อม ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม”^{๑๘}

พระเทพสิทธิมนี ให้ความหมายไว้ว่า “วิริยะ หมายถึง เดช อำนาจ กำลัง
ปราศจากความครั่นคร้าม อาจหาญ อุตสาหะ ป่อแห่งไตรสิกขา และธรรมจักร”^{๑๙}

พันตรี ป. หลงสมบุญ ให้ความหมายไว้ว่า “วิริยะ คือ ความเพียร ความพยายาม
ความกล้า ความกล้าหาญ ความเข้มแข็ง ความบากบั่น ความบึกบึน ความอดทน กำลัง
เดช และอำนาจ”^{๒๐}

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์ ให้ความหมายไว้ว่า “วิริยะ หมายถึง ความกล้า เป็นเครื่อง
เผาผลาญความขลาดกลัว ท้อถอย ความยาก ความลำบาก ความไม่ก้าวหน้าให้หมดไป
เป็นเหตุให้ทนทานต่อภัยและอุปสรรคต่าง ๆ ที่ขัดขวางการทำงาน เพื่อความเจริญทั้งทางโลก
และทางธรรม”^{๒๑}

๒.๑.๔ คำที่เป็นไวพจน์ของ “ความเพียร”

อุสุสาหาตปฺป ปคฺคาหา วายาโม (จ) ปรทุกโม

ปฺรานํ วิริยํ (เจ) หา; อุยยาโม (จ) ธิตี; (ตฺถิย) ^{๒๒}

ความพยายาม ความเพียร อุตสาหะ ๑๐ ศัพท์

๑) อุสุสาหา ความพยายาม ความเพียร ความอุตสาหะ ความบากบั่น ความ
พยายามที่อดทนต่อความทุกข์ยาก หรืออดทนต่อความทุกข์ยิ่งขึ้นไปอีก ชื่อว่าอุสุสาหา

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑,
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๙๔๔, ๙๗๕, ๙๘๐.

^{๑๙} พระเทพสิทธิมนี (ญาณสิทธิเถร, โชคก. ป.ธ.๙), โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ,
พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองการวิปัสสนาธุระ คณะ ๕ วัดมหาธาตุ, ๒๕๒๑), หน้า ๑๔๔.

^{๒๐} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพฯ : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐),
หน้า ๖๖๐.

^{๒๑} สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, มงคลธรรมกับคุณภาพชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : นานาสีพิมพ์,
๒๕๔๐), หน้า ๒๑๐.

^{๒๒} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณวิวัฒน์, พระคัมภีร์อภิธาน์ปีทีปีกา หรือ พจนานุกรม
ภาษาบาลีแปลเป็นไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๕๖), หน้า ๔๖.

๒) อาตปฺป ความพยายาม ความเพียร ความบากบั่น ความพยายามที่ท่ากาย และจิตให้เร้าร้อนอยู่บ่อย ๆ ชื่อว่าอาตปฺปะ

๓) ปคฺคาห ความพยายาม ความเพียร ความพยายามยกจิตที่เร้นอยู่ให้ขึ้นมา ชื่อว่าปคฺคาหะ หรือความพยายามที่ถือเอาปรมาตฺถ์ไว้เป็นที่อาศัยของตน ชื่อว่าปคฺคาหะ

๔) วายามะ ความพยายาม ความเพียร ธรรมเครื่องช่วยให้บุคคลพยายาม ชื่อว่าวายามะ ความพยายามที่เป็นไปตลอดเวลา ชื่อว่าวายามะ หรือความพยายามที่เป็นไป ทุกเมื่อเหมือนนลม ชื่อว่าวายามะ

๕) ปรกกม ความพยายาม ความเพียร ความบากบั่น ความพยายามที่ย่ำไป ทุกที่ ชื่อว่าปรกกมะ หรือความพยายามที่ย่ำยี้ความเกียรจรรณอันเป็นข้าศึก ชื่อว่าปรกกมะ

๖) ปธาน ความพยายาม ความเพียร ขวนขวาย ความพยายามที่ให้เริ่มทำ ชื่อว่าปธาน

๗) วิริย ความพยายาม ความเพียร วิริยะ ขวนขวาย การทำในสิ่งที่ดี หรือของคนดี หรือความพยายามที่เป็นไปตามวิธี ชื่อว่าวิริยะ

๘) อีหา ความพยายาม ความเพียร ขวนขวาย ความเพียรที่ทำให้ไปสู่ ผลที่ดีและไม่ดี ชื่อว่าอีหา

๙) อุตฺถาย ความพยายาม ความเพียร ขวนขวาย บากบั่น ความพยายามที่ ช่วยให้ไปสู่ที่สูงขึ้น ชื่อว่าอุตฺถายะ

๑๐) ธิติ ความพยายาม ความเพียร ความมุ่งมั่น ความพยายามอันเป็นที่ตั้งแห่งผลดีและไม่ดี ชื่อว่าธิติ^{๒๓}

จากความหมายของวิริยะในลักษณะต่าง ๆ นี้ รวมความแล้ว วิริยะ ตามรูปศัพท์ หมายถึง ความเพียร ความพยายาม ความบากบั่นมั่นคง กำลัง เดช และอานุภาพ

ความหมายตามรากศัพท์ [วีระ] คือ ความกล้า ซึ่งเมื่อมีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้น เป็นผู้มีความกล้าหาญในการสู้ศึก นำไปใช้เพื่อจุดหมายทั้งในทางโลกียะและโลกุตตระ เป็นไปในทางกายและทางจิตใจ และอาจใช้ไปในทางดีและทางเสื่อมเสียก็ได้

๒.๒ การเกิดขึ้นของความเพียร

องค์ธรรมของความเพียร คือ วิริยเจตสิก เป็นความคิดปรุงแต่ง (สังขาร) อันเป็นเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิต อาจเป็นไปในฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่วก็ได้ โดยขึ้นอยู่กับเงื่อนไขคือมูลราก

^{๒๓} พระมหาสมปอง มุกฺกิตโต (แปลและเรียบเรียง), คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๔-๒๑๖.

ที่เป็น “กุศลหรืออกุศล”^{๒๔} แอบแฝงอยู่ภายในซึ่งทำหน้าที่เป็นฐานของพฤติกรรม จะควบคุมพฤติกรรมทุกอย่างของมนุษย์ให้เป็นไปตามเจตจำนง และแรงจูงใจที่ชักใยอยู่ภายใน กล่าวคือ วัริยะที่จุดเริ่มต้น ซึ่งเกิดจากการรู้จักคิดวิเคราะห์ วิจัย แยกแยะ เรียกว่า โยนิโสสัมมปปธาน^{๒๕} คือความเพียรโดยอุบาย เพราะความเพียรโดยเหตุ อันเป็นกระบวนการของวัริยะเจตสิก จะเป็นฐานของพฤติกรรมที่กำหนดทิศทางของการกระทำให้ไปในทางดีหรือทางเสื่อมเสียก็ได้ ถ้าความคิดประกอบด้วยกุศลภาวนา ก็จะเชื่อมโยงไปสู่การปฏิบัติให้ใช้ความเพียรควบคุมดูแล และนำพฤติกรรมไปสู่การพัฒนาสร้างสรรค์ชีวิตให้ดีขึ้นต่อไป

กระบวนการของวัริยะเจตสิก “เป็นสัมปยุตตธรรมที่วัริยะอุปถัมภ์อยู่ ย่อมไม่ทอดธุระเสมอ เหมือนนงยศีระขึ้น แล้วเกิดความอดสาหะเป็นนิตย เพื่อความสำเร็จแห่งกิจของตน ๆ และเมื่อสัมปยุตตเช่นนั้น บุคคลผู้ถึงพร้อมแล้ว ย่อมมีกายและจิตที่ชวนชวายเป็นสุข เพราะมีประโยชน์เกื้อกูลของตนหรือผู้อื่นเป็นเหตุ”^{๒๖} ในกระบวนการภายใน เมื่อจิตได้หน่วงเอาอารมณ์มาพิจารณาเลือกเฟ้น ยึดเอากุศลเจตสิกซึ่งเป็นสังขารปรุงจิตในฝ่ายดี มีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑. เกิดพร้อมกับจิต (เอกุปปาท) ๒. ดับพร้อมกับจิต (เอกนิโรธ) ๓. มีอารมณ์อย่างเดียวกับจิต (เอกกาลมฺพน) ๔. มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกันกับจิต (เอกวตฺตูก)^{๒๗} จิตมีการเกิดดับเร็วมาก จิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ เท่ากับการเกิดดับของรูปหนึ่ง^{๒๘} แต่ด้วยอาศัยวัริยะเจตสิกที่มี “ความอดสาหะเป็นลักษณะ (อุสุสาหลกฺขณ) มีการอุดหนุนค้ำชูสหชาตธรรมเป็นรส (สหชาตานํ อุปตฺ ฏมฺภนรฺส) มีการไม่ย่อท้อถดถอยเป็นผล (อสฺสิทนปจฺจุปฺภูจฺจํ) มีความสลดสังเวหเป็นเหตุใกล้ (สฺสเวคปทฺฏจฺจํ)”^{๒๙} จิตจึงสืบต่อวัริยะเจตสิกนั้นด้วยอาการเป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยไหวตัวจากภวังคจิตแล้ว “เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป” แล้วเกิดขึ้นใหม่วนเวียนอยู่ในการอุปถัมภ์ของวัริยะเจตสิก จนกว่าจะมีอารมณ์กระทบทางทวารทั้ง ๖ ที่พร้อมจะแสดงออกเป็น การกระทำภายนอก วัริยะเจตสิกก็จะแปรเปลี่ยนเป็นมโนกรรม และเจตนา แสดงออกพร้อม กายกรรมและวจีกรรมเป็นการกระทำ ความประพฤติ กิจกรรมการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อเข้าถึงจุดหมายอย่างใดอย่างหนึ่งของชีวิตต่อไป

^{๒๔} กุศลมูล ได้แก่ อโลกะ อโทสะ อโมหะ, อกุศลมูล ได้แก่ โลกะ โทสะ โมหะ.

^{๒๕} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๒.

^{๒๖} พระคัมภีร์สาราภิงค์ (แปล), อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๒๖๔.

^{๒๗} พระสังฆมณฑลสังคหะ ธรรมชาตวิริยะ, ปรมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๓ จิต เจตสิก รูป นิพพาน
หลักสูตรชั้นจุฬอาภิธรรมิกะตรี, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๗), หน้า ๔๐.

^{๒๘} พระคัมภีร์สาราภิงค์ (แปล), อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๔๗.

^{๒๙} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะกิจตุกะแห่งปรมัตถธรรม, (กทม. : บริษัท คัลเลอร์ โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔.

โดยทั่วไป ความเพียรมี ๒ ทาง คือ

ก. ความเพียรทางกาย เช่น ทำการงานด้วยกาย หรือเงินจกรม

ข. ความเพียรทางจิต เช่น ความเพียรในการละชั่ว ประพฤติดี

ความเพียรนี้ เป็นคำกลาง ๆ อาจจะใช้ในทางที่ผิดก็ได้ เช่น เพียรพยายามจะฆ่าคน เพียรพยายามจะลักขโมย อาจจะใช้ในทางที่ถูกก็ได้ เช่น เพียรศึกษาเล่าเรียน เพียรทำมาหากิน เพียรทำลายกิเลส ถ้าเพียรในทางที่ถูกที่ชอบ เรียกว่า สัมมาวายามะ เพียรชอบ แต่ถ้าเพียรในทางที่ผิดที่ไม่ชอบ เรียกว่า มิจฉาวยามะ เพียรผิด

ในการศึกษานี้ จะศึกษาเฉพาะความเพียรในทางที่ถูกที่ชอบเท่านั้น

ความเพียรมีปรากฏในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามากมายหลายหมวด เช่น ในอภินิหารกัมมัฏฐาน ๓ มีความเพียรที่เรียกว่า ชาคริยานุโยค ในอิทธิบาท ๔ ในอินทรีย์ ๕ ในพละ ๕ และในโพชฌงค์ ๗ มีความเพียรที่เรียกว่า วิริยะ ในทวิภูมิมกัตถประโยชน์ มีความเพียรที่เรียกว่า อุฏฐานสัมปทา ในมรรคมองค์ ๘ มีความเพียรที่เรียกว่า สัมมาวายามะ ส่วนในนาถกรณธรรม ๑๐ มีความเพียรที่เรียกว่า วิริยารัมภะ เป็นต้น

พระพุทธเจ้าแสดงองค์ประกอบผู้ทำความเพียรในปธานียังคสูตร^{๓๐} ว่า องค์ของผู้ที่จะกระทำความเพียรให้ประสบผลสำเร็จได้ มี ๕ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มีความศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วย วิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’

๒. เป็นผู้มีความอดทน มีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหาร สม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงทั้งในศาสนา หรือในเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย

๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

๕. เป็นผู้มีความปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิด และความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

^{๓๐} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๓/๖๐-๖๑, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๗๒.

องค์ประกอบ ๕ ประการ นี้ วิริยะจัดอยู่ในหัวข้อ “เป็นผู้ปรารถนาความเพียร” โดยมีปัญญาหนุนและชักจูงไป อาศัยศรัทธาความเชื่อที่ถูกต้องเป็นเหตุกระตุ้นให้เกิดแรงหนุนเสริมการกระทำให้เป็นไปตามความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งให้เกิดเป็นผลสำเร็จเป็นจริงขึ้นมาได้ กอปรกับความไม่มีโรคเป็นโอกาสที่จะต้องเร่งทำความเพียรสร้างสรรค์พัฒนาชีวิตให้ไม่ตกอยู่ในความประมาท และความเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ทำให้เป็นคนไม่มีมานะ ยกตนข่มท่าน รู้จักตัวเองในการที่จะใช้ความเพียรกำจัดข้อเสียทิ้งไป เสริมข้อดีให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ เป็นผู้ที่มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอย่างวิริยะที่ยังเห็นความเกิดและความดับสลาย ช้าแรกก็เลสได้ อันให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

๒.๓ เหตุเกิดความเพียร

ความเพียรจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะสังเวควัตถุ^{๑๑} ซึ่งหมายถึง เรื่องที่น่าสลดใจ เรื่องที่พิจารณาแล้วจะทำให้เกิดความสังเวช คือ เราเตือนสำนึกให้มีจิตใจน้อมมาในทางกุศล เกิดความไม่ประมาทและมีกำลังใจที่จะทำความเพียรปฏิบัติธรรมต่อไป มี ๘ ประการ^{๑๒} คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ อปายทุกข์ วัฏฏมุลกทุกข์ในอดีต วัฏฏมุลกทุกข์ในอนาคต และอาหารปริเยณูฏฐิทุกข์ในปัจจุบัน สังเวควัตถุ ๘ ที่เป็นเหตุให้วิริยะเกิดได้นั้น มุ่งหมายเอาวิริยะในฝ่ายดีเท่านั้น

พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะได้จำแนกสังเวควัตถุ ๘^{๑๓} มีดังนี้

๑. ชาติทุกข์	๒. ชราทุกข์	๓. พยาธิทุกข์	๔. มรณทุกข์
๕. นiryทุกข์	๖. ดิรัจฉานทุกข์	๗. เปตติทุกข์	๘. อสุรกายทุกข์

ปัญญาที่เกิดพร้อมด้วยโอดตปปะเป็นประธานนั้น เป็นตัวสังเวคโดยแท้ และจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยสังเวควัตถุ ๘ ดังกล่าวแล้ว

คำว่า **สังเวควัตถุ** หมายความว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความสังเวชสลดใจ เพราะธรรมดาผู้ที่เป็นสัพบุรุษทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และการที่สัตว์ทั้งหลายต้องการไปเสวยทุกข์ในนรกบ้าง เป็นสัตว์ดิรัจฉานบ้าง เป็นเปรต เป็นอสุรกายบ้าง เหล่านี้ล้วนแต่เป็นของที่น่ากลัวทั้งสิ้น เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว บางพวกก็เกิดความเบื่อหน่ายในการที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ บางพวกก็กลัวภัยในการที่จะต้องไปเกิดใน

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖๖.

^{๑๒} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๔๗.

^{๑๓} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปุจฉาวิสัชนาโชติกะ หลักสูตรอภิธรรมกถิกะ, หน้า ๘๖.

อธิบายภูมิทั้ง ๔ ดังนั้น ท่านเหล่านั้นจึงพยายามสร้างกุศลที่สามารถทำให้พ้นจากสังสารวัฏฏ์ หรือที่สามารถทำให้พ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ ได้ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าสังเวควัตถุทั้ง ๘ อย่างนั้น เป็นเหตุใกล้ให้เกิดวิริยะในทางฝ่ายดี

๒.๓.๑ เหตุแห่งการปรารภความเพียร

ในทศสูตรสูตร พระสารีบุตรแสดงธรรมที่ควรเจริญ คือ อารัมภัตถุ ๘^{๓๔} หรือ วิริยารัมภัตถุ ได้แก่

๑) กम्म เกี่ยวด้วยการงาน มี ๒ คือ

ก. การงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำสำเร็จไปแล้ว บุคคลบางคนที่ทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งเสร็จไปแล้ว ก็คิดว่างานอย่างอื่นที่เราทิ้งไว้ยังมี ฉะนั้น งานอย่างนี้เสร็จแล้ว เราก็จะต้องรีบทำงานนั้นต่อไป ข้อนี้ได้แก่ วิริยะ เกิดขึ้นโดยอาศัยการงานที่ทำสำเร็จไปแล้ว

ข. การงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะลงมือทำ บุคคลที่จะต้องลงมือกระทำการงานอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็คิดว่า งานที่เราจะต้องลงมือทำมีอยู่ ฉะนั้น เราจะต้องรีบทำงานอย่างนี้ให้เสร็จเร็ว ๆ คิดอย่างนี้แล้วก็มีคามพยายามทำงานนั้น ๆ ให้เสร็จไป ข้อนี้ ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยการงานที่จะต้องลงมือทำ

๒) มกฺค เกี่ยวด้วยการเดินทาง มี ๒ คือ

ก. การเดินทางที่เพิ่งมาถึง บุคคลที่กลับจากเดินทางมาแล้วก็คิดว่า งานที่เราทิ้งไว้ยังมีอยู่ ฉะนั้น เราจะต้องรีบทำงานนั้นให้เสร็จ เมื่อคิดดังนี้แล้วก็มีคามพยายามทำงานที่ทิ้งไว้นั้นให้เสร็จไป ข้อนี้ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยการเดินทางที่เพิ่งมาถึง

ข. การเดินทางที่จวนจะไป บุคคลที่จะต้องเดินทางไปคิดว่า เราจะต้องเดินทางไปแล้ว งานที่ยังไม่เสร็จยังมีอยู่ จะต้องรีบทำให้เสร็จ เมื่อคิดอย่างนี้แล้วก็มีคามพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยการเดินทางที่จวนจะไป

๓) เกลณฺณ เกี่ยวด้วยสุขภาพ มี ๒ คือ

ก. มีร่างกายที่เริ่มสบาย บุคคลที่หายจากโรคร้ายไข้เจ็บใหม่ ๆ คิดว่า เดี่ยวนี้เราสบายแล้ว งานที่ทิ้งไว้ยังมีอยู่ ฉะนั้น จะต้องรีบทำ เมื่อคิดอย่างนี้แล้วก็มีคามพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยร่างกายที่เริ่มสบาย

ข. มีร่างกายที่เริ่มไม่สบาย บุคคลที่รู้สึกในร่างกายของตนว่า เริ่มมีอาการไม่สบายแล้ว จึงคิดว่าโรคนี้อาจจะเป็นมากขึ้นอีกก็ได้ ฉะนั้น เดี่ยวนี้ยังพอทำงานไหวอยู่

^{๓๔} อัง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๘๐/๒๗๗, อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๔๐๒-๔๐๔, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๕/๒๒๕-๒๒๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๕/๓๔๓-๓๔๔.

จะต้องรีบทำให้เสร็จไปเสียก่อน เมื่อคิดอย่างนี้แล้วก็มีความพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยร่างกายที่เริ่มไม่สบาย

๔) ปัญหา เกี่ยวกับอาหาร มี ๒ คือ

ก. มีอาหารไม่สมบูรณ์ บุคคลที่ไม่สมบูรณ์ในเรื่องอาหารคิดว่า เราจะต้องรีบชวนขวายเป็นไปหาอาหารมาให้พอกิน หรือจะต้องพยายามทำงานเพื่อจะได้ค่าจ้างมาซื้ออาหารให้พอ หรือคิดว่าอาหารที่มีกินอยู่เพียงแค่นี้ก็พอเป็นไปได้อันนั้น การงานที่มีอยู่ เราก็พยายามทำไปให้เสร็จ เมื่อคิดอย่างนี้แล้วก็มีความพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยการมีอาหารไม่สมบูรณ์

ข. มีอาหารบริบูรณ์ บุคคลที่สมบูรณ์ในเรื่องอาหารคิดว่า เดียวนี้เรากำลังมีอาหารสมบูรณ์ดีอยู่ ฉะนั้นจะต้องพยายามรีบทำงานให้เสร็จจุล่งไป เพราะต่อไปอาหารอาจจะไม่สมบูรณ์ก็ได้ ประการหนึ่ง หรือคิดว่า เรานี้ไม่ต้องลำบากในเรื่องแสวงหาอาหาร ฉะนั้นยอมเป็นการสะดวกในเรื่องทำการงานให้สำเร็จได้ ฉะนั้น เราจะต้องพยายามทำงานนั้นให้สำเร็จไป เมื่อคิดอย่างนี้แล้วก็มีความพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยการมีอาหารสมบูรณ์^๔

ในบรรดาวิริยารัมภวัตถุทั้ง ๘ อย่าง ที่เป็นเหตุใกล้ให้วิริยะเกิดได้นั้น เป็นวิริยะทั่วไปฝ่ายดีก็ได้ ไม่ดีก็ได้ ถ้าผู้ที่ไม่มียุติเมตตาสีการ และมีโกสัชชะมากนั้น วัตถุ ๘ อย่างนี้กลับกลายเป็นกุสัตวัตถุ^๕ คือวัตถุที่เป็นเหตุให้เกิดความเกียจคร้านขึ้นได้

๒.๓.๒ ธรรมที่เป็นเหตุเกิดวิริยะ

พระอรรถกถาจารย์แสดงธรรมที่เป็นเหตุเกิดวิริยะในคัมภีร์ที่ขนิภาย มหาวรรค อรรถกถา^๖ มี ๑๑ ประการ พอสรุปความได้ดังนี้

๑) การพิจารณาเห็นภัยในอบาย หมายถึง การพิจารณาถึงความเสื่อมมองเห็นสภาพที่ปราศจากความเจริญ ความแร้นแค้น ความยากไร้เข็ญใจ และความตกทุกข์ได้ยาก ทำให้เกิดความหวาดกลัว ไม่อยากตกอยู่ในสภาพเช่นนั้น เป็นเหตุกระตุ้นให้เกิดความพากเพียรพยายามในการแสวงหาความรู้ ในการประกอบอาชีพการงาน ในแง่ของการบำเพ็ญเพียรทางด้านจิตใจ การพิจารณาเห็นโลกและชีวิตตามความเป็นจริง แล้วเกิดสังเวชสลดใจ

^๔ พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปุจฉาวิชันหาโชติกะ หลักสูตรอภิธรรมกถิกะ, หน้า ๘๖.

^๕ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๔/๒๒๔-๒๒๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๔/๓๔๑-๓๔๒, อง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๘๐/๒๗๕, อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๔๐๐.

^๖ ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๓๖-๓๓๗, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๓๕.

ก็เป็นเหตุให้เกิดวิริยะได้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคใช้คำว่า “ผู้สังเวชแล้วย่อมทำความเพียรโดยแบบคายน”^{๓๘} คำว่า “สังเวช” ในที่นี้ หมายถึง สังเวชในชีวิตที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร แล้วทำความเพียรเพื่อให้พ้นจากทุกข์ในวัฏสงสาร ในนิเทศสังเวคทุกุอะธิบายว่า “เห็นชาติเป็นภัยโดยความตั้งอยู่และเสื่อมไปเพราะชรามรณะ”^{๓๙} จึงทำความเพียรเพื่อไม่ต้องเกิดอันจะเป็นเหตุให้แก่เจ็บตายต่อไป วิริยะก็เกิดได้ด้วยเหตุนี้

พระพุทธเจ้าทรงแสดงความเพียรโดยวิธีพิจารณาเห็นภัยในอบายไว้ว่า “ใคร ๆ ไม่อาจยังวิริยสัมโพชฌงค์ให้เกิดได้ แต่ในเวลาที่เขาขบขันใหญ่ ถูกลงโทษด้วยเครื่องจองจำ ๕ ประการในนรกก็ดี ในเวลาที่เขาจับด้วยเครื่องจับ มีชาย แห อวน และไซ เป็นต้นบ้าง ในคราวที่กำเนิดดิรัจฉานเป็นสัตว์น่าเกลียดไป ถูกเขาขับต้อนทิ่มแทงด้วยเครื่องประหาร มีปากและหนามแหลมเป็นต้น ให้ลากเกวียนบ้างก็ดี ในเวลาที่เป็นผู้อาตุรทรมุรุษด้วยความหิวกระหายตลอดพันปีเป็นอนเกบ้าง ตลอดพุทธันดรหนึ่งบ้างก็ตามในเปรตวิสัยก็ดี ในเวลาที่ต้องเสวยทุกข์อันเกิดแต่ลมและแดดเป็นต้น ด้วยเรือนร่างที่สูงประมาณ ๖๐ ศอก ๘๐ ศอก เหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ในจำพวกกาลกัญชิกอสูรก็ดี ไม่อาจยังให้วิริยสัมโพชฌงค์ให้เกิดได้ เมื่อพิจารณาดังนี้ ก็จรรู้ว่าเวลานี้เท่านั้น เป็นเวลาทำความเพียร ดังนั้น วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้นได้”^{๔๐}

๒) การพิจารณาเห็นอนิสงส์ของความเพียร คือพิจารณาเห็นว่า ความเพียรเท่านั้นจะทำให้ประสบผลสำเร็จ บรรลุเป้าหมายของชีวิต เช่น ทำให้เรียนสำเร็จ สร้างชีวิตให้ก้าวหน้า จนถึงตัดกิเลสและพ้นทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง เมื่อพิจารณาแล้วก็เตือนตนให้เร่งทำความเพียร ไม่ทอดถอย ไม่เกียจคร้าน วิริยะคือความเพียรก็เกิดขึ้นมาได้ด้วยเหตุนี้

ในการปฏิบัติ ควรพิจารณาให้เห็นอนิสงส์ของความเพียรอย่างนี้ว่า “คนเกียจคร้านไม่อาจได้โลกุตตรธรรม ๙ คนที่มีความเพียรอันปรารถนาแล้วเท่านั้นอาจให้ได้” นี้เป็นอนิสงส์ของความเพียร ดังนี้ วิริยะก็ย่อมเกิดได้^{๔๑}

๓) การพิจารณาวิถีทางดำเนิน คือพิจารณาเห็นว่า วิถีทางดำเนินของบุคคลผู้ที่ประสบผลสำเร็จในชีวิตในอดีตที่ผ่านมา ล้วนแต่อาศัยวิริยอุตสาหะ ต่อสู้ อดทนมาแล้วทั้งสิ้น เช่น พระพุทธเจ้า พระอรียสาวก บุคคลทั่วไปที่ประสบผลสำเร็จในชีวิต เช่น นายแพทย์ นักวิทยาศาสตร์ นักกีฬา นักวิจัยที่มีผลงานสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ล้วนผ่านอุปสรรคความยากลำบากมาได้ด้วยความเพียรพยายาม ความไม่ทอดถอย ความ

^{๓๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๗๒.

^{๓๙} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๔๔.

^{๔๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๓๗, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๓๘.

^{๔๑} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๓๗, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๓๘.

ไม่ล้มเลิกความพยายาม จึงบรรลุถึงความสำเร็จได้ การพิจารณาถึงวิถีทางดำเนินนี้ ก็เป็นเหตุกระตุ้นให้เกิดวิริยะได้

ในการปฏิบัติ ควรพิจารณาวิถีทางที่ดำเนินไปว่า “ควรดำเนินทางที่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระมหาสาวกทุกพระองค์ดำเนินไปแล้ว ทางนั้น คนเกียจคร้านไม่อาจเดินไปได้” ดังนี้ วิริยะก็ย่อมเกิดได้^{๔๒}

๔) ความตระหนักถึงการบริโภคปัจจัยในการเลี้ยงชีพ หมายถึง อาหารที่รับประทานทุกวัน รวมทั้งสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค ไม่ว่าจะได้อะไรมาโดยการแลกเปลี่ยน หรือได้ด้วยสิทธิอันชอบธรรมใด ๆ เป็นวิธีสำหรับช่วยให้ก้าวหน้าต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่า คือการบำเพ็ญเพียรเพื่อพัฒนาคุณภาพจิต และพัฒนาปัญญา เพื่อความมีชีวิตที่ดั่งงามประณีตยิ่งขึ้นไป อันจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการผดุงธรรม ชีวิต สังคม และการดำรงอยู่ด้วยดีของหมู่มนุษย์ จึงเกิดความเพียรในการประพฤติธรรม ซึ่งเป็นความชอบธรรมที่ชาวบ้านมองเห็นคุณค่า จึงสนับสนุนผู้บำเพ็ญเพียรประพฤติธรรมด้วยการนำอาหารไปมอบให้ด้วยความยินดี การประพฤติในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความเคารพในบิณฑบาตที่ตนบริโภค^{๔๓} ก็เป็นเหตุกระตุ้นให้เกิดความเพียรขึ้นมาได้

ความเพียรย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้บริโภคปัจจัยที่ประชาชนถวายเพื่อดำรงชีพ พระภิกษุต้องให้ความสำคัญต่อบิณฑบาตโดยพิจารณาด้วยความยำเกรงว่า พวกที่บำรุงท่านด้วยปัจจัยมีบิณฑบาตเป็นต้นนั้นไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่ทาส กรรมกรของท่าน ทั้งมิได้ให้บิณฑบาตอันประณีตแก่ท่านด้วยการคิดว่าพวกเราอาศัยท่านเป็นอยู่ ที่แท้เขาหวังให้อุปการะที่ตนทำแล้วมีผลมากจึงถวาย แม้พระศาสดาก็มิได้ทรงพิจารณาว่า ภิกษุนี้บริโภคปัจจัยเหล่านี้แล้ว จักมีร่างกายแข็งแรงมาก อยู่เป็นสุข ดังนี้แล้ว ทรงอนุญาตปัจจัยแก่เธอ โดยที่แท้พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า ภิกษุบริโภคปัจจัยเหล่านี้ บำเพ็ญสมณธรรมจักพ้นจากทุกข์ในวัฏฏะได้ ดังนี้ จึงทรงอนุญาตปัจจัยไว้ดังนี้ เหตุนี้ การยำเกรงต่อบิณฑบาตย่อมมีแก่ผู้ปรารถนาความเพียรเท่านั้น^{๔๔} เช่น พระมหามิตตเถระแสดงความเคารพในบิณฑบาต ปรารถนาความเพียรแล้วบรรลุอรหัตผลก่อนออกบิณฑบาต

พระมหามิตตเถระอาศัยอยู่ในถ้ำชื่อ กสกะ (ที่กำบัง) ของชวานา และมหาอุบาสิกา ผู้หนึ่งในหมู่บ้านเป็นที่ท่านไปบิณฑบาต บำรุงพระเถระเสมือนบุตร วันหนึ่ง นางจะไปป่า

^{๔๒} ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๓๗, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๓๙.

^{๔๓} บิณฑบาตปาบายน์ (ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๖) ความเคารพในบิณฑบาต หมายถึงการที่ภิกษุบูชาบิณฑบาต คืออาหารของทายกผู้ถวายด้วยสัมมาปฏิบัติของตน ซึ่งจะทำให้การถวายบิณฑบาตมีผลมาก (ที่.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๑๓-๔๑๔).

^{๔๔} ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๓๘-๓๔๐, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๓๙-๑๔๑.

จึงสั่งลูกสาวว่า “ข้าวสารเก่าอยู่โน้น น้านม เนยใส น้ำอ้อย อยู่โน้น เวลาที่พระเป็นเจ้ามิตตะ พี่ชายของเจ้ามา จงปรุงอาหารถวายพร้อมด้วยน้านม เนยใส และน้ำอ้อยด้วย แล้วเจ้าจง บริโภค” ลูกสาวถามว่า “แล้วแม่จะรับประทานอะไร” มหาอุบาสิกาตอบว่า “มีข้าวสุกเก็บค้างคืน ตั้งแต่เมื่อวานนี้ แม่จะบริโภคข้าวสุกนั้นกับน้ำผักดอง” ลูกสาวถามว่า “กลางวันแม่จะบริโภค อะไร” มารดา กล่าวว่า “เจ้าจงเอาใบผักใส่เข้าไปแล้วหุงข้าวต้มมีรสเปรี้ยว” แม่จึงรับประทาน กลางวันใหม่ มหาอุบาสิกาสั่งว่า เจ้าจงใส่ผักดองแล้วเอาปลายข้าวสารต้มข้าวต้มมีรสเปรี้ยว เก็บไว้ให้กินพอ” ดังนี้

พระเถระครองจีวรแล้ว กำลังนำบาตรออก (จากถลก) ได้ยินเสียงนั้นแล้ว ก็โอวาท ตนเองว่า “มหาอุบาสิกาจะกินข้าวใส่น้ำผักดอง แม้กลางวันก็จะกินข้าวต้มมีรสเปรี้ยวด้วยใบผัก แต่ว่าอุบาสิกาบอกข้าวสารเก่าเป็นต้นเพื่อประโยชน์แก่ท่าน ก็มหาอุบาสิกา นั้นมิได้หวังที่นา ที่สวน อาหาร และวัตถุ เพราะอาศัยท่านเลย แต่เขาปรารถนาอยู่ซึ่งสมบัติ ๓ (มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ) จึงถวาย ท่านจักสามารถให้สมบัติเหล่านั้นแก่เขาหรือไม่ ก็แล บิณฑบาตนี้ ท่านยังมีราคะโทสะ โมหะอยู่ ไม่อาจรับได้” ครั้นโอวาทตนแล้ว ก็เก็บบาตรเข้าถลก ปลดคุมจีวร กลับไปถ้ำกสกะ เก็บบาตรไว้ใต้เตียง พาดจีวรไว้ที่ราวจีวร นั่งลง อธิษฐาน ความเพียรว่า “เรายังไม่บรรลुพระอรหัตแล้วจักไม่ออกไป” ดังนี้ เป็นภิกษุผู้ไม่ประมาท อยู่มา ช้านานเจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตในเวลาก่อนภัตที่เดียว เป็นพระชินาสพ (สิ้นอาสวะแล้ว) ผู้เบิกบานนั่งอยู่ ราวกะดอกปทุมแย้มบานอยู่ เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้ใกล้ประตูถ้ำ เปล่งอุทาน ความว่า

ท่านบุรุษอาชาไนย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมท่าน

ท่านยอดบุรุษ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมท่าน

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมท่านผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว

ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเป็นผู้ควรทักษณาทาน ดังนี้

แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ หญิงแก่ถวายภิกษาแก่พระอรหันต์ผู้เช่นกับท่าน ผู้เข้าไปเพื่อบิณฑบาตจักพ้นจากทุกข์ ดังนี้ พระเถระลุกขึ้นแล้วเปิดประตูออกไปตรวจดูเวลา ทราบว่า ยังเข้าอยู่ จึงถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่บ้าน แม้ทาริกาเตรียมอาหารเสร็จแล้ว ก็เปิด ประตูนั่งแลดูอยู่ด้วยคิดว่า “บัดนี้ พี่ชายของเราจักมา” เมื่อพระเถระมาถึงประตูเรือนแล้ว ทาริกานั้นก็รับบาตรบรรจุเต็มด้วยข้าวเจื่อน้ำนมที่ปรุงด้วยเนยใสและน้ำอ้อยแล้ว วางไว้บนมือ ของพระเถระ พระเถระกระทำอนุโมทนาว่า “จงเป็นสุขเถิด” แล้วก็หลีกไป เด็กหญิงนั้นยืน แลดูพระเถระอยู่ ในเวลานั้น ผิวพรรณของพระเถระบริสุทธ์งามยิ่งนัก อินทรีย์ทั้งหลายผุดผ่อง ไพโรจน์ยิ่งเป็นราวกะว่าผลตาลสุกที่หลุดจากขั้ว มหาอุบาสิกา กลับมาจากป่าถามว่า พี่ชาย ของเจ้ามาแล้วหรือ เด็กหญิงนั้นก็เล่าเรื่องทั้งหมดให้มารดาฟัง มหาอุบาสิกา ก็รู้ได้ว่า วันนี้

กิจแห่งบรรพชิตแห่งบุตรของเราถึงที่สุดแล้ว จึงกล่าวว่า "พี่ชายของเจ้ายินดียิ่งนักในพระพุทธศาสนา ท่านไม่กระสัน (อยากสึก) แล้วละ" ดังนี้^{๔๕}

๕) การพิจารณาความเป็นใหญ่แห่งการรับมรดก สำหรับบุคคลทั่วไป หมายถึง การพิจารณาถึงมรดกที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ได้ใช้เสพและบริโภคทรัพย์สิน และอาศัยอยู่ในแผ่นดินที่บรรพบุรุษแลกเอาไว้ด้วยเลือดเนื้อและชีวิต จึงเกิดความผูกเพียรถือเป็นปัจจัยเกื้อหนุนพัฒนาชีวิต ทำการสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์สุขยิ่งขึ้นต่อไป ความเพียรก็เกิดขึ้นได้ดังนี้

ในชุมชนสงฆ์การพิจารณาถึงความสำคัญว่า เป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้น เพื่อให้เป็นศาสนทายาทสืบทอดมรดกคือพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ดำรงรักษาพระธรรมวินัย ในฐานะที่เป็นสมาชิกแห่งชุมชนสงฆ์ผู้หนึ่ง เมื่อได้ตระหนักถึงฐานะ ภาวะ และหน้าที่ของตน ที่จะสืบทอดมรดกคือการธำรงรักษาไว้ซึ่งพระธรรมวินัย จึงประพฤติปฏิบัติธรรมด้วยความเพียรพยายาม ให้สมควรที่จะเป็นสัญลักษณ์ของธรรม หรือการดำรงอยู่แห่งธรรมต่อไปได้ ความเพียรก็เกิดขึ้นได้ ดังนี้

พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงการพิจารณาความมีทรัพย์มรดกเป็นใหญ่ ไว้ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรคอรกถกเถา ว่า ก็ทรัพย์มรดกของพระศาสดามีมากแล คือ อริยทรัพย์ ๗ ประการ ทรัพย์มรดกนั้นผู้เกียจคร้านไม่อาจจับได้ เหมือนอย่างว่ามารดา บิดา ย่อมตัดบุตร ผู้ประพฤติผิด ทำให้เป็นคนภายนอกว่า คนนี้ไม่ใช่ลูกของเรา เมื่อมารดา บิดา ล่วงลับไป เขาก็ไม่ได้รับทรัพย์มรดกฉันใด แม้บุคคลผู้เกียจคร้านก็ฉันนั้น ย่อมไม่ได้มรดกคืออริยทรัพย์นี้ ผู้ปรารถนาคความเพียรเท่านั้นย่อมได้รับ ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดได้^{๔๖}

พระอรรถกถาจารย์ยังได้กล่าวไว้ในวิภังคอรกถกเถา โดยกล่าวถึงผู้พิจารณาความยิ่งใหญ่แห่งความเป็นทายาทคือผู้รับมรดกว่า ชื่อว่า มรดกของพระศาสดา คืออริยทรัพย์นั้น ยิ่งใหญ่แล มรดกนั้นอันผู้เกียจคร้านไม่อาจเพื่อได้ เหมือนอย่างว่า บิดามารดาทำบุตร ผู้ปฏิบัติผิดให้มีในภายนอกว่า "ผู้นี้ไม่ใช่บุตรของเรา" บุตรนั้นย่อมไม่ได้มรดกโดยกาลอันล่วงไป แห่งบิดามารดา ฉันใด แม้ผู้เกียจคร้านก็ฉันนั้น ย่อมไม่ได้มรดกคืออริยทรัพย์นี้ ผู้มีความเพียรอันปรารถนาล้วนนั้นแหละจึงจะได้^{๔๗} ดังนี้

๖) การพิจารณาความมีพระศาสดาเป็นใหญ่ ข้อนี้มีความสำคัญมาก ซึ่งผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะต้องถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง เป็นธงชัยของผู้มีความเพียรของผู้ประสบความสำเร็จในการตรัสรู้ธรรม เพราะพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมด้วยความเพียรอย่าง

^{๔๕} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๓๘-๓๔๐.

^{๔๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๔๐.

^{๔๗} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๓๙-๑๔๑.

ยิ่งยวด ดังที่พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า “จาตุรงคมหาปธาน” ในพระทัยว่า “จะเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็นและกระดูกก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเกิด ยังไม่บรรลุมผลที่พึงบรรลุด้วย เรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุด ความเพียร”^{๘๘} แสดงให้เห็นถึงความเพียรอย่างไม่ย่อหย่อนของพระพุทธเจ้า จะสิ้นชีวิตก็ยอม ทรงเอาชีวิตเข้าแลกพระโพธิญาณ

สำหรับภิกษุ กล่าวถึงการพิจารณาความมีพระศาสดาเป็นใหญ่อย่างนี้ว่า พระศาสดาของเรายิ่งใหญ่ยิ่งนัก แม้หมื่นโลกธาตุก็หวั่นไหว ในเวลาที่พระศาสดาทรงถือ ปฏิสนธิในครรภ์พระมารดา แม้ในเวลาทรงออกผนวช แม้ในเวลาตรัสรู้ ในเวลาทรงแสดง ธรรมจักร ในเวลาทำยมกปาฏิหาริย์ ในการเสด็จลงจากเทวโลก ในการปลงพระชนมายุสังขาร แม้ในการปรินิพพานหมื่นโลกธาตุก็หวั่นไหว การที่ท่านบวชในพระศาสนาของพระศาสดา เห็นปานนี้แล้วยังเป็นผู้เกียจคร้าน ควรแล้วหรือ ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดได้^{๘๙}

๗) การพิจารณาความมีชาติเป็นใหญ่ หมายถึง การพิจารณาถึงฐานะอัน ยิ่งใหญ่ของตนที่ได้เกิดในยุคมัยของพระพุทธศาสนา โดยมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดา เมื่อตระหนักถึงฐานะของตน และพระศาสดาที่ผ่านการสั่งสมบารมีมานานนับอสงไขยกับ จึงเกิด วิริยะความเพียรพยายาม ให้สมกับที่ได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนา หรือในช่วงใกล้ เมื่อพิจารณา ถึงความสงบบรมเย็นในประเทศที่อาศัยอยู่เพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ที่พระมหากษัตริย์ ทุกพระองค์ทรงยึดถือเป็นหลักปฏิบัติสืบต่อมา มีจิตสำนึกถึงบุญของตนที่ได้เกิดในแผ่นดิน พระพุทธศาสนา ตระหนักเห็นความสำคัญ เกิดความเพียรช่วยกันจรรโลงสืบทอดต่อไป

สำหรับภิกษุ กล่าวถึงการพิจารณาความมีชาติเป็นใหญ่อย่างนี้ว่า แม้ว่าโดยชาติ บัดนี้ ท่านไม่เป็นผู้มีชาติลามก คือประสูติในวงศ์ของพระเจ้าโศกากราช ที่สืบทอดกันมาโดย มหาสมมตประเพณี ตัวท่านก็นับว่าเป็นพระนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช และพระนาง มหามายาเทวี เป็นพระอนุชาของท่านพระราหุลพุทธชินโรส ขึ้นชื่อว่า เธอเป็นพุทธชินบุตร เห็นปานฉะนี้แล้ว ไม่สมควรอยู่อย่างคนเกียจคร้าน ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดได้^{๙๐}

๘) การพิจารณาความมีสรรพหจจารีเป็นใหญ่ คือ ในท่ามกลางกัลยาณมิตร ที่ดำเนินชีวิตด้วยการอุทิศตนต่อจุดหมายสูงสุดของชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ในสังคมสงฆ์ ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการชำระไว้ซึ่งพระธรรมวินัยโดยตรง เป็นชุมชนของผู้มีคุณธรรมหรือประพฤติ ปฏิบัติความดีไว้ได้มากที่สุด นับว่าได้กัลยาณมิตรที่ชักนำให้เกิดความเพียรพยายามตามไปด้วย หรืออาจพิจารณาว่า ท่านพระสารีบุตร ท่านพระโมคคัลลาน และพระสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ รูป

^{๘๘} อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๕/๕๐, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.
^{๘๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๔๑, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๔๒.
^{๙๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๔๑, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๔๒.

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แห่งตลอด (ตรัสรู้) โลกุตตรธรรม ด้วยความเพียรกันทั้งนั้น ตัวท่านจะดำเนินตามทางของ สพรหมจารีเหล่านั้น หรือไม่ดำเนินตามเล่า ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดได้^{๕๑}

๙) การงดเว้นบุคคลผู้เกียจคร้าน เมื่อจะทำความเพียรเพื่อจุดหมายอย่างใด อย่างหนึ่งนั้น ควรหลีกเลี่ยงจากบุคคลผู้เกียจคร้าน มีบุคคลจำนวนมากที่ไม่เคยสนใจการพัฒนาจิต ไม่เคยพยายามชำระจิตให้บริสุทธิ์ เอาแต่กิน นอน และหาความสุขตามใจปรารถนา บุคคลเหล่านี้เปรียบเหมือนงูเหลือมที่กลืนกินเหยื่อเต็มท้อง แล้วก็หยุดนอนหนึ่งอยู่กับที่เป็นเวลานาน ๆ จึงควรเว้นการคบหากับบุคคลผู้เกียจคร้านนี้^{๕๒}

๑๐) การคบหาบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร เมื่อวันบุคคลผู้เกียจคร้าน แล้วคบหาสมาคมกับบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร เป็นผู้สละความเพียรทางกาย และทางใจ จะเป็นเหตุให้ถูกชักนำไปสู่ความเจริญงอกงามของชีวิตได้ เพราะได้แบบอย่างที่ดีในการ สืบทอดพฤติกรรมของกันและกัน เป็นเหตุให้เกิดวิริยะ ความเพียรพยายามในการทำกิจ ทำหน้าที่ให้บรรลุถึงความสำเร็จได้

๑๑) ความน้อมใจไปในวิริยะความเพียร การคบหาบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร ผู้อุทิศตนมุ่งปฏิบัติธรรม และมีจิตน้อมน้อมโอนไปเพื่อให้ความเพียรเกิดขึ้นในอิริยาบถทั้งหลาย มียี่น นั้น เป็นต้นอย่างต่อเนื่อง วิริยะย่อมเกิดได้ เมื่อรู้ชัดว่าวิริยะนั้นที่เกิดแล้วด้วยอาการ อย่างนี้ ย่อมเจริญบริบูรณ์ด้วยอรรถตมรรค^{๕๓}

การพิจารณาเหตุเกิดของวิริยะทั้ง ๑๑ ประการนี้ เป็นอุบายวิธีที่จะทำให้จิตใจ ออาจหาญร่าเริง เริ่มตั้งความเพียร และสืบต่อความเพียรนั้นโดยความบากบั่นมั่นคง แต่ละข้อ มีความสัมพันธ์กับวิริยะในฐานะเป็นเหตุเกิด ดังที่ได้กล่าวมานี้

ในอาหารสูตร^{๕๔} พระพุทธเจ้าตรัสถึงการเกิดขึ้นของความเพียรจากจุดเริ่มต้นไปจนถึงท่ามกลาง และที่ สุดตามลำดับ ได้แก่

- ๑) อารมชธาตุ ธาตุคือความริเริ่มความเพียร
- ๒) นิกกมธาตุ ธาตุคือความพากเพียรเพื่อออกไปจากความเกียจคร้าน
- ๓) ปรักกมธาตุ ธาตุคือความบากบั่นที่ก้าวไปข้างหน้าไม่ถอยหลัง

^{๕๑} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๔๑, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๔๒.

^{๕๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๔๒, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๔๓.

^{๕๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๑.

^{๕๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๒/๙๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๔, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๔๓.

อาการธาตุ คือ ความความเพียรที่บุคคลเริ่มปรารถนาเป็นครั้งแรก นับแต่พิจารณาเหตุเกิด มาถึงความพอใจไปในความใคร่ที่อยากจะทำ อันถือว่าเป็นการเริ่มต้นของความเพียร เพราะถ้าขาดธาตุเพียรตัวนี้แล้ว คนจะไม่ทำงาน เพราะขาดการเริ่มต้น

นิกกมธาตุ คือ ความเพียรที่เริ่มขยายออกจากความใคร่ที่อยากจะทำ ความเพียรในขั้นนี้กำจัดความเกียจคร้าน ความหดหู่ เชื่องซึม และความถดถอยให้หมดสิ้นไปแล้วสืบต่อความเพียรนั้นโดยขับเคลื่นการกระทำให้ดำเนินต่อไป เพื่อนำไปสู่จุดหมายที่พึงประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง นับเป็นธาตุเพียรที่ต่อจากอาการธาตุ

ปรักกมธาตุ คือ ความเพียรแรงกล้าที่ก้าวไปข้างหน้าไม่ถอยหลัง บากบั่นไม่หยุด เป็นความเพียรที่สืบต่อจากนิกกมธาตุ เพราะถ้าไม่มีธาตุตัวนี้แล้ว คนเราก็อาจจะท้อถอยหยุดอยู่กับที่ได้ เมื่อเกิดความเกียจคร้าน ประสบอุปสรรค หรือไม่ประสบความสำเร็จในเบื้องต้น แม้จะมีอาการธาตุเริ่มต้นความเพียร และมีนิกกมธาตุออกไปจากความเกียจคร้านแล้วก็ตาม เหมือนกับคนที่เริ่มก้าวออกจากบ้านไปทำงานแล้ว แต่ก็อาจหยุดอยู่ไม่เดินก้าวหน้าต่อไป หรืออาจจะกลับเข้าบ้านไม่ไปทำงานก็ได้ถ้าขาดปรักกมธาตุ ฉะนั้น ปรักกมธาตุนี้ จึงมีความสำคัญมาก เป็นความเพียรที่มีพลังมั่นคง จัดเป็นความเพียรขั้นเด็ด พลละ ตบะ และอานุกาพ สามารถฟันฝ่าอุปสรรค และกำจัดอกุศลธรรมให้หมดสิ้นลงได้

ผู้ทำความเพียรต้องทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธาตุทั้ง ๓ นี้ ซึ่งเป็นอาหารเพื่อความเกิดขึ้นแห่งวิริยะที่ยังไม่เกิด หรือเป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งวิริยะที่เกิดแล้วให้เจริญบริบูรณ์เต็มที่

๒.๔ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร

ความเพียรเป็นองค์ประกอบสำคัญในหลักธรรมหมวดต่าง ๆ ด้วยเป็นคุณให้สำเร็จความประสงค์ ทั้งเป็นธรรมทำความกล้าหาญ และจัดเป็นกำลังอุดหนุนธรรมอื่น จึงเป็นธรรมสำคัญที่ปรากฏในหมวดธรรมหลายแห่ง อาทิ อปัณณกปฏิปทา ๓ เวสัชชกรณธรรม ๕ พลละ ๕ โขฆณงค์ ๗ สัทธรรม ๗ มรรคมืองค์ ๘ นาถกรณธรรม ๑๐ บารมี ๑๐

ผู้วิจัยได้รวบรวมหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียรที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยมีวิริยะเป็นองค์ประกอบมาเสนอพร้อมทั้งสรุปความหมายไว้ ดังนี้

๒.๔.๑ **ปธาน ๒^{๕๕}** คือ ความเพียร หมายถึงความเพียรที่ทำได้ยาก ได้แก่

๑) คิหิปธาน คือ ความเพียรของคฤหัสถ์ที่จะอำนวยการปัจจัยสี่แก่บรรพชิต เป็นต้น

๒) ปัพพชิตปธาน คือ ความเพียรของบรรพชิตที่จะไถ่ถอนกองกิเลส^{๕๖}

๒.๔.๒ **อุปัฏฐาตธรรม ๒^{๕๗}** คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติเห็นคุณ ประจักษ์กับพระองค์เอง คือ พระองค์ได้ทรงอาศัยธรรม ๒ อย่างนี้ดำเนินอริยมรรคจนบรรลุ จุดหมายสูงสุด คือ สัมมาสัมโพธิญาณ ได้แก่

๑) ความไม่สันโดษในกุศลธรรม ความไม่รู้ลืมไม่รู้พอในการสร้างความดี และสิ่งที่ดี

๒) ความไม่ระย่อในการพากเพียร การเพียรพยายามก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ยอมถอยหลัง^{๕๘}

๒.๔.๓ **อปัณณกปฏิบัติ ๓^{๕๙}** คือ ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ปฏิบัติที่เป็นส่วนแก่นสาร เนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่ง ความปลอดภัยจากทุกข์อย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด ได้แก่

๑) อินทริยสังวร การสำรวมอินทริย์ คือระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖

๒) โภชนเน มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณในการบริโภค คือรู้จักพิจารณา รับประทานอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มิใช่เพื่อสนุกสนาน มัวเมา

๓) ซาคริยานุโยค การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน คือขยันหมั่นเพียร ดีนตัวอยู่เป็นนิตย์ ซ้ำระจิตมิให้มีนิวรรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป^{๖๐}

^{๕๕} อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๒/๔๙, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒/๕๙,

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๘

^{๕๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๔/๑๙๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๘.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๙๓.

^{๕๙} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๖/๑๐๘, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๖/๑๕๙.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

๒.๔.๔ **ทิวฏฐัมมิกัตถสังวัตตนิทธรรม ๔^{๖๑}** คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น ได้แก่

๑) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตราหาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี

๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓) กัลยาณมิตรตตา คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัยเลือกเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณ มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

๔) สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้

ธรรมหมวดนี้ เรียกกันสั้น ๆ ว่า ทิวฏฐัมมิกัตถะ หรือเรียกติดปากภาษาไทย ๆ ว่า ทิวฏฐัมมิกัตถประโยชน์ (อัตถะ แปลว่า ประโยชน์ จึงมีประโยชน์ซ้ำซ้อนกันสองคำ)^{๖๒}

๒.๔.๕ **วิธีปฏิบัติต่อทุกข์-สุข ๔^{๖๓}** คือ หลักการเพียรพยายามให้ได้ผลในการละทุกข์ลุลสุข การปฏิบัติที่ถูกต้องต่อความทุกข์และความสุข ซึ่งเป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนาที่แสดงว่า ความเพียรพยายามที่ถูกต้องจะมีผลจนสามารถเสวยสุขที่ไรทุกข์ได้ ได้แก่

๑) ไม่เอาทุกข์ทับถมตนที่มีได้ถูกทุกข์ท่วมทับ

๒) ไม่สละความสุขที่ชอบธรรม

๓) ไม่สยบหมกมุ่น แม้ในสุขที่ชอบธรรมนั้น

๔) เพียรพยายามทำเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป

ข้อที่ ๔ อาจพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า “เพียรปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสุขที่ประณีตสูงขึ้นไป”^{๖๔}

^{๖๑} อัง.อรรถก. (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔-๒๓๕, อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๒๑.

^{๖๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๐/๙, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐/๑๕.

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๓๕.

๒.๔.๖ สมบัติ ๔^{๖๕} คือ ข้อดี ความเพียบพร้อม ความสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งอำนวยผลของการให้ผลของกรรมดี และไม่เปิดให้กรรมชั่วแสดงผล ส่วนประกอบอำนวยช่วยเสริมกรรมดี ได้แก่

๑) คติสมบัติ หมายถึง สมบัติแห่งคติ ถึงพร้อมด้วยคติ คติให้ ในช่วงยาว หมายถึง เกิดในกำเนิดอันอำนวย หรือที่เกิดอันเจริญ ในช่วงสั้นหมายถึง ที่อยู่ ที่ไปทางดำเนินดีหรือทำถูกเรื่อง ถูกที่ คือกรณีนั้น สภาพแวดล้อมนั้น สถานการณ์นั้น ถิ่นที่นั้นตลอดถึงแนวทางดำเนินชีวิตขณะนั้น เอื้ออำนวยแก่การทำความดี หรือการเจริญงอกงามของความดี ทำให้ความดีปรากฏผลโดยง่าย

๒) อุปธิสมบัติ หมายถึง สมบัติแห่งร่างกาย ถึงพร้อมด้วยรูปรูปกาย รูปร่างให้ ในช่วงยาวหมายถึง มีกายสง่า สวยงาม บุคลิกภาพดี ในช่วงสั้นหมายถึง ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี

๓) กาลสมบัติ หมายถึง สมบัติแห่งกาล ถึงพร้อมด้วยกาล กาลให้ ในช่วงยาว หมายถึง เกิดอยู่ในสมัยที่โลกมีความเจริญ หรือบ้านเมืองสงบสุข มีการปกครองที่ดี คนในสังคมอยู่ในศีลธรรม สามัคคีกัน ยกย่องคนดี ไม่ส่งเสริมคนชั่ว ในช่วงสั้นหมายถึง ทำถูกกาล ถูกเวลา

๔) ปโยคสมบัติ หมายถึง สมบัติแห่งการประกอบ ถึงพร้อมด้วยการประกอบ ความเพียร กิจการให้ ในช่วงยาวหมายถึง ผักใฝ่ในทางที่ถูก นำความเพียรไปใช้ชวนชววย ประกอบการที่ถูกต้องดีงาม มีปกติประกอบกิจการงานที่ถูกต้อง ทำแต่ความดีงามอยู่แล้ว ในช่วงสั้นหมายถึง เมื่อทำกรรมดีก็ทำให้ถึงขนาด ทำจริงจัง ให้ครบถ้วนตามหลักเกณฑ์ ใช้วิธีการที่เหมาะสมกับเรื่อง หรือทำความดีต่อเนื่องมาเป็นพื้นแล้ว กรรมดีที่ทำเสริมเข้าอีก จึงเห็นผลได้ง่าย^{๖๖}

๒.๔.๗ สัมมปธาน ๔^{๖๗} (ปธาน ๔) คือ ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ ได้แก่

๑) สังวรปธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

^{๖๕} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๑๐/๔๑๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๐/๕๒๓.

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๗.

^{๖๗} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓/๑๗, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓.

๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น

๔) อนุรักษนาปธาน เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไปบุลย์^{๖๘}

ความเพียร ๔ อย่างนี้ เป็นความเพียรชอบควรประกอบให้มีในตน

๒.๔.๘ อธิปไตย ๔^{๖๙} คือ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ได้แก่

๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้น อยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดย

๓) จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่วางธุระ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป

๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณา ใคร่ครวญ ตรวจสอบหาเหตุผลและตรวจสอบข้อที่ยังหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธี แก้ไขปรับปรุง เป็นต้น^{๗๐}

๒.๔.๙ พละ ๕^{๗๑} คือ ธรรมอันเป็นกำลัง เพราะความหมายว่า เป็นพลังทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความไว้ศรัทธาเป็นต้นแต่จะอย่างไรจะเข้าครอบงำไม่ได้ พละหมวดนี้เป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง ได้แก่

๑) สัทธาพละ ศรัทธา เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในความเลื่อมใสต่อสิ่งที่ควร

๒) วิริยพละ วิริยะ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในความพยายามต่อสิ่งที่ควร

๓) สติพละ สติ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในการระลึกถึงสิ่งที่ควร

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๑๖.

^{๖๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๘๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๖๐.

^{๗๑} อ.จ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๔/๑๐, อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗.

๔) สมာธิพละ สมาธิ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ควร

๕) ปัญญาพละ ปัญญา เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในการรู้ตามความเป็นจริง^{๗๒}

๒.๔.๑๐ เวสาร์ชชกรณธรรม ๕^{๗๓} คือ ธรรมทำความกล้าหาญ คุณธรรมที่ทำให้เกิดความกล้ากล้า ในอังกุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (ไทย) เรียก สารัชชธรรม ธรรมเครื่องทำความกล้าและความครั่นคร้าม ได้แก่

๑) ศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ

๒) ศีล ความประพฤติถูกต้องดีงาม รักษากายวาจาให้เรียบร้อย ไม่ผิดระเบียบวินัย ไม่ผิดศีลธรรม

๓) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก

๔) วิริยารัมภะ พรารภความเพียร คือ การที่ได้เริ่มลงมือทำความเพียรพยายามในกิจการนั้นๆ อยู่แล้วอย่างมั่นคงจริงจัง

๕) ปัญญา ความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ เข้าใจซึ่งในเหตุผล ดี ชั่ว ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น รู้คิด รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ^{๗๔}

๒.๔.๑๑ สังวร ๕^{๗๕} คือ ความสำรวม ความระวังปิดกั้นบาปอกุศล หรือสังวรศีล (ศีลคือสังวร ความสำรวมเป็นศีล) ได้แก่

๑) ปาติโมกขสังวร สำรวมในปาติโมกข์ คือ รักษาสิกขาบทเคร่งครัดตามที่ทรงบัญญัติไว้ในพระปาติโมกข์

๒) สติสังวร สำรวมด้วยสติ คือ สำรวมอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น ระวังรักษามิให้บาปอกุศลเข้าครอบงำ เมื่อเห็นรูป เป็นต้น = อินทรีย์สังวร

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๙, ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติศึกษาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือการศึกษาหลักสูตร จุฬอภิธรรมมิโกโท, (กรุงเทพฯ : นำอักษรการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๖๙.

^{๗๓} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๐๑/๑๑๘, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๑/๑๗๕.

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๔.

^{๗๕} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๘.

๓) ญาณสังวร สรรวมด้วยญาณ คือ ตัดกระแสกิเลสมีต้นหาเป็นต้นเสียได้ด้วยใช้ปัญญาพิจารณา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ตลอดถึงรู้จักพิจารณาเสพปัจจัยสี่ = ปัจจัยปัจเจกชน

๔) ขันติสังวร สรรวมด้วยขันติ คือ อดทนต่อหนาว ร้อน หิว กระจาย ถ้อยคำแรงร้าย และทุกขเวทนาต่าง ๆ ได้ ไม่แสดงความวิการ

๕) วิริยสังวร สรรวมด้วยความเพียร คือ พยายามขับไล่ บรรเทา กำจัด อกุศลวิตกที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปเป็นต้น ตลอดจนละมิจฉาชีพ เพียรแสวงหาปัจจัยสี่เลี้ยงชีวิต ด้วยสัมมาชีพ ที่เรียกว่า อาชีวนิพาสิต = อาชีวนิพาสิต^{๗๖}

๒.๔.๑๒ อินทรีย์ ๕^{๗๗} คือ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่าง ๆ ของตน คือเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ ได้แก่

๑) สัทธินทรีย์	ศรัทธา	เป็นผู้ปกครองในความเลื่อมใสต่อสิ่งที่ควร
๒) วิริยินทรีย์	วิริยะ	เป็นผู้ปกครองในความพยายามต่อสิ่งที่ควร
๓) สตินทรีย์	สติ	เป็นผู้ปกครองในการระลึกถึงสิ่งที่ควร
๔) สมာธินทรีย์	สมาธิ	เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ควร
๕) ปัญญินทรีย์	ปัญญา	เป็นผู้ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง ^{๗๘}

๒.๔.๑๓ ภัพพตาธรรม ๖^{๗๙} คือ ธรรมอันทำให้เป็นผู้ควรที่จะบรรลुकุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุ และทำกุศลธรรมที่บรรลุแล้วให้เจริญเพิ่มพูน คุณสมบัติที่ทำให้เป็นผู้ควร เหมาะสามารถ หรือพร้อมที่จะได้จะถึงสิ่งดีงามที่ยังไม่ได้ไม่ถึง และทำสิ่งดีงามที่ได้ที่ถึงแล้วให้เจริญเพิ่มพูน ได้แก่

๑) ฉลาดในหลักความเจริญ คือ รู้เข้าใจกระบวนการเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดความเจริญเพิ่มพูน

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๘.

^{๗๗} ส.ม. (บาลี) ๑๘/๕๒๖/๒๐๓, ส.ม. (ไทย) ๑๘/๕๒๖/๓๔๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๑/๕๒๘.

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๗, ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติภาสวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือการศึกษาหลักสูตร จุฬอภิธรรมิกะโท, หน้า ๖๘.

^{๗๙} อ.จ.ก. (บาลี) ๒๒/๗๘/๔๑๑, อ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๗๘/๖๐๓.

๒) ฉลาดในหลักความเสื่อม คือ รู้เข้าใจกระบวนการเหตุปัจจัยที่จะทำให้
เกิดความสูญเสียมเสื่อมสลาย

๓) ฉลาดในอุปาย คือ รู้เข้าใจชำนาญในวิธีการที่จะแก้ไขจัดทำดำเนินการ
ให้สำเร็จลุล่วง

๔) สร้างฉันทะที่จะบรรลุกุศลธรรมที่ยังมิได้บรรลุ

๕) ระวังรักษากุศลธรรมที่ได้ลุถึงแล้ว

๖) ทำให้สำเร็จจุดจุดหมายด้วยการกระทำต่อเนื่องไม่ยั้งหยุดหรือขาดตอน^{๕๐}

๒.๔.๑๔ **วิถีมมุข ๖^{๕๑}** คือ ธรรมที่เป็นปากทางแห่งความเจริญ ธรรมที่เป็นจุด
ประจักษ์อันจะเปิดออกไปให้ก้าวหน้าสู่ความเจริญงอกงามของชีวิต ได้แก่

๑) อโรคยะ หมายถึง ความไม่มีโรค ความมีสุขภาพดี

๒) ศีล หมายถึง ความประพฤติดี มีวินัย ไม่ก่อเวรกัน ได้ฝึกในมรรยาทอันงาม

๓) พุทธานุมัต หมายถึง ศึกษาแนวทาง มองดูแบบอย่าง เข้าถึงความคิดของ
พุทธชนเหล่าคนผู้เป็นบัณฑิต

๔) สุตะ หมายถึง ใฝ่เล่าเรียนหาความรู้ ฝึกตนให้เชี่ยวชาญ และทันต่อ
เหตุการณ์

๕) ธรรมานุวัตติ หมายถึง ดำเนินชีวิตและกิจการงานโดยทางชอบธรรม

๖) อลีนตา หมายถึง เพียรพยายามไม่ระย่อ มีกำลังใจแข็งกล้า ไม่ท้อถอย
เฉื่อยชา เพียรก้าวหน้าเรื่อยไป

ธรรม ๖ ประการชุดนี้ ในบาลีเรียกว่า อัตถทวาร (ประตูแห่งประโยชน์ ประตู
สู่จุดหมาย) หรือ อัตถประมุข (ปากทางสู่ประโยชน์ ดันทางสู่จุดหมาย) และอรรถกถาอธิบาย
อรรถะว่า หมายถึง “วุฒิ” คือ ความเจริญ ซึ่งได้แก่ วิถีมมุข ดังนั้น จึงอาจเรียกว่า วุฒิมุข หรือ
ที่คนไทยรู้สึกคุ้นมากกว่าว่า วิถีมมุข

อนึ่ง ในฝ่ายอกุศล มีหมวดธรรมรู้จักกันดีที่เรียกว่า อบายมุข ๖ ซึ่งแปลว่า ปาก
ทางแห่งความเสื่อม จึงอาจเรียกธรรมหมวดนี้ด้วยคำที่เป็นคู่ตรงข้ามว่า อายมุข ๖ (ปากทางแห่ง
ความเจริญ)^{๕๒}

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๓๗.

^{๕๑} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๘๔/๒๑, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๔/๓๕.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*,
หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

๒.๔.๑๕ เวปุลลธรรม ๖^๓ คือ คุณสมบัติที่จะทำให้เป็นผู้เติบโตใหญ่ไพบูลย์ในธรรม หรือคุณความดีทั้งหลายในเวลาไม่นาน ได้แก่

- ๑) อาโลกพหุโล หมายถึง เป็นผู้มากด้วยความสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้
- ๒) โยคพหุโล หมายถึง เป็นผู้มากด้วยความเพียรประกอบการ
- ๓) เวทพหุโล หมายถึง เป็นผู้มากด้วยความเบิกบานใจ คือ มีปีติปราโมทย์ อยู่เสมอ
- ๔) อสนตุฎฐิพหุโล หมายถึง เป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ไม่รู้อิ่มไม่รู้พอในการบำเพ็ญความดี
- ๕) อนิกขิตตฐุโร หมายถึง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย
- ๖) อุตุตริณจ ปตาเรติ หมายถึง เพียรพยายามทำกิจบัดนี้ให้ลุล่วง ก้าวสู่คุณความดีที่สูงยิ่งขึ้นไป^๔

๒.๔.๑๖ โพชฌงค์ ๗^๕ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ได้แก่

- ๑) สติ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
- ๒) ธัมมวิจยะ ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม
- ๓) วิริยะ ความเพียร
- ๔) ปีติ ความอิ่มใจ
- ๕) ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ
- ๖) สมาริ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์
- ๗) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง

แต่ละข้อเรียกเต็มมีสัมโพชฌงค์ต่อท้ายเป็น สติสัมโพชฌงค์ เป็นต้น^๖

^๓ อัง.จก.ก. (บาลี) ๒๒/๘๐/๔๑๑, อัง.จก.ก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๖๐๔.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^๕ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๕๑/๙๑, ๓๓๐/๒๒๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒, ๓๓๐/๓๓๑.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

๒.๔.๑๗ **สัทธรรม ๗^{๘๗}** คือ ธรรมที่ดี ธรรมที่แท้ ธรรมของคนดี ได้แก่

๑) ศรัทธา เป็นผู้มีศรัทธา คือเชื่อความตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม

๒) หิริ เป็นผู้มีหิริ คือ ละอายกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการถึงพร้อมแห่งอกุศลธรรมอันลามก

๓) โอตตปปะ เป็นผู้มีโอตตปปะ คือ สะดุ้งกลัวกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อการถึงพร้อมแห่งอกุศลธรรมอันลามก

๔) พหุสัจจะ เป็นพหุสุต ทรงธรรมที่ได้ลำดับแล้ว สังสมธรรมที่ได้ลำดับแล้ว ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมทั้งหลายเห็นปานนั้น อันท่านได้ลำดับมามาก ทรงจำไว้ได้ สังสมด้วยวาจา ตามฟังด้วยใจ แทงตลอดด้วยดี ด้วยความเห็น

๕) วิริยารัมภะ เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อถึงพร้อมแห่งกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๖) สติ เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติและปัญญาเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกได้ ตามระลึกได้ แม้ซึ่งกิจการที่ทำไว้แล้วนาน แม้ซึ่งถ้อยคำที่พูดไว้แล้วนาน

๗) ปัญญา เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญา อันเห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๘๘}

๒.๔.๑๘ **มรรคมืองค์ ๘^{๘๙}** หรือ อัญจันติกมรรค เรียกเต็มว่า อริยอัญจันติกมรรค แปลว่า ทางมืองค์ ๘ ประการ อันประเสริฐ องค์กร ๘ ของมรรค ได้แก่

๑) สัมมาทิฎฐิ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ริยัจจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท

๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปะ อพยบาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ

^{๘๗} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๕/๑๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๘, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๗.

^{๘๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๑.

^{๘๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

- ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสัจจิต ๔
- ๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจจิต ๓
- ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ
- ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมัปปธาน ๔
- ๗) สัมมาสติ ระลึกรชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔
- ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔^{๑๐}

๒.๕.๑๘ **ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘^{๑๑} หรือ หลักกำหนดธรรมวินัย ๘** คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อ

- ๑) วิราคะ คือ ความคลายกำหนัด ความไม่ติดพัน เป็นอิสระ มิใช่เพื่อความกำหนัดย้อมใจ การเสริมความติด
 - ๒) วิสังโยค คือ ความหมดเครื่องผูกมัด ความไม่ประกอบทุกข์ มิใช่เพื่อผูกมัดหรือประกอบทุกข์
 - ๓) อปจยะ คือ ความไม่พอกพูนกิเลส มิใช่เพื่อพอกพูนกิเลส
 - ๔) อัปปิจจตา คือ ความอยากอันน้อย ความมักน้อย มิใช่เพื่อความอยากอันใหญ่ ความมักใหญ่ หรือมักมากอยากใหญ่
 - ๕) สันตุฎฐี คือ ความสันโดษ มิใช่เพื่อความไม่สันโดษ
 - ๖) ปวิเวก คือ ความสงัด มิใช่เพื่อความคลุกคลีอยู่ในหมู่
 - ๗) วิริยารัมภะ คือ การประกอบความเพียร มิใช่เพื่อความเกียจคร้าน
 - ๘) สุภรตา คือ ความเลี้ยงง่าย มิใช่เพื่อความเลี้ยงยาก
- ธรรมเหล่านี้เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุสาสน์ คือคำสอนของพระศาสดา^{๑๒}

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๑๕.

^{๑๑} อัง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๕๓/๒๓๓, อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๓/๓๓๘.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๑๕-๒๑๖.

๒.๔.๒๐ กถาวัตถุ ๑๐^{๙๓} คือ เรื่องที่ควรพูด เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่
ภิกษุ ได้แก่

๑) อัปปัจจนกถา เรื่องความมักน้อย ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย
ไม่มักมากอยากเด่น

๒) สันตุฎฐิกถา เรื่องความสันโดษ ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ ไม่ชอบ
ฟังเพื่อหรือปรนเปรอ

๓) ปวิเวกกถา เรื่องความสงัด ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ

๔) อสังสัคคกถา เรื่องความไม่คลุกคลี ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่

๕) วิริยารัมภกถา เรื่องการปรารถนาความเพียร ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่น
ทำความเพียร

๖) สीलกถา เรื่องศีล ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล

๗) สมာธิกถา เรื่องสมาธิ ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น

๘) ปัญญากถา เรื่องปัญญา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา

๙) วิมุตติกถา เรื่องวิมุตติ ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำให้พ้นจากกิเลส และความทุกข์

๑๐) วิมุตติญาณทัสสนกถา เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ ถ้อยคำที่ชักนำ
ให้สนใจและเข้าใจเรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์^{๙๔}

๒.๔.๒๑ นาทถนธรรม ๑๐^{๙๔} คือ ธรรมอันกระทำที่พึง ธรรมสร้างที่พึง คุณธรรม
ที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้ ได้แก่

๑) ศील ความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีพะบริสุทธิ์

๒) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก สดับตรับฟังมาก มีความรู้
ความเข้าใจลึกซึ้ง

๓) กัลยาณมิตรตตา ความมีกัลยาณมิตร การคบคนดี มีเพื่อนดี ได้ที่ปรึกษา
และผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี

๔) โสวัจจสตตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล

^{๙๓} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๙/๑๐๒, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๒.

^{๙๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,

^{๙๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๕/๒๓๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๙.

๕) กิ่งกรณียะสุ ทักขตา ความขยัน ความเอาใจใส่ช่วยขวนขวายในกิจธุระ ใหญ่หน่อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง สามารถจัดทำให้สำเร็จ เรียบร้อย

๖) ชัมมกามตา ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ ใฝ่ความจริง รู้จักพูดรู้จักฟัง ทำให้เกิดความพอใจ นำร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรม หลักวินัยที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๗) วิริยารัมภะ ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดี มีใจแก่กล้า บากบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ

๘) สันตุฎฐี ความสันโดษ คือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัย ๔ ที่หามาได้ด้วยความเพียรอันชอบธรรมของตน

๙) สติ ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการทำคำที่พูดไว้ได้ ไม่มีความประมาท

๑๐) ปัญญา ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา เข้าใจภาวะของ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง^{๘๖}

นาถกรณธรรมนี้ ท่านเรียกว่าเป็น พหุการธรรม หรือ ธรรมมีอุปการะมาก เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จ ได้อย่างกว้างขวางไพบูรณ์

๒.๔.๒๒ บารมี ๑๐^{๘๗} หรือ ทศบารมี คือปฏิบัติทานอันยวดยิ่ง คุณธรรมที่ประพฤติ ปฏิบัติอย่างยั้งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น ความเป็นพระพุทธรเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น ได้แก่

๑) ทาน คือ การให้ การเสียสละ

๒) ศีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ความมีระเบียบวินัย ความประพฤติถูกต้องดีงาม

๓) เนกขัมมะ คือ การออกบวช การปลีกตัว ปลีกใจออกจากกาม

๔) ปัญญา คือ ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจภาวะของ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

^{๘๗} ชุ.พทุฐ. (บาลี) ๓๓/๑๑๕/๔๕๙, ชุ.พทุฐ. (ไทย) ๓๓/๑๑๕/๕๙๓.

๕) วิริยะ คือ ความเพียรบากบั่น แกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค เพียรพยายามเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่

๖) ขันติ คือ ความอดทน ความข่มใจ ทนทาน ควบคุมจิตใจให้อยู่ใน เหตุผล ไม่ลุอำนาจกิเลส

๗) สัจจะ คือ ความจริง การพูดจริง ทำจริง จริงใจ ตั้งมั่นในจุดหมาย อันชอบธรรม

๘) อธิษฐาน คือ ความตั้งใจมั่น มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนแล้วมุ่งทำตามนั้น ด้วยหัวใจที่เด็ดเดี่ยว

๙) เมตตา คือ ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรีต่อเพื่อนมนุษย์ และสรรพสัตว์

๑๐) อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง สม่ำเสมอ เทียงธรรม ไม่เอนเอียง ไปด้วยอคติต่าง ๆ^{๘๘}

๒.๔.๒๓ จรณะ ๑๕^{๘๙} คือ ความประพฤติ ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลु วิชาหรือนิพพาน ได้แก่

๑) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล คือ ประพฤติถูกต้องดีงาม สำรวม ในพระปาฏิโมกข์ มีมารยาทเรียบร้อย ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

๒) อินทริยสังวร การสำรวมอินทริย์ คือ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖

๓) โภชเน มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณในการบริโภค คือ รู้จักพิจารณา รับประทานอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มิใช่เพื่อสนุกสนาน มัวเมา

๔) ซาคริยานุโยค การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน คือ ขยันหมั่นเพียร ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ซ้ำระจิตมิให้มีนิวรรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป

๕) ศรัทธา เป็นผู้มีศรัทธา คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะ เหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชา และจรณะ เสด็จไปได้แล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดา ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม

^{๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๙-๒๔๐.

^{๘๙} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๓/๑๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓/๒๖.

๖) หิริ เป็นผู้มีหิริ คือละอายกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการถึงพร้อมแห่งอกุศลธรรมอันลามก.

๗) โอตตปปะ เป็นผู้มีโอตตปปะ คือ สะดุ้งกลัวกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อการถึงพร้อมแห่งอกุศลธรรมอันลามก

๘) พหุสัจจะ เป็นพหุสูต ทรงธรรมที่ได้ดับแล้ว สังสมธรรมที่ได้ดับแล้ว ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมทั้งหลายเห็นปานนั้น อันท่านได้ดับมามาก ทรงจำไว้ได้ สังสมด้วยวาจา ตามเพ่งด้วยใจ แทะตลอดด้วยดี ด้วยความเห็น

๙) วิริยารัมภะ เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อถึงพร้อมแห่งอกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง บากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๑๐) สติ เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติและปัญญาเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกได้ ตามระลึกได้ แม้ซึ่งกิจการที่ทำไว้แล้วนาน แม้ซึ่งถ้อยคำที่พูดไว้แล้วนาน

๑๑) ปัญญา เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

๑๒) ปฐมฌาน บรรลุฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๑๓) ทุตติยฌาน บรรลุฌานที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

๑๔) ตติยฌาน บรรลุฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

๑๕) จตุตถฌาน บรรลุฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา^{๑๐๐}

๒.๔.๒๔ โพรธิปักขิยธรรม ๓๗^{๑๐๑} ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ประกอบด้วยธรรม ๗ หมวด ได้แก่

๑) สติปัฏฐาน ๔ ที่ตั้งของสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมันเอง

๒) สัมมัปปธาน ๔ ธรรมที่มีความพยายามโดยชอบธรรมอย่างแรงกล้า

๓) อิทธิบาท ๔ ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความสำเร็จ ฌาน อภิญญา

มรรค ผล

^{๑๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๙-๒๖๐.

^{๑๐๑} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๕๐/๑๑๙, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๓/๒๘.

เข้าประกอบก็ได้ ถ้าเอาข้อใดเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า อีก ๓ ข้อก็เป็นเครื่องประกอบรวมกันไปในี่จึงเป็น อิทธิบาท เครื่องให้ถึงความสำเร็จ

บารมีธรรมเป็นธรรมอีกหมวดที่เกื้อกูล อุปการะซึ่งกันและกัน ต่างก็อาศัยกันและกันเสมอ กล่าวคือ ทานบารมีมีอุปการะแก่ศีลบารมี เพราะผู้ให้ทานได้นั้นย่อมสามารถรักษาศีลอันเป็นคุณธรรมชั้นสูงขึ้นไปได้ ด้วยทานของผู้มีศีลบริบูรณ์ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก และศีลที่มีเนกขัมมบารมีเป็นพื้นฐานก็ยิ่งมีอานิสงส์มาก เพราะท่านได้หลีกเลี่ยงจากกามคุณอันเป็นปฏิปักษ์ต่อการรักษาศีล เมื่อผู้ออกบวชที่มีปัญญาบารมีเป็นพื้นฐานก็จะรู้ถึงธรรมที่เป็นประโยชน์ หรือไม่เป็นประโยชน์ต่อเนกขัมมะ และวิริยบารมีที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ก็จะทำให้ผู้นั้นมีความหมั่น พยายามศึกษาเล่าเรียนธรรมอันเป็นเหตุให้เกิดปัญญา และขันติบารมีช่วยอุปการะวิริยะนั้นก็คือ ผู้ที่มีความเพียรมั่นคงได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่มีขันติ อดทน อดกลั้นต่อสิ่งที่กำลังเบียดเบียน และผู้มีสัจจบารมีเป็นพื้นฐานของความอดกลั้นนั้น ต้องมีอธิษฐานบารมีคือความตั้งใจมั่นคงเป็นพื้นฐาน ซึ่งผู้มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวต้องประกอบด้วยเมตตาบารมีคือปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายอยู่อย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนกันโดยมีอุเบกขาบารมีเป็นพื้นฐานคือวางเฉยในอารมณ์ที่น่ายินดีและไม่ยินดี จึงสนับสนุนให้ธรรมที่เป็นพื้นฐานมีอานิสงส์มาก

ในความสัมพันธ์ของหลักธรรมนี้ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี และปัญญาบารมีที่อยู่หน้าวิริยบารมีจะอาศัยวิริยะเป็นตัวช่วยหนุนเสริม ส่วนวิริยะจะอาศัยขันติเป็นตัวหนุนและจะเข้าไปหนุนปัญญาให้เจริญงอกงามประณีตขึ้นตามลำดับ และเมื่อปัญญาอาศัยวิริยะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่แจ่มแจ้งชัดเจนแล้ว ก็จะเข้าไปหนุนบารมีที่เหลือข้างหน้าให้บรรลุจุดหมายได้ คือ เมื่อตั้งใจบำเพ็ญทาน รักษาศีล เพื่อออกจากความทุกข์ แต่ถ้าขาดวิริยะขันติ สัจจะ และอธิษฐานแล้ว ก็ไม่อาจบรรลุถึงผลสำเร็จได้ ฉะนั้น ในการบำเพ็ญทานบารมี และศีลบารมี เป็นต้น จึงต้องอาศัยวิริยบารมี และบารมีที่เหลือเป็นองค์ประกอบช่วยหนุน จึงจะบรรลุถึงจุดหมายได้

สรุปหลักธรรมที่ได้ศึกษานี้ หลักธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ และนำมาสอนซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ล้วนมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน ช่วยเสริมให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้น ต่างขยายความซึ่งกันและกัน แต่การบรรลุถึงจุดหมาย ไม่ว่าจะเป็นการตัดกิเลส ตัณหา อุปาทาน จนเข้าถึงความสงบสุข คือพระนิพพานในที่สุดได้นั้น ต้องกระทำด้วยตนเองตามหลักตนเป็นที่พึ่งของตน โดยอาศัยวิริยะเป็นพลังขับเคลื่อน อันเป็นการกระทำด้วยความเพียรพยายามของตน ต้องใช้ความเพียรพยายามของตนทั้งสิ้น ดังพุทธดำรัสว่า ความเพียรทำนทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอกทางให้ เพราะการหวังความช่วยเหลือจากคนอื่นย่อมหวังได้ยาก พุทธศาสนาจึงสอนให้ทุกคนพึ่งตนเอง ดังที่สอนว่า ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน ใครอื่นเล่าจะเป็นที่พึ่งให้ได้ ทั้งนี้ ก็เพื่อให้เกิดความเพียรไม่ทอดถอนนั่นเอง

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทที่ ๓

ความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบรรดาพุทธบริษัท ๔ ที่บำเพ็ญพุทธธรรมบรรลุคุณวิเศษแล้ว ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศในหน้าที่ และคุณสมบัติพิเศษที่แต่ละท่านได้บรรลุและเป็นเลิศกว่าคนอื่น ๆ จากพระพุทธเจ้าอย่างเสมอเหมือนกันนั้น ภิกษุเอตทัคคะมี ๔๑ ท่าน^๑ ภิกษุณีเอตทัคคะมี ๑๓ ท่าน^๒ อุบาสกเอตทัคคะมี ๑๐ ท่าน^๓ และอุบาสิกาเอตทัคคะมี ๑๐ ท่าน^๔ รวมเรียกว่า อสีติมหาสาวก^๕

พระโสณาเถรีเป็นสาวิการูปหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่สำคัญยิ่ง รวมอยู่ในจำนวนภิกษุณีเอตทัคคะ ๑๓ รูป มีความเป็นเลิศด้านปรารภความเพียร^๖

^๑ อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๘๘-๒๓๔/๒๓-๒๕, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๘-๒๓๔/๒๕-๓๐, อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๕๐๖, เอตทัคคะ หมายถึง พระสาวกที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง, ใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗/๓.

^๒ อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๓๕-๒๔๗/๒๖, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๕-๒๔๗/๓๐-๓๑.

^๓ อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๔๘-๒๕๗/๒๖-๒๗, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๘-๒๕๗/๓๑-๓๒.

^๔ อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๕๘-๒๖๗/๒๗, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘-๒๖๗/๓๒-๓๓.

^๕ อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๗๐, สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๙๖, สุชีพ ปุญญานุภาพ อธิบายว่า พระอสีติมหาสาวก ในพระสูตรตันตปิฎกเล่ม ๒๐ ตอนเอตทัคคปาลี คือบาลีว่าด้วยพระสาวกผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้เลิศในทางต่างกัน เมื่อนับจำนวนดู จะพบว่า จำนวนพระสาวกผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้เลิศในทางต่าง ๆ นั้น มีครบ ๘๐ ตำแหน่ง คือฝ่ายภิกษุ ๔๗ ฝ่ายภิกษุณี ๑๓ ฝ่ายอุบาสก ๑๐ ฝ่ายอุบาสิกา ๑๐ รวมกันครบ ๘๐ ตำแหน่งพอดี ใน ๘๐ ตำแหน่งนั้น บางท่าน เช่น พระอานนท์ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้เลิศถึง ๕ ตำแหน่ง พระจุลบันถกะ ๒ ตำแหน่ง พระสุภูติ ๒ ตำแหน่ง ส่วนในฝ่ายอุบาสก พ่อค้าชื่อตปุสสะและภัลลิกะ รวม ๒ ท่าน ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้เลิศในทางถึงสรณะ (พระพุทธ พระธรรม) รายแรก ฉะนั้น พระอสีติมหาสาวกจึงมิใช่เป็นพระภิกษุแต่ฝ่ายเดียว เป็นภิกษุณีก็มี อุบาสกก็มี อุบาสิกาก็มี และมีได้เป็นพระอรหันต์ล้วน ๆ ต่ำกว่าพระอรหันต์ก็มี คือในฝ่ายอุบาสกอุบาสิกาเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบันก็มี และในตำแหน่งทั้ง ๘๐ นั้น มีตัวบุคคลผู้ได้รับแต่งตั้งจริงเพียง ๗๕ ท่าน คือบุคคลเดียว ๕ ตำแหน่ง ๑ ท่าน ๒ ตำแหน่ง ๒ ท่าน และตำแหน่งเดียว ๒ ท่าน ๑ ตำแหน่ง ฉะนั้น ในฝ่ายภิกษุจึงมีบุคคล ๔๑ ท่าน ในฝ่ายอุบาสกมีบุคคล ๑๑ ท่าน.

^๖ อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๔๑/๒๖, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๑/๓๐.

๓.๑ พระโศภนาเถรี ผู้ปรารถนาคความเพียร^๗

พระโศภนาเถรีผู้ได้รับการแต่งตั้งจากพระบรมศาสดาให้เป็นยอดของภิกษุณีทั้งหลาย ผู้ปรารถนาคความเพียร ก็โดยเหตุ ๒ ประการ คือโดยเป็นผู้ยิ่งใหญ่ด้วยคุณ เพราะท่านแสดงให้ผู้อื่น เห็นเป็นอย่างดีชัดเจนในคุณข้อนี้ของท่าน และไม่เพียงเนื่องจากเหตุข้อนี้เท่านั้น แต่ยังเป็น การแต่งตั้งด้วยเหตุที่ท่านได้สั่งสมบุญในด้านนี้โดยตั้งความปรารถนาไว้ตลอดแสนกัป ตามเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ เนื้อเรื่องย่อ^๘

การตั้งความปรารถนาไว้ในอดีต ในกัปที่หนึ่งแสนโดยนับถอยหลังกลับไปจาก กัปรกัปนี้ พระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ผู้ทรงเป็นพระโลกนาถ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ครั้งนั้น พระโศภนาเถรี ได้เกิดในครอบครัวเศรษฐี กรุงหัสสวดี ต่อมา ได้ฟังธรรมของพระศาสดา เห็นพระศาสดากำลังทรงสถาปนาภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าพวกภิกษุณีสาวิกา ผู้ปรารถนาคความเพียร จึงทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไป ปรารถนาตำแหน่งนั้นบ้าง ครั้นสิ้นชีวิตลง ก็เวียนว่ายอยู่ในภพภูมิเทวดาและมนุษย์ถึงแสนกัป

ในพุทธบูชาบาทกาลนี้พระโศภนาเถรีถือปฏิสนธิในสกุลเศรษฐีที่มั่งคั่งเจริญ มีทรัพย์มาก ในพระนครสาวัตถี เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นก็ได้แต่งงานมีครอบครัว มีบุตรเป็นชายล้วน (ในอรรถกถา บางแห่งกล่าวว่า มีทั้งบุตรและธิดา) รวม ๑๐ คน ประวัตินางต่อจากนี้ไปที่ปรากฏในพระบาลีและอรรถกถาต่าง ๆ มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง โดยในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ โศภนาเถรียาปทานกล่าวไว้ว่า บุตรชายทั้ง ๑๐ คน ล้วนแต่มีรูปงาม เป็นผู้ร่าเริง ตั้งอยู่ในความสุข ผูกใจของผู้ที่ได้พบเห็นให้นิยมชมชื่น แม้แต่พวกศัตรูก็ชอบใจ เป็นที่รักของนางผู้เป็นมารดา ยิ่งนัก ต่อมา สามีของนางพร้อมด้วยบุตรทั้ง ๑๐ คน ก็พากันไปบวชในพระพุทธศาสนาโดยที่นางไม่เต็มใจ เมื่อนางต้องอยู่ผู้เดียวก็เห็นว่า การอยู่แต่ผู้เดียวโดยไม่มีสามีและบุตรคอยดูแล เป็นการไม่เหมาะสมจึงได้ออกบวชเป็นภิกษุณีในอารามที่สามีบวชเป็นภิกษุอยู่^๙

ในอรรถกถาโศภนาเถรีคาถา พระอรรถกถาจารย์ได้เล่าประวัติของนางไว้ว่า เมื่อนางแต่งงานมีสามี มีบุตรธิดา ๑๐ คน ใคร ๆ ก็รู้จักว่าเป็นผู้มีบุตรมาก ต่อมาสามีก็ออกบวช นางจึงจัดแจงแบ่งทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ให้กับบุตรธิดา ซึ่งเติบโตเป็นหนุ่มสาวและแต่งงานแล้วทุกคน จนหมดไม่เหลือทรัพย์อะไร ๆ ไว้สำหรับตัวเอง บุตรและภรรยาของบุตรเลี้ยงดูนางได้ระยะหนึ่ง

^๗ ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/บทนำ.

^๘ ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๒๐-๒๔๓/๓๗๗-๓๘๐, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๐-๒๔๓/๔๘๔-๔๘๗.

^๙ ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๒๙-๒๓๓/๓๗๘-๓๗๙, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๙-๒๓๓/๔๘๕-๔๘๖.

ก็แสดงอาการดูหมิ่น รังเกียจนางผู้เป็นมารดา นางจึงคิดว่า ไม่มีประโยชน์อะไรที่เราจะอาศัยอยู่กับบุตร จึงได้ออกบวชเป็นภิกษุณี^{๑๐}

ในธรรมบทอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้เล่าประวัตินางผู้มีลูกมากกว่า นางมีบุตร ๗ คน และธิดา ๗ คน ซึ่งเติบโตเป็นหนุ่มสาวและแต่งงานแล้วทุกคน ส่วนเรื่องสามีนั้น ท่านเล่าต่างออกไปว่า สามีถึงแก่กรรม และเรื่องทรัพย์สมบัตินั้น เป็นเพราะบุตรธิดามาพูดกันบ่อย ๆ เพื่อให้นางแบ่งทรัพย์สมบัติแก่ลูกทั้ง ๑๔ คน นางจึงแบ่งทรัพย์สมบัติให้ลูกจนหมด ด้วยคิดว่า ลูก ๆ จะเลี้ยงดูนางให้มีความสุข จากนั้น เนื้อความเหมือนในอรรถกถาโสณาเถรีคาถาที่ว่า บุตรและภรรยาของบุตรเลี้ยงดูนางได้ระยะหนึ่ง ก็แสดงอาการดูหมิ่น รังเกียจนางผู้เป็นมารดา นางไม่สามารถจะพึ่งพาอาศัยบุตรชายหญิงทั้ง ๑๔ คนนั้นได้เลย จึงคิดว่า จะมีประโยชน์อะไรกับการอาศัยลูกเหล่านี้ จึงได้ออกบวชเป็นภิกษุณี การมีลูกมากของนางเมื่อบวชแล้วจึงได้ชื่อว่า พหุบุตรธิดาเถรี^{๑๑}

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ โสณาเถรียาปทาน พระโสณาเถรีได้กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งท่านได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุพระอรหันต์ไว้สั้น ๆ ว่า

ครั้งนั้น พวกภิกษุณีปล่อยหม่อมฉันไว้ในสำนักแต่เพียงผู้เดียว สั่งหม่อมฉันว่า ‘เธอจงต้มน้ำไว้’ แล้วก็ไปกัน ขณะนั้น หม่อมฉันนำน้ำมาใส่ในหม้อเล็กตั้งบนก้อนเส้า แล้วนั่ง จากนั้น ก็ตั้งใจให้เป็นสมาธิ ได้พิจารณาเห็นขันธโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไปแล้ว ก็ได้บรรลุอรหัตผล^{๑๒}

เมื่อพระโสณาเถรีบวชแล้ว พระอรรถกถาจารย์เล่าไว้ในธรรมบทอรรถกถา และอรรถกถาโสณาเถรีคาถาเหมือนกันว่า นางได้อุปสมบทแล้ว คิดว่า เราบวชเมื่อแก่ ฟังไม่ประมาท เมื่อทำวัตรปฏิบัติแก่ภิกษุณีทั้งหลายแล้ว คิดว่า เราจักทำสมณธรรมตลอดคืนยังรุ่ง ก็เอามือข้างหนึ่งจับเสาดันหนึ่งได้ปราสาท ไม่ละเสานั้นทำสมณธรรม แม้เมื่อคืน คิดว่าศีระะของเราไม่ฟังชนที่ดันไม้เป็นต้นแห่งใดแห่งหนึ่งในที่มีดแล้วเอามือข้างหนึ่งจับดันไม้ ไม่ละดันไม้ นั้นทำสมณธรรม นับตั้งแต่นั้นนางก็ได้ปรากฏชื่อเสียงเพราะเป็นผู้ปรารถนาความเพียร พระศาสดาทรงเห็นว่านางมีญาณแก่กล้า ประทับในพระคันธกุฎีแผ่พระรัศมีไป แสดงพระองค์ประหนึ่งว่า ประทับนั่งต่อหน้า ได้ตรัสพระคาถาว่า “ผู้เห็นธรรมสูงสุด มีชีวิตเป็นอยู่วันเดียว ยังประเสริฐกว่า ผู้ไม่เห็นธรรมสูงสุด มีชีวิตเป็นอยู่ตั้งร้อยปี” จบพระคาถา นางก็บรรลุพระอรหัต^{๑๓}

^{๑๐} ขุ.เถรี อ. (ไทย) ๒/๔/๑๖๑.
^{๑๑} ขุ.ธ อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๕๐๕-๕๐๖.
^{๑๒} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๓๔-๒๓๖/๓๗๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๔-๒๓๖/๔๘๖.
^{๑๓} ขุ.ธ อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๕๐๖, ขุ.เถรี อ. (ไทย) ๒/๔/๑๖๓.

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในอังคตตฤณิกาย เอกกนิบาตอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์เล่าว่า เมื่อนางออกบวชแล้ว ครั้งนั้น ภิกษุณีทั้งหลายลงทัณฑ์กรรมนางว่า ภิกษุณีรูปนี้ไม่รู้ข้อวัตร ทำกิจที่ไม่สมควร เหล่าบุตรธิดาพบบางต้องทัณฑ์กรรมก็พากันพูดเยาะเย้ยในที่พบเห็นว่า หญิงผู้นี้ไม่รู้แม่เพียงสิกขาจนทุกวันนี้ เมื่อนางได้ยินคำพูดของบุตรธิดาเหล่านั้น ก็เกิดความสลัดใจ คิดว่า เราควรทำการชำระคดีของตน จึงท่องบ่นอาการ ๓๒ ทั้งในที่ ๆ นิ่ง ทั้งในที่ ๆ ยืน แต่ก่อนปรากฏชื่อว่า พระโสณาเถรี ผู้มีบุตรมาก ฉนฺได ภายหลังก็ปรากฏชื่อว่า พระโสณาเถรี ผู้ปรารถนาความเพียรมาก ฉนฺนิน

ภายหลังวันหนึ่ง เหล่าภิกษุณีไปวิหารบอกให้พระโสณาเถรี ต้มน้ำถวายภิกษุณีสงฆ์ แม่ นางก็เดินจงกรมที่โรงไฟก่อนน้ำเดือด ท่องสาธยายอาการ ๓๒ เจริญวิปัสสนา พระศาสดาประทับนั่งในพระคันธกุฎี ตรัสพระคาถาพร้อมกับเปล่งโอภาส ดังนี้ว่า

“ผู้เห็นธรรมสูงสุดมีชีวิตเป็นอยู่วันเดียว
ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นธรรมสูงสุด
มีชีวิตเป็นอยู่ถึง ๑๐๐ ปี”

จบพระคาถา นางก็บรรลुพระอรหัต ครั้นเมื่อพระเถรีบรรลุพระอรหัตแล้วก็คิดว่า เมื่อเราบรรลุพระอรหัตแล้ว ถ้าผู้ที่ไม่ทราบมาก่อน ไม่ใคร่ตรวจก่อน มาพูดอะไร ๆ ดูหมิ่นเราก็จะพึงประสบบาปเป็นอันมาก เพราะเหตุนี้ เราควรทำเหตุที่เขาจะสามารถรู้กันได้ นางจึงยกกาน้ำขึ้นตั้งบนเตาไฟโดยไม่ใส่ไฟไว้ภายใต้ เหล่าภิกษุณีเมื่อกลับมาเห็นน้ำตั้งอยู่บนเตาแต่ไม่เห็นไฟ ก็กล่าวว่า พวกเราบอกให้หญิงแก่คนนีต้มน้ำถวายภิกษุณีสงฆ์ แม้วันนี้นางก็ยังไม่มีใส่ไฟในเตา พระเถรีจึงกล่าวว่า แม่เจ้า พวกท่านต้องการอาบน้ำร้อนที่ร้อนด้วยไฟหรือโปรดเอาน้ำจากภาชนะนั้นไปอาบเถิด ภิกษุณีเหล่านั้นจึงเอามือไปจุ่มลงในน้ำก็รู้ว่าร้อน จึงนำหม้อน้ำหม้อหนึ่งมาบรรจุน้ำ ที่บรรจุแล้วน้ำก็เต็ม ภิกษุณีทั้งหมดนั้นก็รู้ว่า นางบรรลุพระอรหัตแล้ว ภิกษุณีที่อ่อนกว่าก็หมอบกราบลงด้วยเบญจางคประดิษฐ์ขอขมาพระเถรีว่า แม่เจ้า พวกเราไม่พิจารณาก่อนแล้วกล่าวเสียดสีแม่เจ้า ขอแม่เจ้าโปรดอดโทษแก่พวกเราด้วยเถิด ฝ่ายเหล่าพระเถรีที่แก่กว่า ก็นั่งกระหย่ง ขอขมาว่า โปรดอดโทษด้วยเถิดแม่เจ้า จำเดิมแต่นั้น คุณของพระเถรีก็ปรากฏไปว่า พระเถรีแม้บวชเวลาแก่เฒ่าก็ดำรงอยู่ในผลอันเลิศในเวลาไม่นาน เพราะเป็นผู้ปรารถนาความเพียร

ภายหลัง เมื่อพระศาสดาทรงสถาปนาพวกภิกษุณีไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับทรงสถาปนาพระโสณาเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัตตะ ผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ผู้ปรารถนาความเพียร^{๑๔}

^{๑๔} อ.จ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๔-๓๖.

ในคัมภีร์มโนรถปุรณิอรรถกถา พระพุทธโฆสะจารย์ได้กล่าวถึงเหตุผลที่สนับสนุนการยกย่องพุทธสาวกไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะของพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศกว่าผู้อื่น ด้วยเหตุดังนี้^{๔๕}

๑. อตฺตูปฺตติโต ตามเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้น ๆ หมายความว่า พุทธสาวกผู้นั้นได้แสดงความสามารถที่ตนมีอยู่สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น
๒. อากมนโต ตามผลบุญที่สะสมมาแต่อดีตโดยจิตปรารถนา หมายความว่า พุทธสาวกผู้นั้นได้สั่งสมบุญมาแต่อดีต พร้อมทั้งตั้งจิตปรารถนาเพื่อต้องการจะได้รับตำแหน่งนั้นซึ่งตนเองได้เคยเห็นแล้วในอดีตชาตินั้น ๆ
๓. จินฺณวสิโต ตามความเชี่ยวชาญ หมายความว่า พุทธสาวกผู้นั้นมีความเชี่ยวชาญ ชำนาญในเรื่องนั้น ๆ เป็นการเฉพาะ
๔. คุณฺดาติเรกโต ตามความสามารถที่มีเหนือกว่าบุคคลอื่น ๆ หมายความว่า พุทธสาวกผู้นั้นมีความสามารถพิเศษในเรื่องที่ทำให้ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะเหนือกว่าผู้อื่น ซึ่งมีความสามารถในเรื่องอย่างเดียวกัน

จากการศึกษาประวัติพระโสณเถรี ทำให้ได้เห็นคุณค่าของความเพียรที่ท่านสั่งสมมาเป็นเวลายาวนานจนกระทั่งบรรลุเป้าหมายสูงสุด นับเป็นเรื่องที่น่าศึกษาค้นคว้ายิ่ง เพื่อนำคุณธรรมเหล่านั้นมาเป็นต้นแบบสำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งในปัจจุบันและอนาคต แม้พระโสณเถรีเป็นภิกษุณีที่บวชเมื่อแก่ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญและยกย่องว่าเป็นผู้เลิศด้านปรารถนาความเพียร เหตุที่พระโสณเถรีได้รับแต่งตั้งจากพระบรมศาสดาว่าเป็นผู้เลิศนั้นไม่เพียงแต่ท่านได้แสดงความสามารถให้ปรากฏโดยสอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว ท่านยังได้สร้างบุญ สะสมบุญกุศลไว้มากมาย พร้อมทั้งตั้งจิตปรารถนาเพื่อบรรลุตำแหน่งนั้นด้วย กล่าวคือ ท่านได้ตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นผู้เลิศด้านปรารถนาความเพียรมาตั้งแต่อดีตชาติ

๓.๒ ความเพียรในอดีตชาติ

๓.๒.๑ อดีตชาติ^{๑๖}

ในอดีตชาติครั้งศาสนาของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระนั้น พระโสณเถรี^{๑๗} เกิดเป็นธิดาเศรษฐีแห่งกรุงหังสวดี วันหนึ่ง นางได้เข้าไปเฝ้าพระมุนีผู้ประเสริฐ ฟังพระดำรัสอันไพเราะ ทั้งได้เห็นพระศาสดาทรงสรรเสริญภิกษุณีรูปหนึ่งว่า เป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุณีทั้งหลาย

^{๔๕} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๑๒-๑๒๐, อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๒๘-๒๓๘.

^{๑๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๒๐-๒๒๗/๓๗๗-๓๗๘, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๐-๒๒๗/๔๘๔-๔๘๕.

^{๑๗} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๔/๑๖๑.

(๕) พระธรรมทินนาเถรี	ผู้เป็นธรรมกถึก ^{๒๓}
(๖) พระนันทาเถรี	ผู้ยินดีในฌาน ^{๒๔}
(๗) พระโสธนาเถรี	ผู้ปรารถนาความเพียร ^{๒๕}
(๘) พระสกุลาเถรี	ผู้มีตาทิพย์ ^{๒๖}
(๙) พระภัททาคุณทลเกสาเถรี	ผู้รู้แจ้งได้เร็ว ^{๒๗}
(๑๐) พระภัททกาปิลาณีเถรี	ผู้ระลึกชาติได้ ^{๒๘}
(๑๑) พระภัททากัจจานาเถรี	ผู้บรรลุภิญญาใหญ่ ^{๒๙}
(๑๒) พระกีสาคอดมีเถรี	ผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง ^{๓๐}
(๑๓) พระสิงคาลมาตาเถรี	ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ^{๓๑}

พระเถรีผู้เป็นเลิศกว่าผู้อื่นในด้านต่าง ๆ ทั้ง ๑๓ ท่านนี้ ในอดีตชาติได้เกิดมาและทำบุญกุศลกับพระปทุมุตตรพุทธเจ้าทั้งสิ้น ซึ่งสมัยของพระพุทธเจ้าปทุมุตตร^{๓๒} มีระยะเวลาห่างจากสมัยพระพุทธเจ้าโคดม ๑ แสนกัป

ในสมัยพระศาสดापทุมุตตร พระพุทธเจ้าโคดมซึ่งเคยได้รับการพยากรณ์มาจากพระพุทธรูปหลายพระองค์แล้วนั้น ยังได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรูปปทุมุตตรอีกว่า “จักได้ตรัสรู้เป็นพระโคตมพุทธเจ้า”^{๓๓} ส่วนพระโสธนาเถรีในครั้งนั้น ท่านตั้งความปรารถนาเพียงสาวิกาภูมิ ตามที่ได้เห็นพระศาสดาสรรเสริญภิกษุณีรูปหนึ่งว่า เป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุณีทั้งหลาย ผู้ปรารถนาความเพียร พระโสธนาเถรีได้รับการพยากรณ์ว่า ในอีกแสนกัป ความ

^{๒๓} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๙/๓๐, ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๒๗, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๖๑๐-๖๑๑.
^{๒๔} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๐/๓๐, ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๔๓, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๖๒๐-๖๒๑.
^{๒๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๑/๓๐, ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๑๖๒, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๖๒๗-๖๒๘.
^{๒๖} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๒/๓๐, ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๑๕๕, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๖๑๕-๖๑๗.
^{๒๗} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๓/๓๐, ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๑๗๐, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๕๙๘-๕๙๙.
^{๒๘} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๔/๓๑, ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๑๑๕, ใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๖๓๑.

กล่าวถึง บุญจริยาของพระภัททกาปิลาณีเถรี ว่า อดีตชาติของพระภัททกาปิลาณีเถรีในฐานะภริยาของวิเทหะเศรษฐี ซึ่งได้มาเป็นพระกัศสปมหาเถระเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุทั้งหลายผู้ถืออุตุจกต์

^{๒๙} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๕/๓๑.
^{๓๐} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๖/๓๑, ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๓๑๐, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๖๐๔-๖๐๕.
^{๓๑} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๗/๓๑, อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๕, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๖๗๗-๖๗๘.
^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทฺธ.อ. (ไทย) ๙/๒/๔๕๘-๔๖๓.
^{๓๓} ขุ.พุทฺธ. (บาลี) ๓๓/๑๑-๑๓/๕๐๘, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑-๑๓/๖๔๐-๖๔๑.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปรารถนาจะจักสำเร็จ นางจักได้เป็นสาวิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตม ทรงสมภพในราชสกุลพระเจ้าโอกกากราช จักทรงเป็นศาสดาในโลก นางจักเป็นโอรสาทายาทในธรรมของพระองค์ ถูกเนรมิตโดยธรรม จักเป็นสาวิกาของพระศาสดา มีนามว่าโสณา เป็นภิกษุณีผู้เลิศทางด้านความเพียร จากนั้น นางได้บำรุงพระศาสดาปทุมุตตระจนตลอดชีวิตด้วยความเพียร

๓.๒.๒ การบำเพ็ญความเพียร

เมื่อนางโสณาเถรีได้ฟังพุทธพยากรณ์จากพระปทุมุตตระพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีความยินดีได้กระทำสักการะ และตั้งใจปฏิบัติบำรุงพระพุทธรูปด้วยปัจจัย ๔ จนตลอดชีวิต ด้วยกุศลกรรมที่นางกระทำดี และการตั้งใจไว้ชอบนั้น เมื่อนางสิ้นชีวิตแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และได้เวียนเกิดตายในเทวดาและมนุษย์ตลอดถึงแสนกัป^{๓๔}

ในครั้งที่นางโสณาถึงแก่กรรมลงแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และจากนั้นท่านก็เวียนว่ายตายเกิดในเทวโลกและมนุษย์โลกเป็นเวลาถึง ๑ แสนกัป ในห้วงระยะเวลา ๑ แสนกัปนั้น สันนิษฐานว่า ท่านต้องเกิดในสวรรค์ชั้นอื่น ๆ ด้วย และการที่ท่านเกิดตายเฉพาะในมนุษย์โลกและเทวโลกโดยตลอดก็เป็นเพราะท่านได้สร้างบุญกุศลไว้มากมาย ในการสร้างบุญกุศลคุณความดีนั้นย่อมต้องใช้ความเพียรพยายามอย่างมาก จึงถือว่าเป็นการบำเพ็ญเพียรด้วย และจากการที่ท่านได้เวียนว่ายตายไปในเทวดาและมนุษย์นั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอทฤษฎีที่บุคคลผู้ทำความดีจะได้ไปเกิด และหลักธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติไปเกิดในภพภูมินั้น ๆ พอเป็นแนวทางในการทำความดีดังต่อไปนี้

สุคติภูมิเป็นภูมิที่เกิดของผู้ปฏิบัติด้วยกรรมดี ได้แก่ มนุสสภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ คือ จาตุมหาราชิกา ๑ ดาวดึงส์ ๑ ยามา ๑ ดุสิตา ๑ นิมมานนรดี ๑ และปรนิมมิตวสวัตดี ๑ หรือสวรรค์ ๖ ชั้น ในวิมานวัตภู^{๓๕} กล่าวถึงความเป็นมาของวิมานและทิพยสมบัติในเทวโลกที่เทพบุตรและเทพธิดากล่าวตอบพระพุทธเจ้า หรือพระโมคคัลลานเถระว่า เมื่อครั้งที่เป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้จึงมีอานุภาพมาก ได้มาเสวยทิพยสมบัติอันรุ่งเรือง อยู่ในวิมานอันตระการตา ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมและสรุปพอเป็นสังเขปไว้ดังนี้

๑) ปฐมปีฐวิมาน เป็นวิมานตั้งทองคำ ขนาด ๑๒ โยชน์ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนหนึ่งชาวกรุงสาวัตถี ได้จัดตั้งให้พระเถระซึ่งเที่ยวบิณฑบาตมาถึงเรือนตนได้นั่งฉันภัตตาหาร ในโอกาสนั้น นางได้กราบ ได้ถวายข้าวและน้ำตามกำลังทรัพย์ และปฏิบัติรับใช้พระเถระจนฉันเสร็จ

^{๓๔} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๒๖-๒๒๗/๓๗๘, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๖-๒๒๗/๔๘๕.

^{๓๕} ชุ.วิ. (ไทย) ๒๖/บทนำ.

๒) ปฐมนาวิมาน เป็นวิมานเรือประทุนทองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนหนึ่งชาวกรุงสาวัตถี เพราะได้เห็นภิกษุหลายรูปกำลังเหน็ดเหนื่อยและกระหายน้ำ จึงขมิ้มมันจัดหาน้ำดื่มไปถวายด้วยมือตนเอง

๓) ปทีปวิมาน เป็นวิมานที่มีแสงสว่างโชติช่วงในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่เกิดขึ้นแก่หญิงชาวกรุงสาวัตถี ได้ตามประทีปไว้หน้าธรรมาสน์แล้วนั่งฟังพระธรรมเทศนา

๔) อุตตราวิมาน เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่เกิดขึ้นแก่หญิงนางอุตตรา (ธิดาของปุณณเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์) เพราะได้รักษาอุโบสถศีล ฟังธรรม และปฏิบัติธรรม จนบรรลุสกทาคามีผล

๕) สิริมาวิมาน เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นนิมมานนรดี ที่เกิดขึ้นแก่หญิงนางสิริมา (หญิงนครโสภณีย์ กรุงราชคฤห์ น้องสาวของหมอชิวโกโกมารภักและเป็นผู้เป็นเพื่อนของนางอุตตรา) เพราะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า และได้บรรลุโสดาปัตติผลในคราวเดียวกับที่นางอุตตราบรรลุสกทาคามีผล หลังจากนั้น นางได้ถวายสลากภัตต์แด่สงฆ์เป็นประจำ วันละ ๘ ที่

๖) บัลลังก์วิมาน เป็นวิมานที่มีบัลลังก์สวยงาม เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ประพฤติธรรม เช่น มรรคมงคล ๘ และรักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ

๗) ทัททลวิมาน เป็นวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นนิมมานนรดี ที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายสังฆทาน

๘) ทวารपालวิมาน เป็นวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่เกิดขึ้นแก่ผู้เฝ้าประตูผู้ชักชวนคนทำบุญ เพราะคอยเปิดประตูนิมนต์ภิกษุให้เข้ามารับภัตตาหารที่เรือนนั้น

๙) ผลทายวิมาน เป็นวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่เกิดขึ้นแก่เจ้าพนักงานเฝ้าสวนมะม่วงของพระเจ้าพิมพิสาร ผู้กำลังนำผลมะม่วงอย่างดีเยี่ยม ๔ ผลไปถวายพระเจ้าพิมพิสาร แต่เมื่อเห็นท่านพระมหาโมคคัลลานเถระเที่ยวบิณฑบาตอยู่ จึงได้ถวายผลมะม่วงนั้นแต่พระเถระโดยยอมให้พระเจ้าพิมพิสารลงพระราชอาญาใด ๆ ก็ได้

๑๐) มัญจุกุณฑลวิมาน เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่เกิดขึ้นแก่มัญจุกุณฑลวิมานผู้ทำให้เสื่อมใสในพระพุทธเจ้า เพราะได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาปรากฏในขณะที่นอนป่วยหนักใกล้จะตาย เกิดความเสื่อมใส ประคองอัญชลีแล้วตายไปในขณะมีปีติโสมนัสที่มีโอกาสได้ถวายอัญชลีกรรมแต่พระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรกในชีวิต

ตัวอย่างวิมานที่กล่าวมานี้ ถ้ามองโดยภาพรวมจะได้ข้อสรุปอย่างหนึ่ง คือ เทพบุตรและเทพธิดาเจ้าของวิมานนั้นต่างก็ได้ทำบุญกุศลไว้เมื่ออยู่ในโลกนี้ เช่น ทำอัญชลีกรรมต่อท่านผู้มีศีลบ้าง ถวายทานบ้าง รักษาศีลบ้าง ตามประทีปโคมไฟบ้าง ฟังธรรมบ้าง ตั้งอยู่ในธรรม

บ้าง บุญกุศลเช่นนี้ถ้ามองเผิน ๆ อาจเห็นว่า การไปเกิดในสวรรค์นั้นง่ายเหลือเกิน เพราะทำความดีเพียงเล็กน้อยเท่านั้นก็ไปได้แล้ว ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ผู้ที่ได้ไปเกิดในสวรรค์ ล้วนเคยทำบุญกุศลถูกต้องครบถ้วนตามหลักการของพระพุทธศาสนาซึ่งมีใช้จะทำได้โดยง่าย หลักการทำบุญกุศลของพระพุทธศาสนามีดังนี้

๑. หลักทาน การให้ทานที่สมบูรณ์ครบถ้วน จะมีผลมากมีอานิสงส์มาก องค์แห่งการให้ทานมี ๔ อย่าง คือ

๑.๑ วัตถุสัมปทา ถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือ บุคคลผู้เป็นที่ตั้งที่รองรับทาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เขตตสัมปทา ถึงพร้อมด้วยเขตคือนา หมายถึง นาบุญ ในที่นี้ทั้งวัตถุและเขต ทานหมายถึงทักษิโณยบุคคลผู้เป็นพระอรหันต์หรือพระอนาคามีผู้เข้านิโรธสมบัติได้

๑.๒ ปัจจัยสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัจจัย คือสิ่งที่ทำให้ทานต้องบริสุทธิ์ ได้มาโดยชอบธรรม มากน้อยไม่สำคัญ

๑.๓ เจตนาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยเจตนา คือต้องเจตนาที่ดีทั้ง ๓ กาล ได้แก่ ก่อนให้ กำลังให้ และหลังให้ เจตนาดีก่อนให้เรียกว่า ปุพพเจตนา เจตนาดีที่กำลังให้เรียกว่า มุญจนเจตนา เจตนาดีหลังให้ เรียกว่า อปราปรเจตนา ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอังกุรเปตวัตถุ ตอนหนึ่งว่า

ปุพฺพเพว ทานา สุมโน ททํ จิตฺตํ ปสาทเย

ทตฺวา อตุตฺมโน โหติ เอสา ยถฺยสุส สมฺปทา

ก่อนแต่ให้ก็มีใจดี เมื่อกำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส

ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน นี่คือความถึงพร้อมแห่งยัญญ (บุญ)^{๓๖}

๑.๔ คุณาติเรกสัมปทา ถึงพร้อมด้วยคุณพิเศษ คือผู้รับทานมีคุณสมบัติพิเศษ เช่น เพิ่งออกจากนิโรธสมบัติใหม่ ๆ

ในทานสูตร^{๓๗} พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า “ถ้าว่าสัตว์ทั้งหลาย ฟังรู้ผลแห่งการจำแนกทาน เหมือนอย่างที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ตรัสแล้ว โดยวิธีที่ผลนั้นเป็นผลใหญ่ไซ้ สัตว์ทั้งหลาย ฟังกำจัดความตระหนี่อันเป็นมลทินเสียแล้ว มีใจผ่องใส ฟังให้ทานที่ให้แล้วมีผลมากในพระอริยบุคคลทั้งหลายตามกาลอันควร อนึ่ง ทายกเป็นอันมากครั้งให้ทักษิณาทาน คือ ข้าวในพระทักษิโณยบุคคลทั้งหลายแล้ว จุตติจากความเป็นมนุษย์นี้แล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์ และทายกเหล่านั้นผู้ใคร่กาม ไม่มีความตระหนี่ ไปสู่สวรรค์ แล้วบันเทิงอยู่ในสวรรค์นั้น เสวยอยู่ซึ่งผลแห่งการจำแนกทาน”

^{๓๖} ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๓๐๕/๑๘๖, ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๓๐๕/๒๑๖.

^{๓๗} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๖๘-๑๖๙.

ในสัปตปริสทานสูตร^{๓๔} พระอรธกถาจารย์อธิบายทานของสัตบุรุษ ๕ ประการ คือ

๑. ให้ทานโดยศรัทธา ผู้ที่เป็นสัตบุรุษ คือคนดีทั้งหลายนั้นยอมให้ทาน เพราะเชื่อกรรม และผลของกรรมว่ามีจริงจึงให้ ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีรูปร่าง น่าดูน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณงดงามในที่ที่ทานนั้นผลิตผล

๒. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยกิริยาที่เคารพ นอบน้อม ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีบุตร ภรรยา ทาส และคนใช้หรือคนงาน เป็นผู้เคารพเชื่อฟัง สนใจสดับรับฟังคำสั่ง ตั้งใจใคร่รู้ในที่ที่ทานนั้นผลิตผล

๓. ให้ทานตามกาลอันควร ครั้นให้แล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และยอมเป็นผู้มีความต้องการที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ ในที่ที่ทานนั้นผลิตผล คือ เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาตั้งแต่วัยเด็ก สามารถจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ในขณะที่ยังมีกำลังวังชาแข็งแรง สติปัญญาเฉียบแหลม ไม่ใช่ได้ทรัพย์มาเมื่อหมดกำลังกายและกำลังปัญญาจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์แล้ว

๔. มีจิตคิดอนุเคราะห์จึงให้ หมายความว่า สัตบุรุษนั้นเมื่อเห็นผู้ใดได้รับความลำบาก ขาดแคลนสิ่งใด ก็มีจิตคิดช่วยเหลือคนเหล่านั้นด้วยความเต็มใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน และไม่คิดว่าเมื่อเราช่วยเหลือเขาแล้ว เขาจะต้องตอบแทนคุณของเรา แต่ช่วยเหลือเพราะต้องการให้คนเหล่านั้นได้รับความสุขสบาย ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีโภคะมาก และเป็นผู้มีจิตน้อมไปเพื่อวิโรภกามคุณ ๕ ที่สูง ๆ ที่ประณีต ที่เป็นของดียิ่ง ๆ ขึ้นไปในที่ที่ทานนั้นผลิตผล

๕. ให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น หมายความว่า ไม่กระทบคุณงามความดีของตน และไม่กระทบคุณงามความดีของผู้อื่น บางคนเคยทำทานด้วยทรัพย์สินและเงินทองครั้งละมาก ๆ แต่บางคนก็ทำเพียงครั้งละเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามฐานะของตน คนที่ทำมากบางคนทำแล้วก็ชอบชมคนอื่น ชอบบอกล่าวว่าจาดูถูกผู้อื่นที่ทำน้อยกว่า เป็นการยกตนชมท่าน อย่างนี้ชื่อว่า ทำให้คุณงามความดีของตนลดน้อยลง เพราะเราอุตสาหะสำหรับความตระหนี่ นำทรัพย์สินเงินทองออกทำบุญให้ทาน แต่แล้วเรากลับทำลายความดีของเราเองด้วยการเพิ่มกิเลส คือดูถูกดูหมิ่นผู้อื่น ทั้งผู้ที่ทำบุญให้ทานน้อยนั้นเกิดได้ยินคำพูดอันไม่เพราะหูนั้นเข้า ถ้าเขาขาดโยนิโสมนสิการ จิตที่เป็นกุศลของเขาก็ดับวูบลง แล้วอกุศลคือความโทมนัสเสียใจก็จะเกิดขึ้นแทน อย่างนี้ชื่อว่าทำลายคุณงามความดีของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเสื่อมจากคุณความดีคือกุศลที่มีอยู่ หรือบางคนเป็นผู้รักชาติ ๕ โดยเคร่งครัด แต่ได้ให้สุรายาเมาเป็นทานแก่ผู้อื่น ไม่ว่าจะด้วยกรณีใด ๆ ก็ตาม ทำให้ผู้รับมีเมมา ขาดสติ สามารถจะกระทำบาปอกุศลต่าง ๆ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น อย่างนี้ก็เป็นการให้ที่กระทบความดีของตนและผู้อื่นเช่นกัน เพราะเราเป็นผู้มีศีลอยู่แล้ว แทนที่

^{๓๔} อก.ปณจก.อ. (ไทย) ๓/๓๑๔.

จะชักชวนคนอื่นให้เขามีศีลอย่างเรา กลับทำให้เขาเสื่อมเสียจากศีล ท่านอย่างนี้สัตบุรุษท่านไม่กระทำ สัตบุรุษครั้งให้ท่านโดยไม่กระทบตนและผู้อื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก โภคะมาก และโภคทรัพย์นั้นย่อมไม่เป็นอันตรายจากไฟ จากน้ำ จากพระราชา จากทายาท หรือจากคนที่ไม่มีเป็นที่รักในที่ที่ท่านนั้นให้ผล

ในกาลทาน^{๓๙} พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ ๕ อย่าง ดังนี้

๑. อาคันตุกทาน คือทานที่ให้แก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน หมายความว่าผู้นั้นเป็นผู้มาใหม่ ยังไม่รู้จักสถานที่และบุคคลในถิ่นนั้น เราก็จ່ช่วยสงเคราะห์ให้ที่พักหรือข้าวของต่าง ๆ เพื่อให้เขาได้รับความสะดวกสบาย แม้พระภิกษุที่จรมมาจากที่อื่น ท่านยังไม่รู้จักทางที่จะไปบิณฑบาต เป็นต้น ภิกษุที่อยู่ก่อน หรืออุบาสก อุบาสิกา ก็ช่วยอนุเคราะห์ท่านด้วยการถวายอาหาร บิณฑบาต และของใช้ที่จำเป็นแก่สมณะ ทำให้ท่านได้รับความสะดวกสบายไม่เดือดร้อน อย่างนี้จัดเป็นอาคันตุกทาน และเป็นกาลทาน

๒. คมิกทาน คือทานที่ให้แก่ผู้เตรียมตัวจะไป หมายความว่า ให้แก่บุคคลที่เตรียมตัวจะไปยังถิ่นอื่น สัตบุรุษย่อมสงเคราะห์คนที่จะเดินทางไปนั้นด้วยค่าพาหนะ หรือด้วยยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภคที่สมควร

๓. ทูพภิกขทาน คือ ทานที่ให้ในสมัยข้าวยากมากแพง ผู้คนอดอยาก ได้รับความเดือดร้อน แม้ในสมัยที่น้ำท่วม ไฟไหม้ ผู้คนเดือดร้อนไร้อยู่ การให้ที่พักอาศัย และข้าวของเครื่องใช้ข้าวปลาอาหารในเวลานั้น ก็จัดเป็นกาลทาน

๔. นวสัสทาน การให้ข้าวใหม่แก่ผู้มีศีล

๕. นวผลทาน การให้ผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล

ที่ข้อ ๔ และข้อ ๕ จัดเป็นกาลทาน เพราะข้าวใหม่ก็ตีผลไม้ออกใหม่ตามฤดูกาลก็ดี มิใช่ว่าจะมีอยู่เสมอตลอดปี มีเป็นครั้งเป็นคราวตามฤดูกาลเท่านั้น สัตบุรุษย่อมนำข้าวใหม่และผลไม้ที่เพิ่งออกใหม่ ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล แล้วจึงบริโภคเองต่อภายหลัง ผู้ที่มีชีวิตอยู่ในชนบทนิยมปฏิบัติกันเมื่อเวลาที่ข้าวออกรวงเป็นน้ามน ข้าวนา ก็จะเก็บเอารวงข้าวอ่อนมาทำเป็นข้าวยากถวายพระ ข้าวแก่อีกนิดก็เอามาทำเป็นข้าวเฒ่า ข้าวสุกแล้วก็เอามาตีเป็นข้าวสาร หุงถวายพระภิกษุผู้ทรงศีลก่อน แม้ชาวสวนเมื่อผลไม้แก่จัดเขาก็จะเก็บเอามาถวายพระเสียก่อน แล้วจึงนำออกขายหรือบริโภคเอง คนที่มีไร่สวนนาชาวสวนบางคน เมื่อเห็นข้าวใหม่หรือผลไม้ ออกใหม่วางขายตามตลาด ก็ซื้อมาแบ่งถวายพระเสียก่อนแล้วจึงบริโภค นับว่าท่านเหล่านี้ ได้ทำบุญของท่านถูกกาลเทศะเป็นอย่างดี ตรงต่อคำสอนของพระบรมศาสดาในข้อกาลทาน

^{๓๙} อ.จ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๘๓.

เพราะเหตุที่กาลทาน เป็นทานที่ให้ในเวลาจำกัดทำไม่ได้โดยสม่ำเสมอ พระพุทธเจ้า จึงตรัสว่าเป็นทานที่มีผลมาก ยิ่งให้ในผู้มีศีล ผู้ประพฤติตรงยิ่งมีผลมาก แม้บุคคลผู้นุโมทนาต่อ ทานของผู้นั้น หรือช่วยเหลือให้ทานของผู้นั้นสำเร็จผล ก็ได้รับผลทั้งบุญของผู้ให้ก็ไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้นบุคคลจึงควรยินดีในการให้ทาน ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผลมาก ทั้งยังติดตามไป เป็นที่พึ่งแก่เขาในโลกหน้าด้วย

ในจุฬกัมมวิภังคสูตร^{๑๐} พระพุทธเจ้าทรงแสดงอานิสงส์ของการให้ทานว่า การให้ ทานเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือหากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นผู้มีโภคะ มาก ดังความตอนหนึ่งว่า “บางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลก สวรรค์ หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หากกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ อยู่ใน ที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโภคะมาก”

จากพระพุทธดำรัสนี้ทำให้เห็นถึงประโยชน์ของการให้ทาน ดังนี้

- เป็นเครื่องเกื้อหนุนให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กล่าวคือ เมื่อตายไปจะเข้า ถึงสุคติโลกสวรรค์
- เป็นเครื่องเกื้อหนุนให้เป็นผู้มีโภคะมาก

๒. หลักศีล การรักษาศีล ๕ กิติ ศีล ๘ หรืออุโบสถศีลกิติ คือความตั้งใจงดเว้น จากบาปอกุศลทั้งหลาย ย่อมส่งผลให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตายแล้วให้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ และเป็นบาทให้เจริญสมถกัมมฐาน และวิปัสสนากัมมฐาน จนบรรลุธรรมชั้นสูงสุด คือ พระนิพพาน ทำให้หยุดการเวียนว่ายตายเกิดได้ในที่สุด

๓. หลักภาวนา คือการเจริญสมถกัมมฐาน เพื่อให้ได้สมาธิเกิดฌาน แล้วใช้สมาธิ และฌานเป็นฐานเจริญวิปัสสนากัมมฐาน คือใช้ปัญญาขณะจิตว่างพิจารณาสภาวธรรมต่าง ๆ ให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริงจนบรรลุธรรมชั้นสูงสุดคือพระนิพพาน

เมื่อนำหลักการทั้ง ๓ นี้ ไปเปรียบเทียบกับหลักปฏิบัติของเทพบุตรของเทพธิดา เจ้าของวิมานเหล่านั้น จะเห็นว่า ส่วนใหญ่ได้ทำทาน เช่น ถวายอ้อยท่อนเดียวก็มี ถวาย ผลไม้ผลเดียวก็มี ถวายน้ำข้าวก็มี ถวายเข็มเย็บผ้าเล่มเดียวก็มี แต่ได้ถวายแต่พระอริยบุคคล มีท่านพระสารีบุตรเถระ ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ ท่านพระมหากัสสปะเถระ และพระผู้มี พระภาค และบางรายได้ถวายแต่ท่านผู้เพิ่งออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ ๆ ซึ่งเป็นทักษิณะบุคคล

^{๑๐} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๙๔/๒๖๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๔/๓๕๓, ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๒/๒๕๕-๒๕๖.

ผู้มีคุณสมบัติพิเศษ ส่วนท่านที่รักษาศีล ๕ รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ และยังมีโอกาสได้ถวายทานด้วยจิตเลื่อมใสศรัทธาก็มีมาก นอกจากนี้ ผู้ได้ฟังธรรมและเจริญภาวนาจนบรรลุธรรมขั้นโสดาปัตติผล สกทาคามีผลก็มีมากมายเช่นกัน

ด้วยหลักการดังกล่าวในข้างต้น จึงสรุปได้ว่า ในอดีตชาติของพระโสธนาเถรีนั้น ท่านได้ปฏิบัติตามหลักการทำบุญกุศล และประกอบคุณความดีในพระพุทธศาสนาด้วยจิตที่เลื่อมใสศรัทธา และที่สำคัญคือ กอปรด้วยความเพียรอย่างยิ่งทุกภพทุกชาติ การบุญกุศลของท่านจึงสำเร็จ ได้เวียนว่ายไปในเทวดาและมนุษย์ถึงแสนกัป อันนับเป็นสุคติภูมิ จนถึงชาติสุดท้ายได้เกิดเป็นธิดาเศรษฐีในพุทธกาลนี้

๓.๓ ความเพียรในปัจจุบันชาติ

๓.๓.๑ ปัจจุบันชาติ

๑) ชาตกาล การแต่งงาน และครอบครัว

ในพุทธรูปบาทกาลนี้ นางโสธนาเกิดในวาระเวศยะ^{๔๑} ตระกูลเศรษฐี^{๔๒} แห่งเมืองสาวัตถี^{๔๓} เมื่อเจริญวัยเป็นสาว ได้แต่งงาน^{๔๔} ไปสู่ตระกูลสามี

^{๔๑} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิภษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๔.

^{๔๒} ชู.อป. (บาลี) ๓๓/๒๒๘/๓๗๘, ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๘/๔๘๕.

^{๔๓} สาวัตถีในสมัยพุทธกาลเป็นเมืองหนึ่งในจำนวน ๖ เมือง ที่ยิ่งใหญ่และเจริญรุ่งเรืองที่สุด เป็นเมืองหลวงของแคว้นโกศล มีความยิ่งใหญ่ในด้านการปกครอง เป็นศูนย์กลางในการติดต่อกับแคว้นต่าง ๆ ทางตอนเหนือ เช่น มคธ กาสี กุรุ วัชชี ต่อมา แคว้นโกศลได้ผนวกแคว้นกาสีเข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง รวมทั้งยังปกครองแคว้นสักกะซึ่งเป็นเมืองพุทธบิดาอีกด้วย

- ในอรรถกถาสัพพสาสูตร มัชฌิมนิกาย ปัญจสุทนี มูลปกรณ์ อธิบายไว้ว่า คำว่า "สาวัตถี" เกิดจากการสมาสคำสองคำ คือ สพุพ และ อตติ เพราะมีเครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่าง สำหรับมนุษย์ (ยักิณจิ มนุสสานัน อุปโภคบริโภค สพุพเมตตุ อตติติ สาวัตถี สตุตสมายโค) เนื่องจากเมืองนี้เป็นศูนย์กลางของภูมิภาคในเทือกเขาหิมาลัย และเป็นเมืองที่มั่งคั่งเจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ที่สุดแคว้นหนึ่ง จึงมีพ่อค้าและกองคาราวานเกวียนจากเมืองต่าง ๆ นำสินค้ามาขายและมาซื้อเป็นประจำ เมื่อกองเกวียนมาถึง ผู้คนก็จะถามว่ามีอะไร มาขาย ผู้คนก็จะตอบไปว่า มีทุกอย่าง คำว่า มีทุกอย่าง แปลเป็นภาษาบาลีว่า สพุพ อตติ คำว่า สพุพ แปลว่า ทุกอย่าง อตติ แปลว่า มีอยู่ จึงกลายเป็น สาวัตถี (สาวัตถี) (ก็ ภณฺทํ อตติ ญฺจจฺเเต สพุพตฺติ วจนฺมุปาทาย สาวัตถี)

- เมืองสาวัตถีเป็นที่ตั้งของวัดพระเชตะวันมหาวิหาร เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งพุทธกาล เป็นที่ที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษามากที่สุด รวมถึง ๒๕ พรรษา บัดนี้เรียกสะเหตุมะเหตุ.

^{๔๔} ชู.อป. (บาลี) ๓๓/๒๒๘/๓๗๘, ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๘/๔๘๕.

การแต่งงานที่ปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนา มี ๓ แบบ^{๔๕} คือ

๑. แต่งโดยผู้ปกครองของทั้งสองฝ่ายจัดการให้
๒. แต่งแบบสวयัมพร
๓. แต่งแบบคนธรรพ์

การแต่งงานแบบที่ ๑ คือ ผู้ปกครองของทั้งสองฝ่ายจัดการให้ นับว่าแพร่หลายทั่วไป มีข้อคำนึงที่สำคัญก็คือ ทั้งเจ้าบ่าวและเจ้าสาวต้องเกิดในวรรณะเดียวกัน และต้องมีฐานะทางสังคมไม่ต่างกันมากนัก การแต่งงานแบบนี้ นอกจากฐานะทางสกุลและทางสังคมแล้ว ฐานะทางการเงินก็มีความสำคัญมากในการพิจารณาการแต่งงาน ตัวอย่างเช่นนี้จะพบในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา^{๔๖} ตอนที่พรรณนาถึงเรื่องของมิกคารชนบดีแห่งนครสวัตถิ ผู้ได้รับการทาบทามจากธัญชัยเศรษฐีแห่งเมืองสาเกต ในเรื่องที่ว่าธัญชัยต้องการยกลูกสาวของตนชื่อวิสาขาให้แก่ลูกชายของมิกคาระ ก่อนอื่นทั้งหมด มิกคาระได้ไต่ถามถึงสกุลรุ่นชาติของธัญชัย

ในพิพพุชาดก^{๔๗} มีเรื่องของหญิงสาวแห่งนครสวัตถิ ชื่อ กานา แต่งงานกับชายในวรรณะเดียวกัน แต่อยู่คนละหมู่บ้าน

ชาดกอีกเรื่องชื่อ นักขัตตชาดก^{๔๘} เป็นเรื่องของชายคนหนึ่งมีนิวาสสถานใกล้เมืองสวัตถิ ส่งคนไปสวามิภักดิ์หญิงสาวเมืองสวัตถิผู้มีฐานะเท่าเทียมกัน เพื่อแต่งงานกับลูกชายตน

การแต่งงานแบบสวयัมพร หรือ สยุมพร คือการแต่งงานที่หญิงจะเลือกสามีของตนได้จากชายผู้เข้าแข่งขันหลายคนต่อหน้าธารกำนัลทั่วไป ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา^{๔๙} มีเรื่องราวของเวปจิตติ ผู้เป็นกษัตริย์ของเผ่าอสุร เจ้าชายหลายองค์แห่งวงศ์อสุรต่างได้แสดงความปรารถนาที่จะได้ธิดาของเวปจิตติมาเป็นคู่ครอง แต่เวปจิตติไม่ยอมประทานให้แก่ใคร กลับตรัสว่า “เราจะให้ลูกสาวของเราเลือกคู่เอาตามใจชอบ” แล้วก็จัดพิธีสวयัมพรขึ้น

การแต่งงานแบบคนธรรพ์ หรือคนธรรพ์วิวาท คือการที่หนุ่มสาวจะเลือกคู่กันโดยผู้ปกครองไม่ทราบ และไม่ได้รับอนุญาต แต่ทั้งสองจะอยู่กินร่วมกันในฐานะสามีภรรยาโดย

^{๔๕} เรื่องอุไร กุศลาสัย, สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๖.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (พระนคร : ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), หน้า ๗๙-๘๐.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๒/๕๔๑-๕๔๖.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๒/๕๔๙-๕๓.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน เรื่องอุไร กุศลาสัย, สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา, หน้า ๑๐.

ปราศจากพิธีรีตองใด ๆ ในปฐกาจารย์เถรอปทาน^{๕๐} มีเรื่องราวของในปฐกาจารย์ ธิดาเศรษฐีที่มั่งคั่ง มีทรัพย์มากในพระนครสาวัตถี ได้หนีไปอยู่กับบวชชวาชนบท และไม่ปรากฏว่าได้ผ่านพิธีแต่งงานกัน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า นางโสณาน่าจะแต่งงานแบบที่ ๑ คือแต่งงานโดยผู้ปกครองของทั้งสองฝ่ายจัดการให้ เพราะเป็นแบบที่แพร่หลายทั่วไป และข้อสำคัญก็คือ ทั้งเจ้าบ่าวและเจ้าสาวเกิดในวรรณะเดียวกัน และมีฐานะทางสังคมเสมอกัน^{๕๑} ครอบครัวของนางจึงเป็นที่ยอมรับ และรักใคร่ของผู้คน แม้แต่ศัตรูก็ยังชื่นชอชอบใจ ดังความว่า “เมื่อหม่อมฉันเจริญวัยเป็นสาวแล้ว ได้ไปสู่ตระกูลสามี คลอดบุตรชาย ๑๐ คน ล้วนแต่มีรูปร่างมิ่งนัย บบุตรทุกคนดำรงอยู่ในความสุข เป็นที่ติดตา ตรึงใจผู้คนให้นิยม แม้แต่พวกศัตรูก็ชอชอบใจ”^{๕๒}

๒) การออกบวช

เมื่อสามีและบุตรทั้ง ๑๐ คน พากันไปบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า^{๕๓} นางโสณาต้องอยู่คนเดียวเนื่องจากสามีและบุตรออกบวช จึงคิดว่า ชีวิตของนาง ผู้พลัดพรากจากสามีและบุตร เป็นคนแก่ น่าสงสาร จึงไปยังสำนักของพระพุทธเจ้า แล้วบวชเป็นบรรพชิต^{๕๔}

ในขุททกนิกาย โสณาเถรีคาถา แสดงไว้ว่า

ทส ปุตเต วิชายิตวา	อสมี รูปสมุสสุเย
ตโตหิ ทพพลา ชินฺณา	ภิกฺขุณี อุปสงกมึ
สา เม ฌมมมเทเสสิ	ขนฺธายตนาตฺตโย
ตสฺสา ฌมมํ สุนิตวาน	เกเส เจตวาน ปพฺพชึ

ในเรือนร่างคือรูปนี้ เราคลอดบุตร ๑๐ คน

เพราะเหตุนี้ จึงทรุดโทรมแก่ไป ได้เข้าไปหาภิกษุณี

^{๕๐} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๙/๑/๕๙๔.

^{๕๑} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมฺโม/พรหมอยู่), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, ธรรมบรรณการงานพระราชทานเพลิงศพ นายสวัสดิ์ พูลพิพัฒน์ ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๐, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗๐.

^{๕๒} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๒๙-๒๓๐/๓๒๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๙-๒๓๐/๔๘๕.

^{๕๓} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๓๑/๓๒๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๑/๔๘๖.

^{๕๔} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๓๒-๒๓๓/๓๒๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๒-๒๓๓/๔๘๖.

ภิกษุณีนั้นแสดงธรรม คือ ชันท์ อายตนะ และธาตุแก่เรา
เราฟังธรรมของท่านแล้วก็โกนผมบวช^{๕๕}

จากการศึกษาเรื่องการบวชของเถรีทั้งหลาย ในขุททกนิกาย เถรีคาถาอรรถกถา มีการกล่าวนามสำนักภิกษุณีสี่แห่ง ได้แก่ สำนักของพระปชาบดีเถรี สำนักของพระเขมาเถรี สำนักของพระปฎาจาราเถรี และสำนักของพระธัมมทินนาเถรี แต่ไม่มีการกล่าวนามสำนักภิกษุณีที่นางโสณาเข้าไปหาและได้ฟังธรรมนั้นว่าเป็นท่านใด ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า น่าจะหมายถึงสำนักของพระปฎาจาราเถรี ผู้เลิศทางผู้ทรงวินัย ด้วยในเถรีคาถาได้กล่าวถึงสตรีหลายท่านที่เข้าไปสำนักพระปฎาจาราเถรี มีพระอัญญตราภิกษุณี พระอุตตมาเถรี พระอุพพิริภิกษุณีเป็นอาทิ แล้วพระปฎาจาราเถรีได้แสดงธรรม คือ ชันท์ อายตนะ และธาตุแก่ท่านเหล่านี้ เมื่อท่านเหล่านี้ฟังธรรมแล้วก็บวชเป็นภิกษุณี ซึ่งนางโสณาก็ไปยังสำนักภิกษุณี ได้ฟังธรรมนี้แล้วบวชเป็นภิกษุณีเช่นกัน

๓) การบรรลุลุธรรม

ในขณะที่พระโสณาเดินจงกรม ท่องบ่นอาการ ๓๒ พระศาสดาประทับนั่งในพระคันธกุฎี ทรงเปล่งพระรัศมีให้ปรากฏพระองค์เหมือนประทับอยู่เฉพะหน้า ตรัสพระคาถา^{๕๖} พร้อมกับเปล่งโอภาส ว่า

โย จ วสุสสตัดัง ชีเว กุสึโต หีนวีริโย
เอกาหัง ชีวิตัง เสยโย วิริยารภโต ทพหัง
‘บุคคลผู้ปรารถนาความเพียรอย่างหนัก
มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว
ก็ประเสริฐกว่าคนเกียจคร้าน
และละทิ้งความเพียรมีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี’^{๕๗}

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสจบ พระโสณาเถรีตั้งจิตให้เป็นสมาธิ พิจารณาขันธโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป ก็ได้บรรลุลุทธิผล^{๕๘} เป็นพระอรหันตพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนา

^{๕๕} ขุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๐๒-๑๐๓/๔๔๖, ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๐๒-๑๐๓/๕๗๒.

^{๕๖} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๕.

^{๕๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๓๙/๓๗๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๙/๔๘๗.

^{๕๘} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๓๕-๒๓๖/๓๗๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๕-๒๓๖/๔๘๖.

พระอรหันต์ คือ ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นพระอริยบุคคล
ชั้นสูงสุด สามารถละสังโยชน์^{๕๙} ได้ครบ ๑๐ ประการ

ลักษณะของพระอรหันต์ แบ่งตามวิธีการในการพัฒนาตน มี ๒ คือ^{๖๐}

๑) พระสุกขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน มิได้ทรงคุณพิเศษอย่างอื่น

๒) พระสมถยานิก ผู้มีสมถะเป็นยาน ผู้เจริญสมถะกรรมฐาน จนได้มานานก่อนแล้ว
จึงเจริญวิปัสสนาต่อ จนได้สำเร็จอรหัต

พระอรหันต์ แบ่งตามคุณสมบัติพิเศษ มีดังนี้^{๖๑}

๑) พระปัญญาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ได้แก่ ท่านผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญแต่
วิปัสสนา อาศัยสมถะเพียงใช้สมาธิเท่าที่จำเป็นพอเป็นบาทฐานของวิปัสสนาให้บรรลุอาสวัชย
ญาณเท่านั้น ได้สมถะไม่เกินรูปमान ๔ ไม่มีความสามารถพิเศษ เช่น เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้
และไม่ได้โลภียอภิปัญญา ๕ สามารถจำแนกได้ดังนี้

ก. พระสุกขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ได้สมาธิถึงระดับฌานต่อเมื่อถึงขณะ
แห่งมรรค

ข. พระปัญญาวิมุต ผู้ได้ฌาน ๔ อย่างน้อยขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงเจริญวิปัสสนา
ที่ให้บรรลุอรหัตตผล

ค. พระปฏิสัมภิตัปัตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔ คือ ได้ปัญญาแตกฉาน ๔
ประการ

(๑) อัตตปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ หรือปริชาแจ้งเจนในความหมาย

(๒) ฐัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม หรือปริชาแจ้งเจนในหลัก

(๓) นิรุตติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ หรือปริชาแจ้งเจนในภาษา

(๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ หรือปริชาแจ้งเจนใน
ความคิดทันการ

^{๕๙} อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓/๑๔, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑, สังโยชน์ หมายถึงกิเลสที่ผูก
ใจสัตว์ ธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒)
วิจิกิจฉา ความสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลและพรต (๔) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๕)
พยาบาท ความคิดร้าย (๖) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปमान (๗) อรูปราคะ ความติดใจใน
อารมณ์แห่งอรูปमान (๘) มานะ ความถือตน (๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,
พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๒.

^{๖๑} อ้างแล้ว.

๒) พระอุกโตภาควิมุต แปลว่า ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้งสอง คือหลุดพ้นจากรูปกาย ด้วยอรุปรสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค เป็นการหลุดพ้น ๒ วาระ คือด้วย วิกขัมภนะ (ขมกิเลสไว้ด้วยกำลังสมาธิของฌาน) หนึ่ง และด้วยสมุจเฉท (ตัดกิเลสถอน รากเง่าด้วยปัญญา) อีกหนึ่ง จำแนกได้ดังนี้

ก. พระอุกโตภาควิมุต คือ พระอรหันต์ผู้ได้สมณะถึงอรุปรมาณอย่างน้อยหนึ่งขั้น แต่ไม่ได้โลกีย์วิชา โลกียอภิญา

ข. พระเตวิชชะ พระอรหันต์ผู้ได้วิชา ๓ คือ พระอุกโตภาควิมุตนั้นผู้ได้วิชา ๓ ด้วย คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวัชชญาณ

ค. พระฉพภิญา พระอรหันต์ผู้ได้อภิญา ๖ คือ พระอุกโตภาควิมุตนั้นผู้ได้อภิญา ๖ ด้วย คือ

- (๑) อิทธิวิชา หรืออิทธิวิธี ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
- (๒) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหุทิพย์
- (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ คือทายใจเขาได้
- (๔) ปุพเพนิวาสานุสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์
- (๖) อาสวัชชญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

ง. พระปฏิสัมภิตตปะ พระอรหันต์อุกโตภาควิมุตผู้บรรลุปฏิสัมภิตทา ๔ อย่าง ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

เมื่อรวมเข้าเป็นชุดเดียวกัน และเรียงตามชื่อที่ใช้เรียกมี ๖ ประการดังนี้

- (๑) สุขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน
- (๒) ปัญญาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา (ที่นอกจากสุขวิปัสสก)
- (๓) อุกโตภาควิมุต ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน
- (๔) เตวิชชะ ผู้ได้วิชาสาม
- (๕) ฉพภิญา ผู้ได้อภิญาหก
- (๖) ปฏิสัมภิตตปะ ผู้บรรลุปฏิสัมภิตทาสี่

พระอรหันต์องค์ใดเป็นทั้งฉพภิญา และปฏิสัมภิตตปะ ย่อมเป็นผู้มีคุณสมบัติครบถ้วนบริบูรณ์ครอบคลุมทั้งหมด

คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มหาตณหาสัชยสูตร^{๖๒} พระพุทธเจ้าทรงแสดง
ความหมายของพระอรหันต์ ไว้ดังนี้

- (๑) ไกลจากกิเลส
- (๒) กำจัดกิเลสได้หมดสิ้น
- (๓) เป็นผู้หมดสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด
- (๔) เป็นผู้ควรแก่การบูชาพิเศษของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย
- (๕) ไม่มีที่ลับในการทำบาป ไม่มี ความชั่วเสียหายที่จะต้องปิดบัง^{๖๓}

จากข้อความที่พระโสณาเถรีเล่าประวัติของท่านตอนหนึ่งว่า “ท่านได้คุณวิเศษ เห็น
แจ้งในวิชา ๓ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ในศาสนาของพระพุทธเจ้าโคดม”^{๖๔}
ทำให้ทราบว่า ท่านเป็นพระอรหันตสาวิกาประเภทปัญญาวิมุต คือท่านพิจารณาขั้นธโดยความ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทรงไว้ซึ่งปฏิสัมภิกัปัตตะ เตวิชชะ และฉัพภิญญา

๔) คุณสมบัติพิเศษ

บุคคลแต่ละบุคคลย่อมมีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างกัน แต่ก่อนพระโสณาเถรีปรากฏ
ชื่อว่า ผู้มีบุตรมาก (พหุบุตริกา)^{๖๕} ฉันทิ ภายหลังก็ปรากฏชื่อว่า พระโสณาเถรีผู้ปรารถนา
ความเพียรมาก (อารทฐวีรียานํ ภิกขุณี) ^{๖๖} ฉันทิ

ภายหลังวันหนึ่ง เหล่าภิกษุณีไปวิหารบอกว่า “แม่โสณาต้มน้ำถวายภิกษุณีสงฆ์นะ”
แม่นางก็เดินจงกรมที่โรงไฟ ก่อนน้ำเดือด ท้องบ่นอาการ ๓๒ เมื่อพระโสณาเถรีทำอาสวะ
ทั้งปวงให้สิ้นไปแล้ว นางบรรลอรหัตตผล ได้คุณวิเศษเห็นแจ้งในวิชา ๓ ปฏิสัมภิกา ๔
วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ^{๖๗}

^{๖๒} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๑๐/๓๖๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๑๐/๔๔๖, ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๒๑.

^{๖๓} เป็นข้อที่ ๑ ในพุทธคุณ ๙ คือ อรหิ สมมาสมพุทโธ วิชชาจรณสมปนฺโน สุตโต โลกาวิทู
อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสสานํ พุทฺโธ ภควา, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต),
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๒๒.

^{๖๔} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๔๒-๒๔๓/๓๘๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๔๒-๒๔๓/๔๘๗.

^{๖๕} ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๔๔๖/๑๒๒, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๕๐๕-๕๐๖.

^{๖๖} ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๔๔๖/๑๒๕.

^{๖๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๔๒-๒๔๓/๓๘๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๔๒-๒๔๓/๔๘๗.

ผู้วิจัยศึกษาคุณวิเศษของพระโศภิตเถรีดังนี้ การพิจารณาอาการ ๓๒ (ทวัตติงสาการ)^{๖๘} คือ การพิจารณาอาการ ๓๒ อันเป็นส่วนประกอบที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน ๓๒ อย่าง ในร่างกายเป็นอารมณ์ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร มันสมอง^{๖๙} โดยความเป็นปฏิภาณ

วิชา ๓^{๗๐} คือ ความรู้แจ้ง ความรู้พิเศษ ได้แก่

(๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ ระลึกชาติได้

(๒) จุตูปปาตญาณ ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุ

(๓) อาสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ความตรัสรู้^{๗๑}

ปฏิสัมภิกา ๔^{๗๒} คือ ความแตกฉาน ความรู้แตกฉาน ปัญญาแตกฉาน มี ๔ ได้แก่

(๑) อัตถปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

(๒) ธัมมปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้

(๓) นิรุตติปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ คือ ภาษา ปรีชาแจ้งในภาษารู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้

^{๖๘} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๗/๒๕๐, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๗, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๑๘.

^{๖๙} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๓/๒, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๔.

^{๗๐} ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๘๗, ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๐๐.

^{๗๒} อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๒/๑๘๓, อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒-๒๔๓.

(๔) ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิด ทักการ มีไหวพริบ ซึมซาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สับเหมาะ เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์^{๗๓}

วิโมกข์ ^{๗๔} คือ ความหลุดพ้น หมายถึงภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและ น้อมดึงเข้าไปในอารมณ์นั้น ๆ อย่างปล่อยตัวเต็มที่ ซึ่งเป็นไปในขั้นตอนต่าง ๆ กล่าวคือ^{๗๕}

(๑) บุคคลผู้มีรูป เห็นรูปทั้งหลาย ได้แก่ รูปมาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญ กสิณที่กำหนดวัตถุในกายของตน เช่น สีผม

(๒) บุคคลผู้มีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก ได้แก่ รูปมาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณกำหนดอารมณ์ภายนอก

(๓) บุคคลผู้น้อมใจไปว่า ‘งาม’ ได้แก่ ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณ กำหนดสี ที่งาม หรือเจริญอัปปมัญญา

(๔) บุคคลบรรลู่อกาसानัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฐมิสัญญา ไม่กำหนดนันทตสัญญาโดยประการทั้งปวง

(๕) บุคคลล่วงอกาसानัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลู่วิญญาณัญจาย ตณฌานโดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุดมิได้’ อยู่

(๖) บุคคลล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลู่อกิญจัญญา ยตณฌานโดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่

(๗) บุคคลล่วงอกิญจัญญาตณฌานโดยประการทั้งปวง บรรลู่เนวสัญญานา สัญญาตณฌานอยู่

(๘) บุคคลล่วงเนวสัญญานาสัญญาตณฌานโดยประการทั้งปวง บรรลู่สัญญา เวทยิตนโรธอยู่^{๗๖}

^{๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๑.

^{๗๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๙/๒๓๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๙/๓๕๐-๓๕๑, อจ.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๖๖/๒๕๓-๒๕๔, อจ.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๖๖/๓๖๘-๓๖๙.

^{๗๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๒๙/๖๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๙/๗๕-๗๖, ที.ม.อ.(บาลี) ๑๒๙/๑๑๒-๑๑๓.

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๘.

อภิญาญา ๖^{๗๗} คือ ความรู้อยิ่ง ความรู้จะตรงยวดยิ่ง ความรู้ชั้นสูง มี ๖ อย่าง ได้แก่

(๑) อิทริวิธิ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏ หรือแสดงให้หายไปได้ ทะลุผา กำแพง และ ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือด้างในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

(๒) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกล และใกล้ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

(๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่กำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน คือ ให้หายใจคนอื่นได้ จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือปราศจากราคะก็รู้ว่าปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่ามีโทสะ หรือปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ หรือปราศจากโมหะก็รู้ว่าปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าหดหู่ หรือฟู่งซ่านก็รู้ว่าฟู่งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่า เป็นมหัคคตะ หรือไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่า เป็นสมาธิ หรือไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่าไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่าหลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าไม่หลุดพ้น

(๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกับเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกับเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับเป็นอันมากบ้าง ว่า ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้นแล้วก็ไปเกิดในภพโน้น ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุข ทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้นแล้วจึงมาเกิดในภพนี้ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

(๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจติ กำลังเกิด ทั้งขึ้นต่ำและขึ้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ‘หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วิจิทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้าย พระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วิจิสุจริต และ

^{๗๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๖/๒๕๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔-๓๙๖.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เห็นอมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้

(๖) อาสวัคชญาณ ญาณที่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

๕ อย่างแรกเป็นโลกียอภิญา ข้อสุดท้ายเป็นโลกุตตรอภิญา^{๗๘}

พระโสณาเถรีปรารภความเพียร ได้คุณพิเศษเห็นแจ้งในวิชา ๓ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญา ๖ บรรลุเป็นพระอรหันตสาวิกาขณะตม้านั้นเอง

๕) เหตุการณ์ที่สำคัญในชีวิต

วันหนึ่ง พวกภิกษุณีทั้งพระโสณาไว้ในสำนักแต่เพียงผู้เดียว ได้สั่งให้นางตม้นำไว้แล้วก็พากันจากไป ขณะนั้น พระโสณานำน้ำมาแล้ว ใส่ลงไปในหม้อ ตั้งบนก้อนเส้าแล้วนั้น จากนั้น ก็ตั้งใจให้เป็นสมาธิ พิจารณาเห็นขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไปแล้ว ก็ได้บรรลุอรหัตตผล^{๗๙} พร้อมเปล่งคาถาว่า

ปญจกขนุชา ปริณญาตา ติญฺจนฺตติ จินฺนมูลกา

ธิ ตวตฺตถุ ชเร ชมฺเม นตฺถิทานิ ปฺนพฺภโว

ขันธ์ ๕ ที่เรากำหนดรู้แล้ว มีรากอันขาดแล้ว คงอยู่

สิ่งที่ยังคงอยู่ ก็คงมีอยู่ในกายที่คร่ำคร่า เลวทราม

บัดนี้ไม่มีความเกิดอีก^{๘๐}

เมื่อพระโสณาภิกษุณีบรรลุพระอรหัตต์ คิดว่า เราเป็นพระอรหันต์แล้ว ถ้าพวกภิกษุณีทั้งหลายกลับมาไม่ได้พิจารณา อาจจะกล่าวดูหมิ่นเรา ก็จะเป็นการกระทำบาปหนักให้แก่ตนเอง เพราะฉะนั้น เราควรทำเหตุที่เขาได้สังเกตเห็นได้ ท่านจึงยกกาน้ำขึ้นตั้งบนเตาไฟโดยไม่ใส่ไฟไว้ พระภิกษุณีกลับมาเห็นน้ำตั้งอยู่บนเตาแต่ไม่เห็นไฟ ก็กล่าวว่า พวกเราบอกให้หญิงแก่คนนี้ ตม้นำถวายเป็นภิกษุณีทั้งหลายในวันนี้ แต่เวลานี้นางก็ยังไม่ติดไฟเลย พระโสณาเถรีจึงกล่าวว่า

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๒.

^{๗๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๓๔-๒๓๖/๓๗๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๔-๒๓๖/๔๘๖.

^{๘๐} ขุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๐๖/๔๔๖, ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๐๖/๕๗๓.

พวกท่านต้องการอาบน้ำร้อนที่ร้อนด้วยไฟหรือ โปรดเอาน้ำจากภาชนะนั้นไปอาบเถิด ภิกษุณีเหล่านั้นจึงเอามือไปจุ่มลงในน้ำก็รู้ว่าร้อน จึงนำภาชนะมาตักน้ำนั้น เหตุอัศจรรย์ปรากฏในกาน้ำคือไม่ว่าจะตักน้ำไปเท่าไร น้ำในกาก็ยังเต็มเหมือนเดิม ภิกษุณีเหล่านั้นก็รู้ว่า พระโสธนาเถรีได้บรรลุพระอรหัตผลแล้ว ภิกษุณีที่อายุอ่อนกว่าก็หมอบกราบลงกล่าวขอขมาว่า พวกข้าพเจ้ามิได้ใคร่ครวญก่อน กล่าวเบียดเบียนท่านมาตลอด ขอท่านโปรดอดโทษแก่พวกเราด้วยเถิด ส่วนพระภิกษุณีที่แก่กว่า ก็นั่งลงกล่าวขอขมาว่า โปรดอดโทษด้วยเถิด นับแต่กาลที่พระเถรีแม้บวชในวัยแก่ชรา แต่ท่านสามารถปฏิบัติธรรมได้สำเร็จผลอันเลิศในเวลาไม่นาน ด้วยเหตุแห่งความเพียร เกียรติคุณของพระเถรีจึงเป็นที่ปรากฏทั่วไป

๖) ชีวิตในบั้นปลาย

ต่อมาภายหลัง พระศาสดาประทับ ณ พระเชตวันวิหาร เมื่อทรงสถาปนาเหล่าภิกษุณีไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ จึงทรงสถาปนาพระโสธนาเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าพวกภิกษุณีสาวิกา ผู้ปรารถนาความเพียร

พระโสธนาภิกษุณีได้รับการเรียกอย่างยกย่องว่า พระโสธนาเถรี (เถรี หมายถึง พระเถระผู้หญิง) สันนิษฐานได้ว่า ท่านน่าจะมีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป^{๘๑} และน่าจะมีอายุถึง ๑๐๐ หรือ ๑๒๐ ปี จึงนิพพาน

การนิพพานของพระโสธนาเถรีไม่มีหลักฐานปรากฏว่าท่านนิพพานที่ใด และเวลาใด จากการศึกษาชีวประวัติพระโสธนาเถรี พบว่า ในอดีตแสนกัปพระโสธนาเถรีเคยพบพระพุทธเจ้า เคยตั้งความปรารถนา และได้สั่งสมบุญเพื่อขอให้ความปรารถนาของตนสำเร็จ เมื่อเกิดในชาติสุดท้ายก็ได้บรรลุความสำเร็จตามที่เคยปรารถนาไว้ด้วยความเพียร

๓.๓.๒ การบำเพ็ญความเพียร

พระโสธนาเถรีเป็นภิกษุณีที่บวชเมื่อแก่ อายุประมาณ ๘๐-๙๐ ปี^{๘๒} และในเอกกนิบาต อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ แสดงไว้ว่า

เมื่อนางบรรพชาเป็นพระภิกษุณีแล้ว ก็คิดว่า “เราบวชในวัยชรา ไม่ควรที่จะอยู่ด้วยความประมาท” จึงได้ช่วยภิกษุณีทั้งหลายทำวัตรปฏิบัติตามกิจของภิกษุณีสงฆ์ แต่ความที่เป็นผู้บวชใหม่ อีกทั้งอยู่ในวัยชรา พระโสธนาภิกษุณีจึงทำกิจบกพร่อง ภิกษุณีทั้งหลาย

^{๘๑} เถระ หมายถึง พระผู้ใหญ่ ตามพระวินัยกำหนดว่า มีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๗๑.

^{๘๒} SELECTED DISCOURSES of WEBU SAYADAW, Translated by Roger Bischoff, (Wiltshire : Sayagyi U Ba Khin Memorial Trust, 1999).

ได้ลงทัศนกรรมโดยให้ทำหน้าที่ตม้นำให้ภิกษุณีทั้งหลายสรง ทั้งเข้าเ็นเป็นประจำ เมื่อ บุตรธิดาของท่านได้มาเห็น ก็พากันพูดเยาะเย้ยจนท่านเกิดความสลดใจ จึงคิดว่า “เรา บรรพชาในเวลาแก่ชรา เราไม่ควรประมาท ควรจะอาศัยเวลาและสถานที่อันสงบสงัดนี้ บำเพ็ญสมณธรรมทั้งกลางวันและกลางคืน” คิดดังนี้แล้ว ได้พิจารณาอาการ ๓๒ ท่องบ่น ภาวนาไป เ็นจนกรมไปโดยยึดเสาโรงครัวเป็นหลัก ท่านตั้งใจบริกรรมภาวนาทั้งในที่นี้ ที่อื่น ที่เดิน ท่านเจริญสมณธรรมตลอดคืน โดยเอามือข้างหนึ่งจับเสาดินวนเวียนไปมา เมื่อเดินจนกรมในที่มืดก็คิดว่า ศีรษะของเราจะชนต้นไม้ ท่านจึงเอามือข้างหนึ่งจับต้นไม้ แล้วเดินเวียนรอบ นับตั้งแต่่นั้นมาท่านก็ได้ปรากฏชื่อเสียง เพราะเป็นผู้ปรารถนาความเพียร

วันหนึ่ง พระโสณภิกษุณีถูกทิ้งให้เฝ้าที่อยู่ และถูกสั่งให้ตมนำไว้ถวายภิกษุณีสงฆ์ ท่านตมนำไว้โดยยังมีได้ติดไฟ ท่านเดินจนกรมที่โรงไฟ พิจารณาอาการ ๓๒ สรรวมจิต เจริญวิปัสสนา^{๕๓}

การบำเพ็ญสมณธรรมของพระโสณาเถรีดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงถึงปฏิบัติทาแห่ง ความเพียรอันยิ่งยวดของท่านที่ปฏิบัติโดยตลอดทั้งคืนยันรุ่ง แม้เป็นเวลาพักผ่อน ท่านยังไม่ละ การทำความเพียร แม้เดินได้ไม่คล่องแคล่ว ท่านยังเอามือจับเสาดินจนกรมอยู่ใต้เรือนพัก เวลา เดินใต้ต้นไม้ ท่านก็จับต้นไม้กันกิ่งไม้ไว้ไม่ให้ศีรษะชนต้นไม้ นั้น กล่าวได้ว่า ความชรา ความมืด ไม่เป็นปัญหาหรืออุปสรรคที่จะทำให้ท่านท้อถอยต่อการบำเพ็ญเพียรแต่อย่างใด

การตมนำเป็นหน้าที่ของพระโสณภิกษุณีซึ่งเป็นอันเตวาสิก^{๕๔} พึ่งทำอาจารย์วัตร^{๕๕} ขณะตมนำท่านเดินจนกรม ท่องบ่นอาการ ๓๒ แสดงให้เห็นชัดเจนว่าท่านดำรงสติทำความเพียร ในทุกอิริยาบถ ก่อนที่น้ำจะเดือดท่านได้บรรลุพระอรหัตผล

ส่วนอาการ ๓๒ เป็นธรรมหมวดปฏิภูลมนสิกการ อันเป็นธรรมในการเจริญกายา นุปัสสนาสติปัฏฐาน มี ๖ หมวด ได้แก่ หมวดอานาปานสติ อิริยาบถ สัมปชัญญะ ปฏิภูล

^{๕๓} อจ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๔-๓๕, ข.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๕๐๖.

^{๕๔} ผู้อยู่ในสำนัก ภิกษุผู้ขออยู่ร่วมสำนัก ศิษย์ (ภิกษุผู้รับให้อยู่ร่วมสำนักเรียกอาจารย์); อันเต วาสิกมี ๔ ประเภท คือ ๑. ปัพพชันเตวาสิก อันเตวาสิกในบรรพชา ๒. อุปสัมปทันเตวาสิก อันเตวาสิกใน อุปสมบท ๓. นิสสัยันเตวาสิก อันเตวาสิกผู้ถือนิสัย ๔. ธัมมันเตวาสิก อันเตวาสิกผู้เรียนธรรม, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๔๐.

^{๕๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๗๘/๗๘-๘๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๘/๑๐๗-๑๑๒, วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๘๐/๑๘๔-๑๘๙, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๐/๒๕๖-๒๖๑, อาจารย์วัตร แปลว่า กิจที่พึ่งทำต่ออาจารย์ คือธรรมเนียมการปรนนิบัติรับใช้ อาจารย์ ถือเป็นธรรมเนียมที่ศิษย์จะพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ของตนด้วยความเคารพและด้วยความจริงใจ ใน พระวินัยท่านแสดงไว้โดยละเอียดเป็นต้นว่า เอาใจใส่ในการอุปฐากดูแลในกิจต่าง ๆ เช่น ถวายน้ำล้างหน้า จัดหาน้ำสรงให้ ตั้งใจศึกษาความรู้จากท่าน เป็นต้น.

มนสิการ ธาตุมนสิการ และนวสีวธิกา การพิจารณาหมวดปฏิภูลนี้ บางแห่งเรียกว่า ทวัตติง
สาการะ หรือ อาการ ๓๒ บางแห่งเรียกว่า โภฏฐาสกรรฐาน คือกรรมฐานที่พิจารณาอวัยวะ
ของร่างกาย บางแห่งเรียกว่า กายคตาสติ คือ สติที่เป็นไปในกาย หมายถึงการพิจารณาร่างกาย
ว่าเป็นสิ่งปฏิภูลนารังเกียจ ไม่เพลิตเพลินร่างกายด้วยตัณหา ไม่ยึดติดร่างกายว่าเป็นตัวตนด้วย
ทิฏฐิ เมื่อพิจารณาความไม่เที่ยงปรากฏ ปัญญาหยั่งเห็นความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตน
ก็จะประจักษ์ชัดเพื่อให้เกิดการปล่อยวาง ดังพระพุทธองค์ตรัสแก่ท่านเมฆิยะว่า “เมฆิยะ
ความสำคัญว่าอนัตตสัจญาย่อมปรากฏแก่ภิกษุผู้ได้อนิจจสัจญญา ภิกษุผู้ได้อนัตตสัจญาย่อม
บรรลุนิพพานที่ถอนอัสมิมานะได้ในปัจจุบัน”

จากการศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สรุป
ได้ว่า ในอดีตชาติของพระโสณาเถรีครั้งพระปทุมุตตรพุทธเจ้านั้น ได้ตั้งความปรารถนาเป็น
ผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ผู้ปรารถนาความเพียร และเมื่อได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ท่านก็ได้ทำ
คุณความดี ประกอบบุญกุศล บำรุงพระพุทธศาสนาตามกาลด้วยจิตที่เลื่อมใส ศรัทธา กอปร
ด้วยความเพียรอย่างยิ่งจนตลอดชีวิต กรรมแห่งความดีและการตั้งใจไว้ชอบ ท่านได้เวียนว่ายไป
ในสุคติภูมิ คือ เทวดาและมนุษย์ถึงแสนกัป จนถึงชาติสุดท้ายในพุทธกาลนี้ ท่านได้เกิดเป็นธิดา
เศรษฐี แต่งงานแล้วไปสู่ตระกูลสามี นับว่าชีวิตเริ่มต้นในชาตินี้ ท่านได้เกิดและเติบโตในที่ที่ดี
มีชาติและตระกูลดี

ชีวิตครองเรือน แม่นางได้ชื่อว่าเป็นผู้มีบุตรมาก แต่มีความเพียรในการเลี้ยงดูบุตร
ทุกคนให้ดำรงอยู่ในความสุข เป็นที่ติดตา ตรึงใจผู้คนให้นิยม แม้แต่พวกศัตรูก็ยังชื่นชอใจ
และเมื่อถึงเวลาอันสมควรในกาลต่อมา สามีและบุตรทั้ง ๑๐ คน ก็ยังได้ไปบวชในสำนักของ
พระพุทธเจ้าอีกด้วย จึงถือได้ว่าครอบครัวนางถึงพร้อมด้วยคุณงามความดี มีสัมมาทิฏฐิ อันเป็น
ทางแห่งการดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์นั่นเอง

ชีวิตในเพศบรรพชิต แม้ท่านบวชเมื่อแก่ แต่เมื่อบวชแล้ว ท่านไม่ละเว้นที่จะ
ปฏิบัติตนตามประเพณี คือเป็นอันเตวาลิกที่พึงทำอาจริยวัตรตามที่ได้รับมอบหมายทุกประการ
ไม่ว่าจะเป็นการงานทางโลกหรือการทำงานทางธรรม ในการทำความเพียรทางกาย เช่น ทำ
การงานทางกาย หรือเดินจงกรม พร้อมทำความเพียรทางจิต เช่น ความเพียรในการละชั่ว
ประพฤดีดีในทุกอิริยาบถ เมื่อท่านถึงพร้อมด้วยอาตาศี สติมา สัมปชาโน อรหัตผลจึงบังเกิด
แก่ท่าน พร้อมการเปล่งพุทธโอภาสว่า “ผู้เห็นธรรมสูงสุด มีชีวิตเป็นอยู่วันเดียว ประเสริฐกว่า
ผู้ไม่เห็นธรรมสูงสุด มีชีวิตเป็นอยู่ถึง ๑๐๐ ปี” เมื่อมีการสถาปนาแต่งตั้งภิกษุณี พระโสณาเถรี
ได้รับการสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุณีทั้งหลายผู้ปรารถนาความเพียร
เป็นภิกษุณีผู้ที่มีความเพียรสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ตั้งสัจจะปณิธานของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทที่ ๔

การประยุกต์หลักธรรมเรื่องความเพียรมาใช้ในสังคมปัจจุบัน

ในสังคมปัจจุบันมีสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น แต่การประสบความสำเร็จในชีวิตของผู้คนเพียงเพื่อให้มีความสุขพอมีพอกินนั้น กลับมีการแข่งขันสูงขึ้นและลงทุนลงแรงมากขึ้น ทั้งนี้เพราะสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานมีจำนวนน้อยและจำกัด การแสวงหาปัจจัยยังชีพที่เต็มไปด้วยการแข่งขันในรูปแบบต่าง ๆ รุนแรงมากขึ้น ดังนั้น ผู้ที่จะได้สิ่งที่ตนปรารถนานั้น นอกจากต้องใช้ความสามารถอย่างเต็มกำลังแล้ว ความเพียรพยายามก็ต้องมีมากกว่าผู้คนในยุคก่อน ๆ

ในแง่ของข้อมูลข่าวสารก็มีความทันสมัยและหลั่งไหลมาจากทั่วทุกสารทิศ เราต้องใช้ความเพียรพยายามมากขึ้นในการแยกแยะสาระที่แท้จริงของข่าวสาร ในแง่ของทฤษฎีความคิดต่าง ๆ ก็มีมากมาย จึงต้องใช้วิริยอุตสาหะในการกลั่นกรองมากขึ้น ในแง่ของบุคคลที่เราคบหา ก็หลากหลายมากมาย ซึ่งต้องใช้วิจารณญาณมากขึ้นเพื่อแยกแยะคนดีคนชั่ว คนที่ควรคบและไม่ควรคบ จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบพื้นฐานในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน เป็นสิ่งที่เราต้องใช้ความพากเพียรศึกษาทำความเข้าใจให้มากขึ้น

ยุคนี้จึงเป็นยุคสมัยที่ทุกคนในสังคมต้องพากเพียรพยายาม หากขาดความพยายาม ชีวิตของเราจะตกอยู่ในกระแสโลกที่ครอบงำเราจนไม่เป็นตัวของตัวเอง ตกอยู่ในกระแสแห่งข่าวสารที่มากไปด้วยสิ่งยั่วชวนแฝงอันตรายไว้เบื้องหลัง ความเพียรในปัจจุบันจึงเน้นไปที่ความเพียรเพื่อที่จะเข้าใจกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และดำเนินชีวิตในกระแสโลกด้วยความอดทนบากบั่น จึงจะยืนบนโลกใบนี้ได้ด้วยความสง่าผ่าเผย และประสบความสำเร็จดังปรารถนา

ความเพียรเป็นบ่อเกิดของการสร้างสรรค์ ความเพียรเป็นบ่อเกิดของสติปัญญา ความเพียรช่วยพยุงวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ให้ดำเนินไปด้วยดี และคลี่คลายไปในทางที่ดี หากปราศจากความเพียร ความบากบั่น ตั้งใจอย่างมุ่งมั่นเสียแล้ว แม้มีปัญญาก็อาจจะไม่ประสบความสำเร็จ

ในพระพุทธศาสนามีคำสอนที่เรียกว่าวิริยบาท เป็นคำสอนที่ให้คนมุ่งประสบผลสำเร็จในเป้าหมายของชีวิตทั้งระดับโลกียะและโลกุตระ ด้วยความพากเพียรพยายาม ใช้วิริย

อุตสาหะของตนเอง ไม่มุ่งให้อ้อนวอนพระศาสดาหรือเทพเจ้าองค์ใด เพราะไม่มีเทพใดมีอำนาจเท่ากับความเพียร^๑

ในปธานสูตร^๒ พระพุทธเจ้าทรงแสดงความเพียรที่เกิดได้ยาก ๒ ประเภท ได้แก่

๑. ความเพียรของพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนเพื่อทำให้เกิดเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

๒. ความเพียรของผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพื่อสละหิงอุปธิทั้งปวง^๓

ความเพียร ๒ ประเภทนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ได้แก่ ความเพียรแบบโลกียะ และ ความเพียรแบบโลกุตตระ

คติทางพระพุทธศาสนาแบ่งเป้าหมายของชีวิตมนุษย์ออกเป็นสองระดับ คือ ระดับโลกียะ และระดับโลกุตตระ^๔

ชีวิตที่บรรลุเป้าหมายในระดับโลกียะ คือ ชีวิตที่มีความสุขตามวิสัยของผู้ที่ยังบริโภคกาม (คือ เสพรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และอารมณ์ที่น่าชอบใจ) ซึ่งเป็นความสุขที่ไม่แน่นอน มีความทุกข์เจือปน ต้องระมัดระวังในการเสพสุขดังกล่าว ความสุขแบบโลกียะ หรือ สุขแบบฆราวาสนี้ต้องมีจริยธรรมกำกับเสมอ และชีวิตของฆราวาสตามอุดมคติทางพระพุทธศาสนา ต้องไม่มัวเมาในโลกียวิสัยมากเกินไป คือต้องมีแนวโน้มที่จะสละโลกียสุขเพื่อยกระดับจิตใจเข้าสู่โลกุตตระด้วย

ส่วนชีวิตที่บรรลุเป้าหมายในระดับโลกุตตระ คือ ชีวิตที่มีความสุขอันบริสุทธิ์ มีสันติสุขภายในที่สมบูรณ์ ไม่มีความทุกข์เจือปน เพราะเป็นความสุขที่ปราศจากการพัวพันด้วยกิเลสตัณหา การบรรลุเป้าหมายในระดับโลกุตตระคือการเข้าถึงพระนิพพาน แต่ในระหว่างที่ยังเวียนว่ายตายเกิดนั้น ต้องอาศัยการประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เรียกรูปปฏิบัติเพื่อให้ถึงเป้าหมายนี้ว่า สังฆมบารมี ซึ่งการสังฆมบารมีนี้เองต้องอาศัยความอดทน ความยับยั้งชั่งใจ การพิจารณาอย่างจริงจังและรอบคอบ กอปรกับความเพียรอย่างแรงกล้า จึงจะบรรลุเป้าหมายของชีวิตตามที่ปรารถนาไว้ พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ก็ได้สังฆมบารมีอันเป็นคุณงามความดีอย่างพิเศษโดยไม่ท้อถอย จนถึงชาติสุดท้ายพระพุทธองค์ยังต้องบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งยวด ไม่ท้อถอย ยอมสละแม้ชีวิตในที่สุดท่านได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ

^๑ เทพพร มังธานี, พระเจ้าสิบชาติ, (กทม. : เลียงเชียง, ๒๕๔๓), หน้า ๔๕-๔๗.

^๒ อภ.ทก. (บาลี) ๒๐/๒/๔๙, อภ.ทก. (ไทย) ๒๐/๒/๕๙,

^๓ อุปธิ หมายถึงเบญจขันธ์ กิเลส และอภิสังขาร, อภ.ทก.อ. (บาลี) ๒/๒/๕.

^๔ เทพพร มังธานี, พระเจ้าสิบชาติ, คำนำ.

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาหลักความเพียรของพระโศภนาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มาจำแนกเป็นความเพียรในอดีตชาติจนถึงปัจจุบันชาติครั้งก่อนบวช เป็นความเพียรแบบโลกียะ และความเพียรภายหลังการบวชเป็นความเพียรแบบโลกุตตระ มาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน ในประเด็นดังต่อไปนี้

๔.๑ ความเพียรแบบโลกียะ

ความเพียรแบบโลกียะ หมายถึง ความเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการเลี้ยงชีพ ประกอบการงาน การแสวงหาโภคทรัพย์เพื่อทำให้เกิดเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค อันเป็นไปเพื่อความ สุข ความสำเร็จ และบรรลุเป้าหมายในการครองเรือน

“ความพยายามอยู่ที่ไหน ความสำเร็จอยู่ที่นั่น” เป็นสุภาษิตเตือนใจนี้เราได้ยินกันมาตั้งแต่เด็ก เป็นสิ่งย้ำเตือนทุกคนให้มีความมานะ ไม่ลดละความพยายาม ตั้งกุศโลบายที่ทำให้เกิดความขยันขันแข็ง หากถ้าไม่มีความเพียรพยายามแล้ว หลาย ๆ สิ่งในโลกคงไม่มีขึ้นให้เราได้เห็น อาทิ สถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ โบสถ์ วิหาร เจดีย์ วัตถุอารามอันสวยงาม การค้นพบสิ่งต่าง ๆ ของนักวิทยาศาสตร์ ความเพียรพยายามฝึกซ้อมของนักกีฬาเพื่อชัยชนะ เป็นต้น ความเพียรพยายามนี้เอง เป็นแรงผลักดันที่ทำให้บุคคลร่ำรวย และประสบความสำเร็จ ในธุรกิจมากมาย ส่วนผู้ที่ยังไม่ประสบความสำเร็จคงต้องพยายามกันต่อไป

คนส่วนมากในโลกนี้มีลักษณะที่คล้ายกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ ชอบสร้างวิมานในอากาศ ชอบคิดฝันไปต่าง ๆ นานา บ้างก็อยากเรียนเก่ง บ้างก็อยากร่ำรวยเป็นมหาเศรษฐี บ้างก็อยากเป็นรัฐมนตรี แต่สิ่งเหล่านี้ไม่อาจได้มาด้วยการนึกฝันหรือการอ้อนวอน แม้คำภาวนาดี มนต์มหาเศรษฐี หรือทางลัดสู่ความสำเร็จก็ไม่มีอยู่ในโลกนี้ จะมีก็แต่ความเพียรเท่านั้น ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในเวโรจนอสุนทรสูตร^๕ ว่า “บุรุษควรพยายามไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ ประโยชน์ทั้งหลายอันงดงามอยู่ที่ความสำเร็จ ประโยชน์อื่นที่ยิ่งกว่าขันติไม่มี” แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงได้แต่ชี้แนะเท่านั้น ทุกคนต้องทำความเพียรในทางที่ชอบเอง ดุจดั่งเรือที่แล่นไปในทิศทางอันถูกต้องอย่างไม่หยุดยั้งย่อมบรรลุจุดหมาย จันใด ชีวิตที่ก้าวตรงไปข้างหน้า ด้วยอานุภาพความเพียรและปัญญา ย่อมบรรลุความสำเร็จ จันนั้น^๖

นักสังคมวิทยาจัดมนุษย์เป็นสัตว์สังคม เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มนุษย์มีความแตกต่างกับสัตว์สังคมทั่วไปตรงที่มนุษย์มีความสามารถสร้างสื่อสัญลักษณ์ได้ และมนุษย์มีวัฒนธรรมที่สัตว์ไม่มี แม้มนุษย์จะอยู่ในสังคมเดียวกัน แต่มนุษย์

^๕ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๕๔/๒๗๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๔/๓๗๑.

^๖ ธรรมวาทุ โสภณ, อานุภาพความเพียร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : บริษัท เซเว่น กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๔), คำนำ.

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แต่ละคนมีศักยภาพในการทำงานไม่เท่ากัน มีความสามารถในการคิดต่างกัน สิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้มนุษย์ประสบความสำเร็จในสิ่งที่มุ่งหวัง คือ “ความพยายาม”

บุคคลมาอยู่รวมกันในสถาบันสังคมอันเป็นองค์ประกอบหนึ่ง ๆ ของโครงสร้างสังคม ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ประสาน สอดคล้อง และเอื้อประโยชน์ให้แก่สมาชิกของสังคมในการดำรงชีวิต และให้ได้รับการตอบสนองด้านต่าง ๆ ซึ่งกันและกัน เพื่อให้สังคมนั้นมีความสุข รมเย็น ต้องยอมรับการเรียนรู้หลักการอยู่ร่วมกัน และต้องทำหน้าที่ของตนด้วยเช่นกัน ในการพยายามทำหน้าที่ของตนให้ครบถ้วนสมบูรณ์เรียบร้อยนั้น จำเป็นต้องใช้ความเพียรเป็นตัวกระตุ้นเสริมให้เกิดความบากบั่น มุ่งมั่น อดทน อุสาหะ ไม่ย่อท้อที่จะทำหน้าที่ของตนอย่างสม่ำเสมอและจริงจัง ด้วยหลักการดังกล่าว ผู้วิจัยขอเสนอความเพียรตามประเภทของสถาบันสังคม ดังนี้

๔.๑.๑ ความเพียรในสถาบันครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันแรกของสังคม มีบทบาทในการเลี้ยงดูสมาชิกที่เกิดมาให้มีชีวิตอยู่รอด ตามหลักของพระพุทธศาสนา สถาบันครอบครัวจะดำรงเป็นองค์ประกอบหนึ่งแห่งโครงสร้างสังคมอย่างมั่นคงได้ ก็โดยอาศัยสมาชิกอันเป็นส่วนประกอบของครอบครัวแต่ละคนปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเหมาะสม^๗ กล่าวคือ ด้านความมั่นคงของครอบครัว ที่เริ่มจากคู่แต่งงานมีคุณสมบัติที่เหมาะสมกันตามหลักสมชีวิติธรรม ๔^๘ และเมื่อเป็นสามีภรรยาแล้ว ทั้งคู่ต้องมีบทบาทหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อกัน โดยสามีพึงบำรุงภรรยา ๕ ประการ^๙ และภรรยายอมอนุเคราะห์สามี ๕ ประการ^{๑๐} เช่นกัน ครั้นมีบุตร บุรุษสตรีนั้นก็เพิ่มสถานภาพเป็นบิดามารดา ซึ่งต้องอนุเคราะห์บุตร ๕ ประการ^{๑๑} ในขณะที่บุตรพึงบำรุงมารดาบิดา ๕ ประการ^{๑๒} โดยที่ต่างมีความเพียรในการปฏิบัติหน้าที่ต่อกัน ดูแลเอาใจใส่ซึ่งกันและกันด้วยความรัก ความอบอุ่น ไม่เป็นครอบครัวที่สร้างปัญหาให้สังคม

๔.๑.๒ ความเพียรสถาบันในการศึกษา

สถาบันการศึกษามีส่วนสำคัญในการอบรมให้บุคคลมีความรู้ มีความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตและในสังคมสิ่งแวดล้อม และให้สามารถประยุกต์ความรู้ความเข้าใจ

^๗ จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒.

^๘ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๕๖/๗๐, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๖/๗๔.

^๙ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๔.

^{๑๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๔.

^{๑๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๑๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

เหล่านั้นไปใช้ในการพัฒนาตนเองให้มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านคุณธรรม อารมณ์ สังคม จิตใจ และสติปัญญาอย่างสมบูรณ์ และมีคุณภาพ ครูอาจารย์จึงเป็นทักษิณบุคคคลที่จะอนุเคราะห์ศิษย์ ๕ ประการ^{๑๓} และศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ ๕ ประการ^{๑๔} รวมทั้งต้องมีความขยันหมั่นเพียร อุตสาหะในการศึกษาเล่าเรียน

๔.๑.๓ ความเพียรในสถาบันเศรษฐกิจ

สถาบันเศรษฐกิจเป็นสถาบันที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับการผลิต การบริโภค และการจำหน่ายสิ่งที่ผลิตได้ไปยังตลาด หรือผู้ที่ต้องการให้ได้รับการตอบสนองอย่างมีประสิทธิภาพและประหยัด ในสังคมปัจจุบันให้ความสำคัญแก่สถาบันนี้มาก โดยมีความเชื่อว่า หากสถาบันเศรษฐกิจได้รับการพัฒนาอย่างมีความมั่นคงดีแล้ว สถาบันอื่น ๆ ของสังคมจะปรับตัวอย่างมั่นคงตามไปด้วย พระพุทธศาสนาจึงกำหนดหลักจริยธรรมสำหรับกลุ่มบุคคล ๒ กลุ่ม ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน คือ หน้าที่ของนายผู้เป็นเจ้าของกิจกรรมทางเศรษฐกิจพึงบำรุงคนรับใช้ หรือลูกจ้าง และคนงาน ๕ ประการ^{๑๕} ส่วนคนรับใช้ หรือลูกจ้าง และคนงาน ย่อมอนุเคราะห์นาย ๕ ประการ^{๑๖} ด้วยความเพียร อดทน ขยันขันแข็ง ขวนขวายในหน้าที่การงาน

๔.๑.๔ ความเพียรในสถาบันการเมืองการปกครอง

สถาบันการเมืองการปกครองเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคม ซึ่งทำหน้าที่ประสานเชื่อมโยงส่วนอื่น ๆ ของสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ปัจจุบันถือเป็นจุดศูนย์กลางของสังคม ความเจริญก้าวหน้าหรือความเสื่อมสลายของสังคมขึ้นอยู่กับสถาบันนี้เป็นหลักสำคัญ เป้าหมายสำคัญของการเมืองการปกครอง คือการมีอำนาจที่จะปกครองเหนือผู้อื่น และการสั่งการให้ผู้อยู่ภายใต้การปกครองทำหรือไม่ทำในสิ่งที่ผู้มีอำนาจต้องการ พระพุทธศาสนาจึงได้วางหลักการสำหรับนักการเมืองการปกครองซึ่งมีหน้าที่บริหารประเทศชาติ และสังคมให้ได้รับความสงบสุข อาทิ ทศพิธราชธรรม^{๑๗} คือธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมืองที่ดี ๑๐ ประการ จักรวรรดิวัตร^{๑๘} คือวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ ข้อปฏิบัติของผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่ จัดเป็น

^{๑๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๑๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๑๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๑/๑๖๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

^{๑๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๑/๑๖๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

^{๑๗} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

^{๑๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

ธรรมเนียมหรือหน้าที่ประจำของผู้ปกครองทั้งหลาย ๑๒ ประการ ราชสังคหัตถ์^{๑๙} คือสังคห
วัตถุของพระราชฯ หลักการสงเคราะห์ประชาชนของผู้ปกครอง ๔ ประการ และละเว้นอคติ ๔^{๒๐}
คือความลำเอียง ความไม่เที่ยงธรรม ส่วนผู้ได้ปกครองคือประชาชนทั้งหลายในประเทศ ถือเป็น
ผู้ที่จะต้องได้รับการดูแลเอาใจใส่ และคุ้มครองจากผู้ปกครอง ก็ควรรู้หลักกอธิปไตย^{๒๑} และมี
ส่วนร่วมในการปกครอง ซึ่งการทำหน้าที่ต้องก่อปรด้วยความเพียรจึงจะล่งลูความสำเร็จได้

ในการศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรี โดยประยุกต์หลักความเพียรตามประเภท
ของสถาบันสังคม ผู้วิจัยมีความเห็นดังนี้

๑. สถาบันครอบครัว พระโสณาเถรีในอดีตชาติครั้งพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ได้ฟัง
ธรรมของพระศาสดา เห็นพระศาสดากำลังทรงสถาปนาภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ
ผู้ปรารถนาความเพียร จึงทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไปเพราะปรารถนาตำแหน่งนั้น ครั้นสิ้นชีวิตลง
ก็เวียนว่ายอยู่ในภพภูมิเวทนาและมนุษย์ถึงแสนกัป จนถึงปัจจุบันชาติพระโสณาเถรีได้แต่งงาน
มีบุตรชายรวม ๑๐ คน บุตรชายทั้ง ๑๐ คน ล้วนมีรูปงาม เป็นผู้ร่าเริง ตั้งอยู่ในความสุข ผูกใจ
ของผู้ที่ได้พบเห็นให้นิยมชมชื่น แม้แต่พวกศัตรูก็ชอบใจ จากความดังกล่าวนี้สามารถสรุปได้ว่า
ครอบครัวท่านถือธรรมสำหรับครอบครัวในการปฏิบัติตนและปฏิบัติต่อผู้อื่น มีความเพียรในการ
ทำหน้าที่ตนเองอันส่งผลให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุขตลอดมา

๒. สถาบันการศึกษา ไม่ปรากฏหลักฐานการศึกษา แต่จากการค้นคว้าของผู้วิจัย
สรุปได้ว่า ท่านเป็นผู้ได้รับการอบรมศึกษาอย่างดี มีการให้ทาน ฟังธรรม เป็นอาทิ จึงมีปัญหา
เข้าใจเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิต และในสังคมสิ่งแวดล้อม สามารถประยุกต์ความรู้ ความ
เข้าใจเหล่านั้นมาใช้ในการพัฒนาตนให้มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านคุณธรรมอย่างสมบูรณ์ อัน
เป็นการแสดงว่าในด้านการศึกษา ท่านมีความพากเพียรพร้อมในการศึกษา ๓ คือ ศีล สมาธิ
ปัญญา

๓. สถาบันเศรษฐกิจ ในอดีตชาติครั้งพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ พระโสณาเถรีเกิดใน
ครอบครัวเศรษฐีแห่งกรุงหังสวดี และชาติต่อ ๆ มาเกิดในเวทนาและมนุษย์จนถึงปัจจุบันชาติ
ท่านได้เกิดในสกุลเศรษฐีที่มั่งคั่ง มีทรัพย์มากแห่งพระนครสาวัตถี ถือได้ว่าท่านมีสถานะทาง
เศรษฐกิจดี ด้วยการที่ท่านผลทานจึงนำท่านเกิดในตระกูลเศรษฐี การทำทานด้วยความเพียร
อย่างต่อเนื่อง ท่านจึงเกิดในตระกูลที่เจริญ มีฐานะร่ำรวย

^{๑๙} อ.อ.อ.จก. (บาลี) ๒๓/๑/๑๒๖, อ.อ.อ.จก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕.

^{๒๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

^{๒๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

๔. สถาบันการเมืองการปกครอง ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องการเมืองการปกครอง แต่จากการค้นคว้าของผู้วิจัย สรุปได้ว่า ในอดีตชาติครั้งพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ พระโศภนาเถรี เกิดในเมืองหงสวดี และปัจจุบันชาติท่านได้เกิดในเมืองสาวัตถี ในการศึกษาเมืองทั้งสองพบว่า ทั้งสองเมืองมีความมั่งคั่งเจริญรุ่งเรือง และมีความยิ่งใหญ่ในด้านการปกครอง เมืองหงสวดีเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ส่วนเมืองสาวัตถีเป็นที่ตั้งของวัดพระเชตะวันมหาวิหาร อันเป็นที่ที่พระพุทธเจ้าโคดมประทับจำพรรษามากที่สุด เมืองสาวัตถีเป็นเมืองหลวงของแคว้นโกศล มีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นกษัตริย์ และพระนางมัลลิกาเป็นเอกอัครมเหสี ทั้งสองพระองค์ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธองค์อย่างยิ่ง ทั้งพระราชอาและชาวเมืองได้ถวายความอุปถัมภ์แก่พระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์ในด้านอื่น ๆ หลายประการ และนำเอาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มาเป็นแบบอย่างดำเนินชีวิต พระพุทธศาสนาจึงตั้งมั่นแพร่หลายในแคว้นโกศล จึงสรุปได้ว่า นักการเมืองการปกครองซึ่งมีหน้าที่บริหารประเทศชาติ และสังคมให้ได้รับความสงบสุข น่าจะใช้ หลักทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ ส่วนผู้ได้ปกครองคือประชาชนทั้งหลาย ในประเทศ ก็ต้องรู้หลักอภิปไตย และความมีส่วนร่วมในการปกครอง ซึ่งการทำหน้าที่ดังกล่าว ต้องก่อปรด้วยความเพียรจึงจะล่วงลู่ประสบความสำเร็จได้

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ความเพียรในอดีตชาติจนถึงปัจจุบันชาติครั้งก่อนบวชของพระโศภนาเถรีนี้เป็นความเพียรทางโลกียะ เพราะท่านยังมีชีวิตที่มีความสุขตามวิสัยของผู้ที่ยังบริโภคกาม คือ เสพรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และอารมณ์ที่น่าชอบใจ แต่ในขณะที่เดียวกัน ท่านก็ดำเนินชีวิตของฆราวาสตามอุดมคติทางพระพุทธศาสนา คือไม่มัวเมาในโลกียวิสัยมากเกินไป และยังมีแนวโน้มที่จะสละโลกียสุขเพื่อยกระดับจิตใจเข้าสู่โลกุตระด้วย

๔.๒ ความเพียรแบบโลกุตระ

ความเพียรแบบโลกุตระ คือ ความเพียรของผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพื่อสละทิ้งอุปธิทั้งปวง ดังที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พระสงฆ์สาวกฝึกฝนอบรม และพระพุทธองค์ก็ทรงทำการโดยเต็มกำลังความสามารถ เพราะทรงยึดมั่นว่า บุคคลควรตั้งความเพียรพยายามไม่ว่ากิจการนั้นจะยากสักเพียงใดก็ตาม คนมีปัญญาแม้ได้รับทุกข์ก็决不สิ้นหวัง ไม่สิ้นความเพียรที่จะพาดนให้พ้นจากความทุกข์นั้นให้ได้ในที่สุด

ตามหลักพระพุทธศาสนา มนุษย์เกิดมาจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยต่าง ๆ โดยมีกรรมเป็นแรงผลักดันสำคัญ และชีวิตของมนุษย์ที่ยังเป็นปุถุชนซึ่งเวียนว่ายตายเกิดนี้ จะมีการเกิดดับเป็นประจําหมุนเวียนเป็นวัฏจักรสงสารโดยเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาท จนกว่าจะบรรลุถึงพระนิพพาน ตัดกิเลสตัณหาได้ทั้งหมด แล้วจะไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ดุษิตินทรมุขินของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เป้าหมายแห่งชีวิตมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา คือ การเข้าถึงสันติสุขอันถาวร หรือ การบรรลุถึงอิสรภาพอันสมบูรณ์ ซึ่งเป็นอิสรภาพจากกิเลสตัณหาทุกระดับ มีจิตใจเยียบสงบ สะอาด สว่าง บริสุทธิ์ เข้าถึงพุทธภาวะ คือภาวะแห่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้มีความสุขอันเต็มเปี่ยม เพราะฉะนั้น หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงมุ่งเน้นให้บุคคลเข้าถึงพุทธะ โดยยึดเอาแบบอย่างชีวิตของพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิต

“วิริเยน ทุกขมจเจติ แปลว่า บุคคลจะล่วงพ้นทุกข์ได้ด้วยความเพียร”^{๒๒} เป็นพุทธดำรัสที่แสดงแก่ภิกษุที่เกียจคร้าน ท้อแท้ ไม่ตั้งมั่นในสิกขา จึงทรงแสดงถึงเหตุที่ทำให้พระภิกษุเกียจคร้าน และเหตุที่ทำให้พระภิกษุปรารถนาความเพียรไว้ เหตุดังกล่าวที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วนั้น อาจสรุปนำมาใช้กับปฏิบัติของเราได้บ้างดังนี้

ในการปฏิบัติที่ไม่บรรลุผลนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสเหตุแห่งความเกียจคร้านของภิกษุ (กุสิตวัตถุ) ๘ ประการ คือ^{๒๓}

๑. รู้ว่างานมีอยู่ แต่กลัวว่าทำแล้วจะเหนื่อยจึงนอนเสียก่อน คิดว่า เอาแรงไว้ทำงาน ไม่ปรารถนาความเพียรเพื่อให้บรรลุธรรมที่ตนยังไม่บรรลุ
๒. งานได้ทำเสร็จแล้ว คิดว่าทำงานมาแล้วเหนื่อยนักจึงนอน ไม่ปรารถนาความเพียร
๓. รู้ว่าทางที่จะต้องไปมีอยู่ แต่คิดว่าเมื่อเดินทางจะเหนื่อยจึงนอนเสียก่อน คิดว่าเอาแรงไว้เดินทาง ไม่ปรารถนาความเพียร
๔. ได้เดินทางแล้ว คิดว่าเหนื่อยนักจึงนอน ไม่ปรารถนาความเพียร
๕. บิณฑบาตไปไม่ได้ อาหารมากตามความต้องการ คิดว่าได้อาหารน้อย ไม่มีเรี่ยวแรง ถึงทำความเพียรคงไม่ได้ดี อย่างกระนั้นเลยนอนดีกว่าจึงนอน ไม่ปรารถนาความเพียร
๖. บิณฑบาตได้อาหารมามาก คิดว่ากินจนอึด เนื้อตัวหนัก ไม่ควรแก่การงาน อย่างกระนั้นเลยนอนดีกว่าจึงนอน ไม่ปรารถนาความเพียร
๗. เจ็บป่วยเล็กน้อย ก็คิดว่าพอมีเหตุจะอ้างได้แล้วว่า กลัวโรคจะทำเรีบจึงนอน ไม่ปรารถนาความเพียร
๘. หายป่วยแล้ว ก็คิดว่าเพิ่งหายป่วย ตัวเรานี้กำลังยังไม่ดี เตี้ยโรคจะกลับจึงนอน ไม่ปรารถนาความเพียร

^{๒๒} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๘๖/๓๗๐, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๔๔.

^{๒๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๔/๒๒๔-๒๒๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๔/๓๔๑-๓๔๒, อง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๘๐/๒๗๕, อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๔๐๐.

ส่วนการปฏิบัติที่ทำให้บรรลุผลนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสเหตุแห่งความเพียรของภิกษุ (อาร์มภวัตถุ) ๘ ประการ คือ^{๒๔}

๑. รู้ว่างานรออยู่ จึงคิดว่า เวลาทำงานจะทำสมาธิทำความเพียรก็ไม่สะดวก ตอนนี้ยังมีเวลา จึงรีบปรารภความเพียรเพื่อเข้าถึงคุณวิเศษที่ตนยังไม่เข้าถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ตนยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมซึ่งตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๒. ทำงานเสร็จแล้ว จึงคิดว่า เมื่อตอนขณะทำงานการทำสมาธิก็ทำได้ไม่เต็มที่ ตอนนี้เสร็จงาน วางแล้วจึงรีบปรารภความเพียร

๓. รู้ว่าทางที่จะต้องไปมีอยู่ จึงคิดว่า เวลาเดินทางจะทำสมาธิก็ไม่สะดวก ตอนนี้ยังไม่ได้เดินทาง ต้องรีบเอาเวลาไปปรารภความเพียร

๔. เดินทางเสร็จแล้ว ก็คิดว่า เมื่อตอนเดินทางเราทำความเพียรก็ไม่สะดวกไม่เต็มที่ ตอนนี้เดินทางเสร็จแล้ว ต้องรีบปรารภความเพียร

๕. บิณฑบาตได้อาหารมาน้อย ก็คิดว่า วันนั้นฉันน้อย เนื้อตัวกำลังเบาสบายเหมาะแก่การงาน อย่างกระนั้นเลย เราจะต้องรีบปรารภความเพียร

๖. บิณฑบาตได้อาหารมามาก ก็คิดว่า ตอนนี้เราฉันอิ่มแล้ว กำลังมีเรี่ยวแรงอย่างกระนั้นเลย เราต้องรีบปรารภความเพียร

๗. เจ็บป่วยเล็กน้อย ก็คิดว่า ต่อไปอาจป่วยหนักกว่านี้ก็ได้ ต้องรีบฉวยโอกาสที่ยังป่วยน้อยอยู่นี้ จึงรีบปรารภความเพียร

๘. เพิ่งหายป่วย ก็คิดว่า เราเพิ่งหายป่วย โอกาสที่จะกลับไปป่วยอีกก็มีอยู่ ต้องรีบฉวยโอกาสที่หายป่วยแล้วนี้ทำความเพียร จึงรีบปรารภความเพียร

เมื่อเอาหลักเหล่านี้มาเปรียบดูกับตัวเองแล้วก็จะรู้ว่า ตัวเราจัดอยู่ในประเภทไหน เกียดคร้านหรือขยัน แล้วจะปล่อยตัวเหลวไหลอย่างนั้นต่อไป หรือจะปรับปรุงให้ดีขึ้น คนเราส่วนใหญ่มักพอจะทราบอยู่ว่าอะไรดี อยากจะให้สิ่งที่เห็นว่าดีนั้นเกิดขึ้นกับตัว แต่ก็มักทำความดีนั้นไปไม่ได้ไม่ตลอดรอดฝั่ง ทั้งนี้เพราะขาดความเพียร คนเราถ้าขาดความเพียรเสียแล้ว คุณธรรมทั้งหลายก็ไม่สามารถงอกเงยขึ้นมาได้เลย

ในการศึกษาความเพียรแบบโลกุตตระนี้ ผู้วิจัยขอยกการบำเพ็ญความเพียรอย่างเด็ดเดี่ยวของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตเจ้า ดังต่อไปนี้

^{๒๔} อัง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๘๐/๒๗๗, อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๔๐๒-๔๐๔, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๕/๒๒๕-๒๒๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๕/๓๔๓-๓๔๕.

๔.๒.๑ ความเพียรของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติอุปัฏฐาธรรม^{๒๕} คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติ เห็นคุณประจักษ์กับพระองค์เอง กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงอาศัยธรรม ๒ อย่างนี้ดำเนินอริยมรรคจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ สัมมาสัมโพธิญาณ^{๒๖} ได้แก่

๑. ความไม่สั่นโตนในกุศลธรรม ความไม่รู้ลืมไม่รู้พอในการสร้างความดีและสิ่งที่ดี
๒. ความไม่ระย่อในการพากเพียร การเพียรพยายามก้าวหน้าเรื่อยไปไม่ยอมถอยหลัง

พระปณิธานในวันตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่ว่า

“แม่เลือดเนื้อในกายของเราทั้งหมด

จักแห้งเหือดหายไป เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที

หากยังไม่บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ที่พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรง

ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว

เราจะไม่หยุดความเพียร”^{๒๖}

และพระพุทธเจ้าทรงแสดงความเพียรของพระองค์ในปธานสูตร^{๒๗} ดังนี้

ขณะที่พระพุทธเจ้าตั้งจิตบำเพ็ญเพียร เพื่อบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ อยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา นั้น มารได้เข้ามาหาพร้อมกล่าวถ้อยคำว่า ท่านมีร่างกายผ่ายผอม มีผิวพรรณชubbซีด ใกล้จะตายอยู่แล้ว ท่านมีโอกาสตายถึง ๑,๐๐๐ ส่วน โอกาสรอดชีวิตมีเพียงส่วนเดียวเท่านั้น การที่ท่านมีชีวิตอยู่นั้นดีแล้ว เพราะเมื่อมีชีวิตอยู่ท่านก็จักบำเพ็ญบุญทั้งหลายได้ ท่านประพฤติพรหมจรรย์^{๒๘} และบูชาไฟอยู่ ก็ชื่อว่า สังสมบุญไว้มาก ท่านจักบำเพ็ญเพียรไปทำไม ทางเพื่อความเพียรดำเนินไปถึงยาก ทำได้ยาก ยากยิ่งนักที่จะก่อผลสำเร็จ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบมารว่า มารผู้มีบาป ผู้เป็นเฝ้าพินธุของคนประมาทที่มานี้ มีความประสงค์ใด พระองค์ไม่มีความต้องการบุญแม้แต่น้อย ความจริง มารควรไปบอกแก่คนผู้ต้องการบุญ เพราะเหตุใด มารจึงเฝ้าเพียรถามพระองค์ผู้มีทั้งศรัทธา ตบะ วิริยะ

^{๒๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๔/๑๙๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๘, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๓.

^{๒๖} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๕/๕๐, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๒๘-๔๕๒/๕๘๘-๖๐๒.

^{๒๘} พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงเมถุนวิริติ, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๔๓๑/๒๐๘.

และปัญญา ผู้มีจิตมุ่งมั่น มีความเป็นอยู่อย่างนี้ กระแสแม่น้ำทุกสาย ลมนี้สามารถพัดให้เหือดแห้งได้ แต่ว่าเลือดของพระองค์ผู้มีจิตมุ่งมั่น ไม่เหือดแห้งไปแม้สักหยดเลย เมื่อเลือดกำลังเหือดแห้งไป ดี เสลดก็กำลังเหือดแห้งไปด้วย และเมื่อเนื้อกำลังจะหมดสิ้นไป แต่จิตของพระองค์ก็ยิ่งผ่องใส สติ และปัญญาก็ผ่องใส สมาริก็ยิ่งตั้งมั่นขึ้นไปอีก แม้พระองค์จะได้รับทุกข์เวทนามันแรงกล้าอยู่อย่างนี้ จิตก็ไม่ได้หวนคะนึงถึงกามทั้งหลาย กิเลสกามทั้งหลาย พระองค์เรียกว่าเสนากองที่ ๑ ความไม่ยินดี เรียกว่าเสนากองที่ ๒ ความหิวกระหาย เรียกว่าเสนากองที่ ๓ ตัณหา (ความทะยานอยาก) เรียกว่าเสนากองที่ ๔ ถีนมิทระ (ความหดหู่และเซื่องซึม) เรียกว่าเสนากองที่ ๕ ความกลัว เรียกว่าเสนากองที่ ๖ วิจิกิจจา (ความลึกลับเล่ห์ลับ) เรียกว่าเสนากองที่ ๗ มกขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) และถัมภะ (ความหัวดี) เรียกว่าเสนากองที่ ๘ ลภ ความสรรเสริญ สักการะ และยศที่ได้มาที่ผิด ๆ เรียกว่าเสนากองที่ ๙ การยกตนและข่มผู้อื่น เรียกว่าเสนากองที่ ๑๐ เสนาเหล่านี้คนฉลาดเอาชนะเสนาเหล่านั้นไม่ได้ แต่คนกล้าเอาชนะเสนามารได้แล้ว ย่อมได้รับสุข ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกไม่สามารถเอาชนะเสนาของมารนั้นได้ แต่พระองค์ทรงใช้ปัญญาเป็นอาวุธทำลายเสนาเหล่านั้นให้พินาศ เหมือนคนใช้ก้อนหินทุบภาชนะดินทั้งที่ยังไม่ได้เผาและที่เผาแล้วให้แตกไป ฉะนั้น

พระองค์จักเจริญสัมมาสังกัปปะให้เชี่ยวชาญและตั้งสติไว้อย่างมั่นคงแล้ว เทียวจาริกแนะนำพร้าสอนสาวกจำนวนมากไปทุกแคว้นแคว้น สาวกผู้ไม่ประมาทเหล่านั้น จิตมุ่งมั่นปฏิบัติตามคำสอน เมื่อเป็นผู้หมดความปรารถนา ก็จะเข้าถึงสถานที่ซึ่งเหล่าชนผู้ไปแล้วไม่เศร้าโศก

มารกล่าวว่า “ข้าพเจ้าได้สะกดรอยตามพระผู้มีพระภาคนานถึง ๗ ปี ก็ยังหาโอกาสที่จะทำลายพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงพระสิริไม่ได้เลย ข้าพเจ้าตั้งใจว่าจะมารบกวนก่อความรำคาญพระทัยให้พระสมณโคดมเมื่อเสด็จจุลกหนีไป แต่ข้าพเจ้ากลับไม่ได้รับความยินยอมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า” เมื่อมารนั้นเศร้าโศก เสียใจ เกิดความท้อแท้ จึงได้อันตรธานหายไปในที่นั่นเอง

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นความเพียรอย่างยิ่งยวดของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญโดยตั้งพระปณิธานว่า แม้เลือดเนื้อในกายของพระองค์จักแห้งเหือดหายไป เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที หากยังไม่บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณที่พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรง ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว พระองค์จะไม่หยุดความเพียร นี่คือ ความมุ่งมั่นในโลกุตตรธรรมของพระพุทธเจ้า

๔.๒.๒ ความเพียรของพระปัจเจกพุทธเจ้า^{๒๙}

พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูปประเภทหนึ่ง บำเพ็ญบารมีถึง ๒ อสงไขยแสนกัป และในชาติสุดท้ายก็ต้องบำเพ็ญเพียรถึงขั้นแม้เนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไป เหลืออยู่แต่หนังเอ็น และกระดูกก็ตามที ถ้ายังไม่ได้บรรลุอิทธิผลที่การกบคุณลจะพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียรเลย ดังพระสารีบุตรได้แสดงความเพียรของพระปัจเจกพุทธเจ้าในขุททกนิกาย จุฬนิเทศ^{๓๐} ไว้ดังนี้

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าตั้งความเพียร ละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสก่อน ๆ แล้ว ได้อุเบกขาและสมณะอันหมดจดวิเศษแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าตั้งความเพียร เพื่อถึงบรรลุประโยชน์อย่างยิ่ง มีจิตไม่ย่อหย่อน ไม่ประพฤติกิจจรัณ มีความพากเพียรมั่นคง เข้าถึงด้วยเรี่ยวแรงและกำลัง

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าตั้งความเพียร เพื่อถึง คือเพื่อได้ เพื่อบรรลุ เพื่อถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่ มีเรี่ยวแรง มีความบากบั่น มั่นคง เพื่อละอกุศลธรรม

^{๒๙} พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นพระพุทธรูปประเภทหนึ่ง ได้บำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขยกัไรแสนกัป และตรัสรู้อรียสัจ ๔ ด้วยพระองค์เองเช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่จะเสด็จมาตรัสรู้ในคราวที่โลกว่าง เว้นพระพุทธรศาสนา และมาตรัสรู้ได้หลายพระองค์ในสมัยเดียวกัน แต่พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น มิได้ทรงประกาศพระศาสนาเกิดสาวกพุทธบริษัทเหมือนอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในปรมัตตโชติกา อรรถกถาสุตตนิบาตอธิบายว่า การบรรลุธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้า เปรียบเสมือนรบกับข้าวที่พรานป่าได้ลัมในเมือง ฉะนั้น จึงไม่อาจสอนให้บุคคลอื่นรู้ตามตนได้ (คือสอนได้แต่ไม่อาจให้รู้ตามได้) ไม่ก่อตั้งหรือสถาปนาในรูปสถาบันศาสนา แต่เน้นอนุโมทนาแก่ผู้ถวายทานให้ท่าน จะอุบัติขึ้นในช่วงพุทธันดร กล่าวคือ เป็นช่วงเวลาในโลกว่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น ในปัจจุบันนี้ จึงไม่มีพระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติขึ้น

พระปัจเจกพุทธเจ้าแต่ละองค์มีประวัติคล้ายกัน คือ เป็นมาจากกษัตริย์ พราหมณ์ หรือคหบดี ในสมัยโบราณที่เบื่อหน่ายในโลกียสมบัติ ได้ออกบวชศึกษาพระธรรมจนบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ เมื่อบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว ก็ไปชุมนุมที่เขาคันธมาทัญญู ซึ่งเป็นยอดเขาแห่งหนึ่งของเทือกเขาหิมาพานต์หรือหิมาลัย มีฝูงช้างฉัททันต์คอยปรนนิบัติอยู่เป็นนิจ คุณลักษณะพิเศษที่สำคัญประการหนึ่งของพระปัจเจกพุทธเจ้าคือ การดำเนินชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยว หรือการดำเนินชีวิตอยู่เพียงลำพัง (เอกะ) ในวรรณคดีพระพุทธรศาสนา เปรียบเทียบการดำเนินชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหมือนกับนอแรด (ขคฺควิสาณกปฺไป) ซึ่งแรดของอินเดียมีเพียงนอเดียว ส่วนแรดในประเทศอื่นมี ๒ นอก็มี แต่กระนั้นก็ตาม พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ต้องมาประชุมพร้อมกันเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน คือในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ใหม่อุบัติขึ้นและในวันอุโบสถ พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนทีในคัมภีร์ปัจเจกพุทธธาปธานว่า "ในโลกทั้งปวง เว้นเราแล้ว ไม่มีใครเสมอพระปัจเจกพุทธเจ้าเลย, ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๓/๑๓.

^{๓๐} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๕๓-๑๕๔/๓๐๘-๓๐๙, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๕๓-๑๕๔/๔๘๖-๔๘๗.

เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรม ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม รวมความว่า ตั้งความเพียร เพื่อบรรลุประโยชน์อย่างยิ่ง

อีกนัยหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประสงค์จิตตั้งมั่นว่า เนื้อและเลือดในร่างกาย จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที่เกิด ผลใดพึงบรรลุได้ด้วย เรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของ บุรุษ ถ้าไม่บรรลุผลนั้นแล้วก็จักไม่หยุดความเพียร

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประสงค์จิตตั้งมั่นว่า เมื่อเรายังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้ จะไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่ออกไปจากวิหาร ทั้งจักไม่เอนกายนอน

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประสงค์จิตตั้งจิตไว้ว่า เราจะไม่ลุกจากอาสนะนี้ จักไม่ลงจาก ที่จงกรมนี้ ไม่ออกจากวิหาร ไม่ออกจากเรือนหลังคาदानเดียว ไม่ออกจากปราสาท ไม่ออกจากเรือนโถง ไม่ออกจากถ้ำ ไม่ออกจากที่หลีกเร้น ไม่ออกจากกุฏิ ไม่ออกจาก เรือนยอด ไม่ออกจากบ่อม ไม่ออกจากโรงกลม ไม่ออกจากเรือนที่มีเครื่องกัน ไม่ออก จากศาลาที่บารุง ไม่ออกจากมณฑป ไม่ออกจากโคนไม้

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นประสงค์จิตตั้งจิตไว้ว่า ในเช้าวันนี้ ในเที่ยงนี้ เย็นนี้ ก่อนภัต หลังภัต ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม ข้างแรม ข้างขึ้น ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน ปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัยนี้ เราจักนำมา จักนำมาด้วยดี จักบรรลุ จักถูกต้อง จักทำให้แจ้งซึ่งอริยธรรม พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่ามิจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติ ไม่เกียจคร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นความเพียรอย่างยิ่งยวดของพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่บำเพ็ญโดยตั้งปณิธานว่า แม้เนื้อและเลือดจะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูก ก็ตามที่ ถ้ายังไม่ได้บรรลุอิฐผลที่การกบคูลจะพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลัง ของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียรเลย

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่ามิจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติไม่เกียจคร้าน เพราะพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ยังฉันทะให้เกิด พยายาม บรรเทาความเพียร ประสงค์จิต ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้กุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิด ขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่นไม่ผันเพี้ยน เพื่อความเจริญถึง เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติไม่เกียจคร้านนั่นเอง

๔.๒.๓ ความเพียรของพระอรหันตสาวก

พระอรหันตสาวกทั้งหลายเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งโลกุตตรธรรม เป็นผู้ปรารถนาคความเพียรอย่างแรงกล้าตามรอยพระพุทเจ้า ในอังกุตตรนิกาย เอกกนิบาต พระพุทเจ้าตรัสสรรเสริญพระโสณโกพิวิสะ^{๓๐} ว่าเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลาย ผู้ปรารถนาคความเพียร ผู้วิจัยขอนำเสนอเรื่องราวของท่านผู้เป็นเอตทัคคะผู้ปรารถนาคความเพียร ดังนี้

พระโสณโกพิวิสะ เกิดในตระกูลเศรษฐี เมืองจำปา แคว้นอังคะ มีชื่อเต็มว่า “โสณะ” ซึ่งแปลว่า “ทองคำ” เพราะท่านมีผิวพรรณสวยงามมาแต่กำเนิด ส่วนคำว่า “โกพิวิสะ” เป็นชื่อโคตรตระกูล บิดาชื่ออุสภเศรษฐี

ท่านโสณะ เป็นผู้มีคามชำนาญในการตีตพิณสามสาย เป็นคนสุขุมมาลชาติ ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี บิดาได้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่พักอยู่อันเหมาะสมกับภูมิอากาศใน ๓ ฤดูกาล ให้บริโภคนเฉพาะอาหารที่ประณีตซึ่งหุงจากข้าวสาลีชนิดเลิศ และที่ฝ่าเท้าทั้งสองของท่านมีขนสีเขียวเหมือนแก้วมณีงอกออกมาด้วย ขณะที่พระบรมศาสดาประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารรับสั่งให้พสกนิกรของพระองค์มาประชุมกันที่ลานบริเวณพระราชวังเพื่อรับฟังพระราโชบาย พร้อมกันนี้ได้รับสั่งให้อุสภเศรษฐีส่งโสณโกพิวิสะเข้าเฝ้าด้วยเพื่อจะทอดพระเนตรฝ่าเท้าที่มีขนสีเขียวเหมือนแก้วมณีงอกออกมาตามที่ข่าวเล่าลือ อุสภเศรษฐีได้อบรมบุตรให้ทราบถึงระเบียบมารยาทในการเข้าเฝ้า โดยห้ามเหยียดเท้าไปทางที่ประทับอันเป็นการไม่สมควร แต่ให้หนึ่งขัดสมาธิซ้อนเท้าทั้งสองไว้บนตัก หงายฝ่าเท้าขึ้นเพื่อให้ทอดพระเนตร เมื่อโสณโกพิวิสะเข้าเฝ้า ก็ได้ปฏิบัติตามที่บิดาสั่งสอนทุกประการ พระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรแล้วหายสงสัย จากนั้นได้ประทานโอวาท และชี้แจงพระราโชบายเกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองให้พสกนิกรทราบ แล้วทรงนำพสกนิกรเหล่านั้นพร้อมทั้งโสณโกพิวิสะไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดาถึงที่ประทับ ขณะนั้น พระศาสดา ซึ่งรับหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก ได้แสดงฤทธิ์โดยดำดินลงไป แล้วโผล่ขึ้นที่หน้าพระคันธกุฎีบนยอดภูเขาคิชฌกูฏนั้น ประชาชนทั้งหลายเห็นแล้วก็เกิดศรัทธาเลื่อมใส ต่างพากันคิดว่า “พระพุทฐสาวกยังมีความสามารถถึงเพียงนี้ พระบรมศาสดาจะต้องมีความสามารถมากกว่านี้อ่างแน่นอน” แล้วพากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้รับฟังพระธรรมเทศนาอนุพุทธิกถาและอริยสัจ ๔ แล้ว ได้บรรลุมะเป็นพระโสดาบัน แสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต แล้วกราบทูลลากลับนิवासของตน ๆ ส่วนโสณโกพิวิสะเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทฐศาสนาเช่นกัน ได้พิจารณาเห็นว่าการอยู่ครองเพศฆราวาสนั้น ยากนักที่จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ จึงกราบทูลขออุปสมบท ซึ่งพระบรมศาสดารับสั่งให้กลับไปขออนุญาตจากบิดามารดาก่อน เมื่อโสณโกพิวิสะปฏิบัติตามเรียบร้อยแล้ว จึงประทานการอุปสมบทให้ตามความประสงค์

^{๓๐} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๐๕/๒๔, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๕/๒๗, ชุ.เถ.อ. (ไทย) ๓/๓/๔๔๙-๔๖๔.

ครั้งบวชแล้ว ได้ไปบำเพ็ญเพียรที่ป่าสีตวัน เขตเมืองราชคฤห์ ท่านเดินจงกรมอย่างหนักจนฝ่าเท้าแตก เลือดไหล เมื่อเดินด้วยเท้าไม่ได้ ท่านจึงใช้วิธีคลานด้วยเข่าและฝ่ามือทั้งสอง จนกระทั่งเข่าและฝ่ามือทั้งสองแตกอีก แม้กระนั้น ท่านก็ยังไม่วางใจบรรลุมรรคผลอันใด ท่านจึงเกิดความท้อแท้หน่ายใจในวสาบารมีของตนว่า “บรรดาสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้บำเพ็ญเพียรอย่างหนักนั้น เราก็เป็นผู้หนึ่งที่มีได้ย่อหย่อนกว่าผู้อื่น ๆ ถ้ากระไรเราควรลาสิกขาออกไปครองเพศฆราวาส ทำบุญสร้างกุศลตามสมควรแก่ฆราวาสวิสัยจะดีกว่า” พระบรมศาสดาทรงทราบดำริของท่านเช่นนั้น จึงเสด็จมาตรัสสอนให้บำเพ็ญเพียรแต่พอดปานกลาง อย่าให้ตั้งเกินไปหรือหย่อนเกินไป ทรงยกพินสามสาย มาแสดงเปรียบเทียบให้เห็นว่า “พินที่สายตั้งเกินไป เมื่อติดแล้วสายก็จะขาด พินที่สายหย่อนเกินไป เมื่อติดแล้วเสียงก็ไม่ไพเราะ ต้องสายที่ตั้งพอดปานกลางจึงจะไม่ขาดและมีเสียงเพราะ” ท่านโสณโกปิวิสะปฏิบัติตามพระดำรัสที่ทรงแนะนำ ไม่ตั้งเกินไป หรือไม่หย่อนเกินไป ปรับอินทรีย์ให้เสมอกันได้ ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัตผลเป็นพระอรหันต์บุคคลในพระพุทธศาสนา ณ ป่าสีตวัน ด้วยเหตุที่ท่านทำความเพียรอย่างหนักดังกล่าวข้างต้น พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ในทางผู้ปรารถนาคความเพียร ท่านดำรงอายุสังขารสมควรแก่กาลเวลาแล้ว ก็ดับขันธปรินิพพาน^{๓๒}

สรุปได้ว่า ความเพียรแบบโลกุตระนั้นในพระไตรปิฎกไม่ได้กล่าวเพียงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า พระโสณโกปิวิสะเถระ และพระโสณาเถรีเท่านั้นที่ปรารถนาคความเพียรอย่างยิ่งยวด ถึงขั้นเด็ดเดี่ยว แน่วแน่ ชนิดเอาชีวิตเข้าแลก ยังมีเรื่องราวของพระอรหันต์สาวกสาวิกาก็อีกหลายท่านที่ตั้งใจจริง และปฏิบัติอย่างจริงจัง ไม่ท้อถอย ดังตัวอย่างพระมุกตเถระกล่าวคาถาว่า “เราต้องการจะเลี้ยงชีพ จึงได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว จากนั้นจึงได้มีศรัทธา มีความเพียรบากบั่นมั่นคง โดยตั้งใจว่าร่างกายของเรานี้จึงแตกทำลายไปเกิด เนื้อหนังของเราจงเหือดแห้งไป แข้งขาทั้ง ๒ จะหลุดจากที่ต่อเข้าทั้ง ๒ พลัดตกไปก็ตามที่ เมื่อเรายังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้ เราจักไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่ออกไปจากวิหาร ทั้งจักไม่เอนกายนอน เชิญท่านดูความเพียรและความบากบั่นของเรานั้น ผู้อยู่อย่างนี้ เราบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว” และพระปัจเจกเถระว่า “เราบวชแล้วได้ ๕ วัน ยังเป็นเสขบุคคลอยู่ ยังไม่ได้บรรลุพระอรหัต เมื่อเราเข้าไปยังวิหารแล้ว ได้ตั้งใจปรารถนาว่า เมื่อเรายังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้ เราจะไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่ออกไปจากวิหาร ทั้งจะไม่เอนกายนอน เชิญท่านดูความเพียร ความบากบั่นของเรานั้นผู้อยู่อย่างนี้ เราบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว”

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การบรรลุอรหัตผลของพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ อันมีพระโสณโกปิวิสะเถระ พระโสณาเถรี เป็นอาทิ นั้น ต้องมีความเพียรอย่างกล้าแข็ง เด็ดเดี่ยว

^{๓๒} อก.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๖๗.

แนวแน่ ชนิดเอาชีวิตเข้าแลกเท่านั้น จึงบรรลุผลที่พึงประสงค์ และผู้ที่มีความเพียรเช่นนี้ได้ ก็ต้องมีการสั่งสมบารมีมาเป็นเวลายาวนานอย่างต่อเนื่อง อันเป็นความเพียรที่เป็นอุปนิสัยที่ ผังแน่นอยู่ในจิตใจของพระโพธิสัตว์และพระอรหันต์ทั้งหลาย เพราะความเพียรแบบโลกุตตระ เท่านั้น จึงจะสามารถเอาชนะกิเลสที่ฝังลึกอยู่ในใจของมนุษย์ทั้งหลายมาเนิ่นนาน ให้ล่มลาย หายสูญ และเดินหน้าต่อไปจนถึงจุดหมายปลายทางได้เป็นผลสำเร็จ

ตามหลักพระพุทธศาสนา มนุษย์เกิดมาจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยต่าง ๆ โดยมีกรรมเป็นแรงผลักดันสำคัญ และชีวิตของมนุษย์ที่ยังเป็นปุถุชนต้องเวียนว่ายตายเกิดนี้ จะมีการเกิดดับเป็นประจําหมุนเวียนเป็นวัฏจักรสงสารโดยเป็นไปตามกฎอฏีปปัจจยตา หรือปฏิจจ สมุปบาท จนกว่าจะบรรลุถึงพระนิพพาน ตัดกิเลสค้นหาได้ทั้งหมดแล้ว จะไม่เวียนว่ายตาย เกิดอีกต่อไป เป้าหมายแห่งชีวิตมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา คือ การเข้าถึงสันติสุขอันถาวร หรือ การบรรลุถึงอิสรภาพอันสมบูรณ์ ซึ่งเป็นอิสรภาพจากกิเลสตัณหาทุกระดับ มีจิตใจเงียบ สงบ สะอาด สว่าง บริสุทธิ์ เข้าถึงพุทธภาวะ คือภาวะแห่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้มีความสุขอันเต็มเปี่ยม เพราะฉะนั้น หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงมุ่งเน้นให้บุคคลเข้าถึงพุทธะ โดยยึดเอาแบบอย่างชีวิตของพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิต

จากการศึกษาพบว่า ความเพียรไม่ทอดยอในสิ่งที่ไม่ใช่จะยากลำบากสักเท่าไรก็ตาม ซึ่งทุกคนที่เพียรในเรื่องอื่นมีความสามารถในเรื่องอื่นมาแล้ว ก็ให้เห็นได้ว่า ไม่มีอะไรที่จะยาก ยิ่งกว่าความเพียรที่จะละความชั่ว ประพฤติความดี และชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากอกุศล เพราะ ฉะนั้น ก็ให้เห็นได้ว่าความสำเร็จทุกอย่างทั้งในทางโลกและทางธรรม ถ้าไม่มีความเพียรแล้ว ไม่มีทางจะสำเร็จได้เลย แต่ความเพียรทางโลกซึ่งเต็มไปด้วยความต้องการ กับความเพียรทาง ธรรมที่จะขัดเกลากิเลส ความเพียรทางธรรมที่ขัดเกลากิเลสก็ย่อมจะต้องมีความเพียรมากกว่า เพราะว่าปกติแล้วก็เป็นผู้ที่เพียรในอกุศล เพียรด้วยความติดข้อง ต้องการในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ซึ่งทุกคนก็พิสูจน์ได้ว่าเพียรอย่างนี้มาโดยตลอด คือเพียรที่จะได้รูปด้วยความ ต้องการในรูปนั้น เพียรที่จะได้ลาภ ได้ยศ ได้สรรเสริญ ได้สุข แต่กว่าจะมีกำลังในความ เพียรที่จะละ ไม่ใช่เพียรที่จะได้ คือเพียรที่จะละความติดข้องในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในสัมผัส และในลาภ ในยศ ในสรรเสริญ ในสุข ก็ให้เห็นได้ว่าต้องใช้เวลาที่ยาวนานมากกว่าจะเปลี่ยนความเพียรในอกุศลเป็นความเพียรที่เป็นกุศล

โดยปกติแล้ว ใจของมนุษย์นั้นจะคุ้นกับกิเลสเป็นปกติ เมื่อจะต้องเปลี่ยนแปลงนิสัยที่ไม่ดี จะต้องอาศัยความกล้าหาญอย่างแรงกล้า เพราะใจจะดิ้นรนย้อนกลับไปทำในสิ่งที่คุ้นเคย นั้น อีกทั้งยังต่อต้านกับความดีที่กำลังจะทำให้เกิดขึ้นในใจอีกด้วย ดังนั้น ผู้ที่มีความเพียร จึง ต้องมีความกล้าอยู่ในตัว เพราะคำว่าวิริยะนั้น ต้นศัพท์เดิมมาจากคำว่า วิระ แปลว่า กล้า คือ กล้าที่จะตัดใจเลิกในสิ่งที่ไม่ดี และกล้าที่จะแข็งใจทำแต่สิ่งที่ดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป นิสัยอะไรที่

บัณฑิตวิทยาลัยเป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ไม่ดี แม้เป็นสิ่งที่ยังไม่เคยคิด ไม่เคยพูด ไม่เคยทำ ก็สงวนตนเอาไว้ ไม่คิด ไม่พูด และไม่ทำ ส่วนสิ่งใดที่ทำอยู่ เมื่อรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีขึ้นไปก็มีแต่จะก่อให้เกิดทุกข์โทษทั้งต่อตนเองและผู้อื่นก็ต้องเพียรเลิกให้ได้ เพราะความเพียรเท่านั้นที่จะสามารถเอาชนะความเกียจคร้านอันเป็นกิเลสที่ฝังลึกอยู่ในใจของมนุษย์ทั้งหลายมาเนิ่นนาน ให้ล่มสลายหายสูญ และเดินหน้าต่อไปจนถึงจุดหมายปลายทางได้เป็นผลสำเร็จ ส่วนสิ่งที่ดีที่เรายังไม่เคยคิด ไม่เคยพูด ไม่เคยทำ ต้องเริ่มต้นทำ ที่ทำดีอยู่แล้วก็ทำให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าทำได้อย่างนี้ บารมีจะค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นจากการกระทำนั้น แล้วความนิ่งของใจก็จะเพิ่มขึ้น อย่างนี้เรียกว่าวิริยบารมีเริ่มเกิดขึ้นแล้ว ผู้วิจัยมั่นใจว่าผู้ที่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างถูกต้องและจริงจัง ย่อมไม่ยากจน หรือต้องเป็นหนี้สินเขาแน่นอน อย่างน้อยที่สุดก็ต้องมีกิน มีใช้ ไม่ถึงกับต้องอดอยากแน่นอน เพราะความเพียรเป็นธรรมที่ทำให้คนเราประสบความสำเร็จมากมาย ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และจะมีต่อไปในอนาคตตราบเท่าที่ยังมีความเพียร

ในการเพิ่มพูนความเพียรแบบเอาชีวิตเป็นเดิมพันนี้ ท่านกล่าวอุปมาตั้งพญาราชสีห์ ผู้มีความเพียรไม่ย่อหย่อนในอิริยาบถทั้งปวงฉันใด ผู้สร้างบารมีเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งหลาย ก็ย่อมเป็นผู้ไม่ย่อหย่อนในการทำความดีทั้งปวง เป็นผู้เพิ่มพูนความเพียรอย่างยิ่งยวด มีความกล้าที่จะประกอบกุศลกรรม ทำความดีทุกชนิดอย่างไม่ลดละฉันนั้น ด้วยเหตุนี้ ผู้สร้างบารมีก็ต้องเพิ่มพูนความเพียรของตนอย่างเอาชีวิตเป็นเดิมพันไปจนกว่าจะสมปรารถนา เรียกว่า ไม่สำเร็จเป็นไม่เลิก มีธรรมชาติในมหาชนกชาดกบทหนึ่ง มีความว่า “บุคคลเมื่อกระทำความเพียร แม้จะตายก็ชื่อว่า ไม่เป็นหนี้ในระหว่างหมูญาติ ไม่เป็นหนี้ต่อเทวดาและบิดามารดา อนึ่ง บุคคลเมื่อทำกิจอย่างลูกผู้ชาย ย่อมไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง” นี้เป็นคาถาที่พระมหาชนกได้ตรัสไว้ในเรื่องราวตอนหนึ่ง ที่พระองค์ทรงลอยคอกอยู่ในมหาสมุทรซึ่งมองไม่เห็นฝั่ง เป็นคำที่คนผู้หวังความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ควรตระหนักไว้ในใจ เพื่อจะได้ไม่ท้อถอยเสียกลางคันก่อนที่ความสำเร็จนั้นจะมาถึง เมื่อเห็นแบบอย่างที่ดีงามดังนี้ เราจึงควรพยายามเรื่อยไป ไม่พึงเบื่อหน่าย เพราะบุคคลผู้ทุ่มเทชีวิตจิตใจเพื่อทำความดีสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น สิ่งนั้นจะเป็นภาพประวัติชีวิตอันงดงาม เมื่อนึกย้อนกลับมาดูเหตุการณ์ที่ผ่านมานั้นคราใด ก็จะทำให้เกิดความปลื้มใจ และมีกำลังใจเพื่อเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ต่อไปอย่างไม่จบสิ้น

นอกจากนี้ ผลแห่งวิริยกรรมอันยิ่งใหญ่ นั้น ยังก่อให้เกิดเป็นแรงบันดาลใจให้อนุชนรุ่นหลังได้ยึดเป็นแบบอย่างอีกด้วย เพราะในการทำความดีชนิดเอาชีวิตเป็นเดิมพัน เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก คนทั่วไปย่อมต้องการต้นแบบดี ๆ เพื่อเขาจะได้ศึกษาดูว่า มีใครเคยทำมาก่อนแล้วบ้าง และเมื่อทำสำเร็จแล้ว เกิดผลดีอย่างไร เมื่อค้นพบผู้เป็นวีรบุรุษต้นแบบแล้ว ก็จะทำให้เกิดกำลังใจในการทำความดีตามมาด้วย และต้นแบบของชีวิตที่ดีงามไม่มีใครเกิน พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นศาสดาเอกของโลก เป็นบรมครูของมนุษย์และเทวาทั้งหลายตลอดมา

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร ศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และศึกษาการประยุกต์หลักความเพียรมาใช้ในสังคมปัจจุบัน ในการศึกษาวินิจฉัยสรุปผลได้ดังนี้

๑. นิยามความหมายตามรูปศัพท์ ความเพียร หมายถึง ความกล้า ความอาจหาญ ความบากบั่น ความพยายาม

ส่วนความหมายจากคัมภีร์หลักและคัมภีร์รองในพระพุทธศาสนา รวมทั้งจากมุมมองของนักวิชาการและนักปราชญ์โดยทั่วไป แม้ว่าความหมายจะแตกต่างกันบ้าง แต่โดยสาระก็คือ ความเพียร ความพยายาม โดยมีความกล้าเป็นอุปการะให้การทำความเพียร ความพยายามเกิดประสิทธิวิญญูมากขึ้น เป็นคุณธรรมที่เป็นไปทั้งทางกายและทางใจ นำไปใช้ทั้งในทางดีและทางเสื่อมเสีย และทั้งในระดับโลกียะและโลกุตตระ

๒. การเกิดขึ้นของความเพียร องค์ธรรมของความเพียร คือ วิริยเจตสิก จิตสืบต่อวิริยเจตสิกนั้นด้วยอาการเป็นไปอย่างต่อเนื่องโดยไหวตัวจากภวังคจิตแล้ว “เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป” แล้วเกิดขึ้นใหม่ วนเวียนอยู่ในการอุปถัมภ์ของวิริยเจตสิก จนกว่าจะมีอารมณ์มากระทบทางทวารทั้ง ๖ ที่พร้อมจะแสดงออกเป็นการกระทำภายนอก เป็นความเพียรทางกาย และความเพียรทางจิต วิริยเจตสิกก็จะแปรเปลี่ยนเป็นมโนกรรม และเจตนา แสดงออกพร้อมกายกรรมและวจีกรรมเป็นการกระทำ ความประพฤติ และกิจกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน

๓. เหตุเกิดความเพียร ความเพียรเกิดขึ้นได้ก็เพราะสังเวควัตถุ ๘ หรือ อารัมภวัตถุ ๘ หรือ ธรรม ๑๑

๔. หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร เนื่องจากความเพียรเป็นองค์ประกอบข้อหนึ่งในหมวดธรรม และแสดงในลำดับต่อจากหัวข้อหลัก จึงไม่อาจทำหน้าที่โดยลำพังได้ เมื่อจะทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ จะสัมพันธ์กับหลักธรรมอื่น ๆ ในลักษณะต่าง ๆ กัน คือ อาศัยการกระตุ้นชักจูงให้เกิดโดยพิจารณาถึงเหตุเกิด สัมพันธ์สอดคล้องกับหลักธรรมในหมวดเดียวกัน

โดยการเกื้อหนุน อุปการะ และคอยปรับให้ดำเนินไปสู่จุดหมายในระดับต่าง ๆ อย่างถูกต้อง และเหมาะสม

๕. ความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ท่านได้รับการแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นยอดของภิกษุณีทั้งหลายผู้ปรารถนาความเพียร ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือเป็นผู้ยิ่งใหญ่ด้วยคุณ เพราะท่านแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนในคุณชื่อนี้ของท่าน และการตั้งความปรารถนาไว้ตลอดแสนกัป พร้อมทำกุศลอย่างยิ่งยวด สังสมบุญในด้านนี้มาตั้งแต่อดีตชาติจนปัจจุบันชาติ เมื่อบวชแล้ว ท่านก็ปรารถนาความเพียรในทุกอิริยาบถจนบรรลุอรหัตผล

๖. การประยุกต์หลักความเพียรมาใช้ในสังคมปัจจุบัน

๖.๑ ความเพียรแบบโลกียะ เป็นความเพียรของพวกฤๅษีผู้ครองเรือน จำแนกเป็นความเพียรในสถาบันครอบครัว ความเพียรในการศึกษา ความเพียรในสถาบันเศรษฐกิจ และความเพียรในสถาบันการเมืองการปกครอง

๖.๒ ความเพียรแบบโลกุตตระ เป็นความเพียรแบบบรรพชิต เพื่อละอกุศลธรรม ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม ได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเพียร ศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรี และศึกษาการประยุกต์หลักความเพียรมาใช้ในสังคมปัจจุบัน เพื่อนำไปใช้เป็นเครื่องมือปฏิบัติไปสู่จุดหมายของชีวิต คือความพ้นทุกข์ในระดับต่าง ๆ ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร”

จากการศึกษาวิจัยทำให้พบข้อเท็จจริงว่า การจะนำพาชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ได้จริงนั้น ต้องอาศัยองค์ประกอบอีกหลายประการ ดังเช่นการศึกษาชีวประวัติของพระโสณาเถรี เมื่อท่านได้ตั้งความปรารถนาที่จะเป็นผู้เลิศด้านปรารถนาความเพียรแล้ว จากนั้น ท่านต้องเพียรสร้างสมคุณความดีมาตลอดแสนกัป จนชาติสุดท้ายที่ท่านปรารถนาความเพียรจนสำเร็จสิ่งที่หวังนี้เองคือประเด็นที่ทำให้ผู้ศึกษาทราบว่า เพียงปรารถนาหรืออธิษฐานขอเท่านั้น ยังไม่สามารถสำเร็จประโยชน์ เพราะเป็นเพียงความตั้งใจเท่านั้น ต้องลงมือสร้างเหตุเพื่อให้ได้มาซึ่งผล ดุจการอยากได้ปริญญา ก็ต้องเรียน ต้องลงมือกระทำเป็นขั้นเป็นตอน อันถือว่าเป็นการสร้างเหตุเพื่อให้ได้ปริญญาอันเป็นตัวผล และยังเป็นการจะนำพาชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ได้จริงนั้น ยังต้องอาศัยองค์ประกอบอื่น ๆ อีกหลายประการ อาทิ ปัญญา จึงขอเสนอแนะความเห็นดังนี้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกั ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ

มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะที่จุดกะแห่งปรมัตถธรรม. กทม. : บริษัท

คัลเลอร์ โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗.

คณะกรรมการแผนกตำรา. พระธัมมปัทฐกถาแปล ภาค ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๘. พระนคร :

ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒.

_____. อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง. ธรรมวิภาคและคิหิปฏิบัติ ฉบับมาตรฐาน. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕.

_____. ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒ ฉบับมาตรฐาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๖.

_____. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑-๒-๓ ฉบับมาตรฐาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๖.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. “พระพุทธเจ้ากับการยกสถานะภาพสตรี” แผนการกู้อิสรภาพของ

เจ้าชายสิทธัตถะ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวใจ

ทองประเสริฐ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

จำเนียร ทรงฤกษ์. **ชีวประวัติพุทธสาวิกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ษฎุเสณ. **การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗.

_____. **การศึกษาเรื่องผู้หญิง**. กรุงเทพฯ : บริษัทเคล็ดไทย, ๒๕๓๖.

_____. **ภิกษุณี : ผู้หญิงเก่งในดงขมิ้น**. กรุงเทพฯ : หจก.เอส.พี.เค เปเปอร์ แอนด์ฟอรัม, ๒๕๔๕.

_____. **มาตสตรียในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : บริษัท สารมวลชน จำกัด, ๒๕๒๘.

_____. **สตรีในพุทธกาล**. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะ (แปลและเรียบเรียง). **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

เดือน คำดี. **รายงานวิจัยเรื่อง ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ : ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔. (เอกสารอัดสำเนา).

เทพพร มังธานี. **พระเจ้าสิบชาติ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๓.

ธมมวฑฒโฒ ภิกขุ. **อานุภาพความเพียร**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท เซเว่น กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๔.

บรรจบ บรรณรุจิ. **ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. **สตรีในคัมภีร์ตะวันออก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **คู่มือการศึกษาหลักสูตร จุฬอาภิธรรมิกะโท**. กรุงเทพฯ : นำอักษรการพิมพ์, ๒๕๒๘.

พระกัมมัญฐานาจารย์ พระปณิติตาภิวงค์. **รู้แจ้งในชาตินี้**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม/พรหมอยู่). **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา.**

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. **ธรรมบรรณาการงานพระราชทานเพลิงศพ นายสวัสดิ์ พูลพิพัฒน์ ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๐.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระคันธसारากวีวงศ์ (แปล). **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี.** พิมพ์โดยเสด็จพระราช

กุศลออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมราชานุวัตร. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖.

_____. **โพธิปักขิยธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด,

๒๕๔๙.

พระดุษฎี เมธงูโร. **ผู้หญิงกับการปฏิบัติธรรม.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๑.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณโณ). **พึ่งตนเอง.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา

มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระเทพสิทธิมนี (ญาณสิทธิเถร, โชดก. ป.ธ.๙). **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ.** พิมพ์ครั้ง

ที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองการวิปัสสนาธุระ คณะ ๕ วัดมหาธาตุ, ๒๕๒๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่

๑๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์

ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘.

_____. **พุทธธรรม ฉบับขยายความ.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท

สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.** แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ

อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระภัททันตะ วิลาสะ. **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ.** กทม. : ฟรีเมียร์ เมย์ ออฟเซ็ท, มปป.

พระมหาจรัญ ปญฺญาวโร. **อุปกรณ์การศึกษา วิชาพุทธประวัติ : สำหรับนักเรียน ธรรม**

ศึกษา และนักภูมิษฐ์ตรี มหาธาตุวิทยาลัย. (เอกสารอัดสำเนา).

พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย. **“ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา” อนุสรณ์งาน**

พระราชทานเพลิงศพนายธงไชย บงกชเกิด, วันอาทิตย์ที่ ๒๘ กุมภาพันธ์

๒๕๔๒. (เอกสารอัดสำเนา).

พระมหาสมปอง มุกีโต (แปลและเรียบเรียง). **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) และคณะ. **สตรีในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๔.

พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๓ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**
หลักสูตรชั้นอนุสสารมิกะตรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๗.

_____. **ปจฺจาวิสัสนาโชติกะ หลักสูตรอภิธรรมกถิกะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ :
ร.พ. วัฒนกิจพาณิชย์, ๒๕๓๙.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตภาโณ). **พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. พระคันธ
สารากวีวงศ์ (แปล). กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพฯ : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ :
ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖.

เรื่องอุไร กุศลาสัย. **สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๕.

ลักษณะวัต ปาละรัตน์. **สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ : บริษัท เท็กซ์ แอนด์
เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **หนวโกวาท ๓ (ฉบับประชาชน)**.
พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **พระโอวาทธรรมบรรยาย เล่ม ๑**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

สมเด็จพระสังฆราช พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณวิมลรัตน์. **มหานิบาตชาดก ทศชาติ**
ฉบับชินวร ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒.

_____. **พระคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกา หรือ พจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๕๖.

สมภาพ ชีวรัฐพัฒนา. **มงคลธรรมกับคุณภาพชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : นานาสีพิมพ์, ๒๕๔๐.

สุชีพ ปุณฺณภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุริย์ มีผลกิจ และ วิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธประวัติ**. กรุงเทพฯ : บริษัท คอมพิวเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๔.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **ความเข้าใจในเรื่องพระพุทธเจ้า และมหาสาวิกาในสมัยพุทธกาล**. กรุงเทพฯ : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๓๔.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธสาวก พุทธสาวิกา**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

หลวงอรรถโยธินปรีชา. **ธรรมวิภาคและคิปปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ม.ป.ป.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระครูวิรัช วิริยธมฺโม (เที่ยงธรรม). “การศึกษาวิริยวาทในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย. ๒๕๔๘.

พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี). “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓.

พระมหาชัยวัฒน์ อภิภาณจารี (สิงห์โงน). “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขา มหา อุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓.

พระมหาสังเวท ธรรมเนตติโก (เนตรนิมิตร). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชีวิตภิกษุณีกับการ บรรลุอรหัตผล : เฉพาะที่ปรากฏในเถรคถา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหา บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๖.

พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา เถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๒.

ไพโรจน์ สุภทีปมงคล. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดีอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุชาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๘.

รังสี สุหนต์. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุชาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๔.

เรณู ศรีภาค. “การศึกษาบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”. **รายงานการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ๒๕๔๓.

สายวรุณ น้อยนิมิตร. “อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น”. **ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๒.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Horner, I.B. **Women Under Primitive Buddhism**. London : Routledge & Kegan Paul, 1930. Reprinted 1975.

Law, B.C. **Women in Buddhist Literature**. Delhi : Indological House, 1974.

Oldenberg, Hermann and Pischel, Richard (trans.). **The Therigatha**. London : Pali Text Society, 1966.

Pual, Diana. **Women in Buddhism : Images of the Feminine in Mahayana Buddhism**. Berkeley : Univ. of Calif. Press, 1985.

Rhys Davids, C.A.F. (trans.). **Poems of Early Buddhist Nuns : Therigatha**. London : Pali Text Society, 1989.

Rahula, Walpola Sri. **What the Buddha Taught**. 5thed., Bangkok : Haw Trai Foundation, 2002.

SELECTED DISCOURSES of WEBU SAYADAW. Translated by Roger Bischoff. Wiltshire : Sayagi U Ba Khin Memorial Trust, 1999.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวสุวรรณี เลื่องยศสื่อชากุล
เกิด	๑๘ ตุลาคม ๒๕๓๓
การศึกษา	กศ.ม. (เทคโนโลยีทางการศึกษา), กศ.บ. (ภาษาอังกฤษ), ศศ.บ., บธ.บ. (การจัดการทั่วไป), พธ.บ. (เกียรตินิยมอันดับ ๑), อาจารย์อภิธรรมาจริยะเอก, อภิธรรมบัณฑิต, ธรรมศึกษาเอก
ที่อยู่	๙๗ สุขุมมิตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กทม. ๑๐๑๐๐
ทำงาน	๒๕๑๑ – ๒๕๑๓ โรงเรียนชัตติยานีผดุง ๒๕๑๓ – ๒๕๕๐ โรงพิมพ์ธนบัตร ธนาคารแห่งประเทศไทย